T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN BAŞINDAN GÜNÜMÜZE KAZAK TÜRKÇESİNİN YAZIMI VE ALFABE MESELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Guliza ASSAN

Niğde
Ağustos, 2020

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN BAŞINDAN GÜNÜMÜZE KAZAK TÜRKÇESİNİN YAZIMI VE ALFABE MESELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:
Guliza ASSAN

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BÜYÜKAKKAŞ
Üye : Prof. Dr. Hikmet KORAŞ
Üye : Doç. Dr. Enver KAPAĞAN

Niğde
Ağustos, 2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "XIX. Yüzyılın Başından Günümüze Kazak Türkçesinin Yazımı Ve Alfabe Meselesi" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../...

Guliza ASSAN

ÖN SÖZ

Alfabe sadece belirli bir harf düzeni değil, milletin kimliğini yansıtan semboller sistemi, o milletin tarihinin ve kültürünün belirgin bir mirasıdır. Her millletin manevi ve kültürel gelişimini, bilim, eğitimin ve tüm alanların gelişim düzeyini gösteren önemli bir sosyo-kültürel olgudur. Alfabeyle geçmişimiz, bugünümüz ve gelecekteki yaşamlarımız devam eder. Alfabe değişikliği, kamusal yaşamın tüm alanlarını, manevi dünyayı ve kültürel düzeyi ve hatta insanların sosyal-psikolojisini etkiler.

XIX. yüzyıldan itibaren alfabe meselesi Kazakistan'da en çok tartışılan ve hâlen gündemde olan sorunlardan biridir. Bir yüz yılda siyasî nedenlerden dolayı üç kez alfabe değiştirmek zorunda bırakılan Kazaklar, sırasıyla Arap, Latin, Kiril alfabelerini kullanmışlardır. Kazakistan'da alfabe değiştirme meselesi oldukça hassas ve tartışılmalı bir konu olmaktadır. Alfabe değiştikliğinin sebebini ve alfabe meselerinin dayanaklarını iyi bir şekilde anlamak için tarihte Kazakların hangi alfabeleri ve yazımı kullandıkları göz önünde bulundurulması gerekiyor. Bundan dolayı çalışmada, Kazak Türkçesinin yazımı, Kazakların tarih boyunca kullandıkları alfabeleri ve son olarak alfabe meselelerine yer verilmiştir. Kazak alfabeleri kısa tarihleriyle, alfabe tablolarıyla ve metin örnekleriyle yer almaktadır.

Kazakların tarihî alfabeleri ve modern alfababelerinin bir arada, sistemli ve kapsamlı bir değerlendirilmesi ise, bugüne kadar yok denilecek kadar az yapılmıştır. Alfabe meselesi ile ilgili gerçekleşen tartışmalar, yazım sorunları, alfabe değişikliğine neden olan başlıca faktörler yeterince gün ışığına çıkarılmamıştır. Bu çalışmamızda, XIX. yüzyılın başından günümüze kadar Kazak alfabesi üzerine toplu bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Kazak alfabelerinin seçilme veya seçtirilme nedenlerinin yanı sıra, kullanılan alfabelerin tarihi, alfabeler ile ilgili tartışmaları ve yazım kurallarını sunmayı amaçladık. Bu amaç doğrultusunda, çalışmamız aşağıdaki gibi 3 ana bölüm altında yapılandırılmıştır:

Tezin *Giriş* bölümünde, Kazak Türkçesi hakkında genel bilgilerden başlayarak Kazak Türkçesinin kısa tarihi üzerinde durulduktan sonra Kazak yazı dilinin örnekleri

ve dil özellikleri incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde Türklerin kullandıkları alfabeleri, kullanılma süreleri ve yayıldıkları coğrafya değerlendirilmiştir. Burda eski dönemlerde kullanılan her alfabe, yani Göktürk, Mani, Soğut, Uygur, Arap alfabelerin adıyla bir başlık oluturularak incelenmişitir.

Tezin *Birinci Bölümü*, XIX. Yüzyıldan Günümüze Kazakçanın Yazımı ve Alfabe Meseleri başlıklıdır. Bu bölümde, XIX. yüzyılından başlayarak Rusların, Kazaklara uyguladığı politikaları ile başlayarak Kazakistan'ın alfabe tarihine, Kazak yazımına, reform çalışmalarına, alfabe değişikliği ile toplumda gerçikleşen tartışmalara ve alfabe meselerine yer verilmişitir. Başta Arap alfabesi ve İlminskiy'nin Kazak Türkçesi için hazırladığı ilk Kiril temelli Kazak alfabesi olmak üzere, daha sonra Sovyet döneminde birtakım siyasî ve sosyo-kültürel nedenlerden dolayı iki kere değiştirilmiş olan Latin ve Kiril alfabeleri ayrı ayrı incelenmeye çalışılmıştır. Kadim yazısı, Cedit yazısı, A. Baytursınov'un alfabesi Arap alfabesinin alt başlığı altında değerlendirilmiştir. Genel Latin temelli alfabenin alt başlığı altında, Türk devletlerinin Latın alfabesine geçişi, Kazakistan'daki ilk Latin alfabe projeleri, Latin alfabesine geçmeden önce gerçekleşen tartışmalar ve Latin temelli alfabe kabulü ile ilgili ayrınlılı incelenmesi yapılmıştır. Kiril temelli alfabenin alt başlığı alında, Kazakistan'da 1930'lu yılların sonlarına doğru gerçekleşen alfabe değişiklinin temel sebepleri tetik edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde, kullanılan her alfabenin transkripsiyon alfabeleri ile birlikte ayrıntılı birer tablosu verilmiştir.

Tezin *İkinci bölümünde* ise Bağımsızlık sonrası Kazakistan'da alfabe değişimi ve Latin alfabesi meselesindeki tartışmalar incelenmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde, Bağımsızlığına kavuşan Türk devletlerinin ortak alfabe çalışmalarından başlayarak Kazakistan'ın alfabe değiştirme fikirinin meydana gelmesi, alfabe değiştirmenin zorlukları, alfabe değişikliğine neden olan başlıca faktörleri, ülkenin Latin temelli alfabeye geçişinde sorumlu devlet kurumları hakkındaki genel bilgiler incelenmiştir. Kazakistan'daki alfabe meselesindeki ileri sürülen ilk görüşler, gerçekleşen tartışmalar, tartışmaların başlıca sebepleri ve bu tartışmalarda Kazak aydınlarının, bilim adamlarının ve Kazak toplumunun görüşleri taraftarlar ve karşıtlar olarak değerlendirilmiştir. Sonrasında Latin alfabesine geçiş sürecinde Kazak halkına üzerine yapılan sosyolojik araştırma sonuçları değerlendirilerek bu süreçte gündeme gelen alfabe teklifleri ve etrafındaki münakaşalar incelenmiştir.

Sonuç bölümünde çalışmamızın kısa bir değerlendirilmesi yapılmış ve ortaya çıkan sonuçlar gösterilmiştir. *Kaynakçalar* kısımında ise doğrudan yada dolaylı olarak yararlandığımız eserler, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak verilmiştir.

Bu tezimin hazırlanması ve ortaya çıkmasında bana yol gösteren, anlayışını, hoşgörüsünü ve her türlü bilimsel katkı ve yardımını esirgemeyen, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp her konuda destekleyen, her sorun yaşadığımda yanına çekinmeden gidebildiğim, güler yüzünü ve samimiyetini benden esirgemeyen öğrencisi olmaktan ve danışmanlığımı üstlenmesinden gurur duyguğum kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BÜYÜKAKKAŞ'a tüm özverilerinden dolayı teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Yüksek Lisans eğitimim süresince uzaktan da olsa göstermiş oldukları anlayış, maddi ve manevi yönden her zaman yanımda olduklarını hissettiren babam Baydar AMİRKULOV'a ve annem Rayhan AMİRKULOVA'ya desteklerinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

XIX. YÜZYILIN BAŞINDAN GÜNÜMÜZE KAZAK TÜRKÇESİNİN YAZIMI VE ALFABE MESELESİ

Guliza ASSAN,
Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BÜYÜKAKKAŞ
Ağustos 2020, 160 sayfa

Kazaklar tarihte birkaç alfabe kullanmışlardır. Kazaklar XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Arap alfabesini ve İlminskiy'nin Kazak Türkçesi için hazırladığı Kiril alfabesini kullanmaya başlamıştır. XX. yüzyıla kadar kullanılmakta olan Arap alfabesi, 1929 yılında Latin alfabesi ile değiştirilmiştir. Sovyet hükümeti, Türk halkların kullandığı alfabelerini azamî ölçüde birbirlerinden farklılaştırmak amacıyla 1940 yılında Kiril alfabesinin kullanımını zorunlu hale getirmiştir. 1991 yılında Kazakistan, bağımsızlığına kavuşmasının hemen ardından alfabe değişikliği meselesini gündeme getirse de, Latin alfabesine geçiş sürecini 2017 yılında başlatmak mümkün olmuştur.

Bu tez, XIX. yüzyılın başından günümüze kadar Kazak Türkçesinin yazımı ve alfabesi meselesi ile ilgilidir. Bu çalışmada, Kazak Türkçesinin yazımı ve alfabesi meselesi üzerine toplu bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Sonrasında Kazakistan'da alfabe meselesi ile ilgili yıllarca süren ve hâlen devam eden tartışmalar değerlendirilmiştir. Ayrıca, Kazakistan'da birkaç alfabenin değiştirilmesinin sebep ve sonuçları da ele alınmıştır. Latin alfabesine geçişin zorlukları ve yeni alfabe değişikliğine neden olan başlıca faktörler ortaya konulmuştur. Latin alfabesine geçiş sürecinde Kazak halkına üzerine yapılan sosyolojik araştırma sonuçları değerlendirilerek bu süreçte gündeme gelen alfabe teklifleri ve etrafındaki münakaşalar incelenmiştir.

Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanmış olan bu tez çalışmasında, Kazakistan ve Türkiye'deki kütüphanelerde yapılan araştırmalar, online veri tabanları taraması, Kazakistan resmî kurumlarının yayınladıkları ve ilan ettikleri resmî belge ve bilgilerle birlikte haber kaynaklarının değerlendirilmesi yoluyla elde edilen seçilmiş literatür yorumlanarak değerlendirilmiştir.

Bu tez çalışmasının en büyük önemi ve gerekliliği, Kazak Türkçesinin yazımı ve alfabe meselesini geniş kapsamda inceleyen Türkiye Türkçesi çalışmaların yok denecek kadar az olması nedeniyle, literatüre yapılacak olan katkısıdır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Kazak Türkçesinin yazımı, alfabe meseleleri, Kazak-Arap alfabesi, Kazak-Latin alfabesi, Kazak-Kiril alfabesi, yeni Kazak-Latin alfabesi.

ABSTRACT
MASTER THESIS

FROM THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY TILL THE PRESENT THE ORTHOGRAPHY OF KAZAK TURKS AND THE ISSUE OF ALPHABET

Guliza ASSAN,
Supervisor: Assist. Prof. Dr. Ahmet BÜYÜKAKKAŞ
August 2020, 160 pages.

The Kazakhs have used several alphabets in history. By the middle of the 19th century Kazakhs started to use the Arabic alphabet and the Cyrillic alphabet that was prepared by Ilminskiy for Kazakh Turkic's. The Arabic alphabet, which was used until the 20th century, was replaced with the Latin alphabet in 1929.The Soviet government made it compulsory to use the Cyrillic alphabet in 1940, in order to differentiate the alphabets used by the Turkic peoples. Although the issue of alphabet change was raised immediately after Kazakhstan gained its independence in 1991, the process of transition to the Kazakh Latin alphabet wasn't started until 2017.

This thesis discusses the issue of the orthography and alphabet of Kazakh Turkic's. This study tried to make a collective evaluation on the issue of the orthography and alphabet of Kazakh Turkic's. Afterwards, the discussions that lasted for years and continues on the issue of the alphabet in Kazakhstan was evaluated. In addition, the reasons and consequences of changing of the alphabets in Kazakhstan are also discussed. The difficulties of the transition to the Latin alphabet and the main factors causing the new alphabet change have been revealed. In the process of transition to the Latin alphabet, the results of the sociological research conducted on the Kazakh people was evaluated. The alphabets proposals and the disputes around them were also examined.

In this thesis, which was prepared utilizing qualitative research method, research in libraries in Turkey and Kazakhstan, online database searches, Kazakhstan official documents published in the official institutions and news, along with information obtained through the evaluation of literature by interpreting selected sources were evaluated.

The greatest importance and necessity of this thesis work is its contribution to the literature, due to the fact that there are few studies in Turkish that examine Kazakh language orthography and alphabet issue in a broad scope.

Keywords: Kazakhstan, Kazakh language orthography, alphabet issues, Kazakh-Arabic alphabet, Kazakh-Latin alphabet, Kazakh-Cyrillic alphabet, new Kazakh-Latin alphabet.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **i**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
GRAFİKLER LİSTESİ ..... **x**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xi**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xii**
0. GİRİŞ **1**
0.1. Kazak Türkçesi Hakkında Bilgiler 1
0.1.1. Kazak Türkçesinin Tarihi 1
0.1.2. Kazak Türkçesinin Yazı Dilinin Örnekleri ve Dil Özellikleri 5
0.2. Tarihte Türklerin Kullandıkları Alfabeler 10
0.2.1. Göktürk Alfabesi 11
0.2.2. Mani Alfabesi 13
0.2.3. Soğut Alfabesi 15
0.2.4. Uygur Alfabesi 16
0.2.5. Arap Alfabesi 19
BİRİNCİ BÖLÜM **20**
1. XIX. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE KAZAKÇANIN YAZIMI VE ALFABE MESELELERİ **20**
1.1. Rusların Uyguladığı Eğitim Politikası ve İlminskiy Sistemi 20
1.2. Kazak Türkçesinin Arap Temelli Alfabe Dönemi 36
1.2.1. VIII-XX. yy. Eski Arap Temelli Kazak Alfabesi: Kadim Yazısı 38
1.2.2. Arap Temelli Kazak Alfabesi: Cedit Yazısı 39
1.2.3. Ceditçilik ve Kazak Topraklarında Ceditçiliğin Gelişimi 40
1.2.4. Ahmet Baytursınov ve Yeni Alfabe 45
1.3. Kazak Türkçesinin Latin Temelli Alfabe Dönemi 58
1.3.1. XX. Yüzyılında Türk Devletlerinin Latin Alfabesine Geçişi ve Kazakistan'da Latin Alfabesine Geçiş Sürecinin Hazırlık Aşamaları 58

1.3.2. Latin Temelli Yeni Alfabe Kabulü ve İlk Latin-Kazak Alfabesi 72
1.3.3. Reform Edilmiş Latin-Kazak Alfabesi (1938-1940) 77
1.4. Kazak Türkçesinin Kiril Temelli Alfabe Dönemi 79
1.4.1. Kazakistan'da 1930'lu Yılların Sonlarına Doğru Gerçekleşen Alfabe Değişiminin Temel Sebepleri 79
1.4.2. Kazak Türkçesi İçin Kiril Temelli Yeni Alfabe Kabulü ve Kazak-Kiril Alfabesi 83
İKİNCİ BÖLÜM 86
2. BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'DA ALFABE VE ALFABE MESELELERİ 86
2.1. Bağımsızlık sonrası dönem Türk Devletlerinde Alfabe Meselesi 86
2.1.1. Ortak Türk Alfabe Çalışmaları 88
2.1.2. Türk Devletlerinin Latin Alfabesine Geçiş Yapmaları 90
2.2. Kazakistan'da Alfabe Değişiminin Gündeme Gelmesi 91
2.2.1. Kazakistan'da Alfabe Değiştirme Fikirinin Meydana Gelmesi 91
2.2.2. Kazakistan'da Alfabe Değiştirmenin Zorlukları 95
2.2.3. Kazakistan'da Alfabe Değişikliğine Neden Olan Başlıca Faktörler 97
2.5. Kazakistan'da Yeni Alfabeye Geçiş Sürecinin Başlatılması 100
2.3.1. Yeni Latin Alfabesine Geçiş Yönünde Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev'in Verdiği Talimatları 100
2.4. Kazakistan'daki Alfabe Tartışmaları 105
2.4.1. Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde İleri Sürülen Görüşler ve Gerçekleşen Tartışmalar 105
2.4.2. Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Gerçekleşen Tartışmalar (2012-2017) 110
2.4.3. Latin Alfabesine Geçişi İle İlgili Kazak Halkı Üzerine Yapılan Sosyolojik Araştırma 117
2.5. Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Gündeme Gelen Alfabe Teklifleri ve Efrafındaki Münakaşalar 119
SONUÇ 127
KAYNAKÇA 134
EKLER 142
ÖZ GEÇMİŞ 161

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Kazak Halkının Latin Alfabesine Geçişi Hakkında Düşünceleri..... 117

Grafik 2. Kazak Halkının Latin Alfabesine Geçişi Hakkında 2016-2017 Yıllarındaki Düşüncelerinin Karşılaştırılması..... 118

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. N. İ. İlminsky'nin Hazırladığı Alfabede Kazak Türkçesine Ait Ünlü Harfler..... 31

Tablo 2. N. İ. İlminskiy'nin Hazırladığı Alfabede Kazak Türkçesine Ait Ünsüz Harfler..... 31

Tablo 3. İlk Kiril Temelli Kazak Alfabelerinin Karşılaştırılması..... 35

Tablo 4. 1924-1929 Yılları Arasındaki Kazak-Arap Alfabesi..... 51

Tablo 5. N. Törekulov'un 1924 Yılında Hazırladığı 28 Harf Ve Bir İnceltme İşaretinden Oluşan İlk Kazak Latin Alfabesi Projesi..... 63

Tablo 6. H. Dosmuhamedov'un 1924 Yılında Hazırladığı 26 Harf Ve Bir İnceltme İşaretinden Oluşan Kazak Latin Alfabesi Projesi..... 64

Tablo 7. M. Mırzayev'in 1924 Yılında Hazırladığı 22 Harf Ve Bir İnceltme İşaretinden Oluşan Kazak Latin Alfabesi Projesi..... 65

Tablo 8. Moskova'daki "Latinciler" Kurulunun 1927 Yılında Hazırladığı 27 Harf Ve Bir İnceltme İşaretinden Oluşan Kazak Latin Alfabesi Projesi..... 73

Tablo 9. T. Şonanov'un 1927 Yılında Hazırladığı 24 Harf Ve Bir İnceltme İşaretinden Oluşan Kazak Latin Alfabesi Projesi..... 74

Tablo 10. 24 Ocak 1929 Yılında Kabul Edilen Kazak-Latin Alfabesi..... 76

Tablo 11. 24 Ocak 1928 Yılında Kabul Edilen Kazak-Latin Alfabesi…… 78

Tablo 12. 1940 Ylından Günümüze Kadar Kullanılan Kazak-Kiril Alfabesi.. 84

Tablo 13. Kazakistan'da Latin alfabesinin Gündeme Gelen Ilk Taslağı..... 119

Tablo 14. Apostroflu Latin Alfabe Taslağı..... 122

Tablo 15. 2018 Yılında Onaylanan Latin Alfabesi..... 124

KISALTMALAR LİSTESİ

bk.	: bakınız
age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
agt.	: adı geçen tez
Yay.	: Yayınları, Yayınevi
Bas.	: Basınları, Basımevi
C.	: Cilt
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
çev.	: çeviren
hzl.	: hazırlayan
vs.	: ve saire
vb.	: ve benzeri
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Millattan Sonra
TDAY-B	: Türk Araştırmaları Yıllığı- Belleten
TÜRKLAD	: Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDA	: Türk Dünyası Araştırmaları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakıfı
TDDED	: Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu

0. GİRİŞ

0.1. Kazak Türkçesi Hakkında Bilgiler

0.1.1. Kazak Türkçesinin Tarihi

Kazak Türkçesi, Türk dilleri içinde Kıpçak, onun içinde Nogayca ve Karakalpakça ile beraber Kıpçak-Nogay alt grubundadır. Rus kaynaklarına göre "Kazak dili" sözcüğü resmî şekilde, XX. yüzyılın, 30'lu yılında kullanılmaya başlamıştır. Daha öncesinde bu dil "Kırgız dili", "Kırgız-Kaysak dili" adıyla anılmıştır[1].

Kazakça, Türk lehçelerinin içinde yeni bir lehçedir, çünkü "Kazak" adlı Kazak etnik gruplarının bir ulus olarak ortaya çıkması XV. asırın ortasında Kazak Hanlığı kurulmasına bağlıdır.Kazakça, Kıpçak lehçesinin içinde gelişmişse de XV. yüzyıldan başlayan bütün Türkistanda yüksek bir uygarlık dili olarak kullanılan edebî dilin de etkisi ile meydana çıkmıştır. Türkistan'da Timur Devletinde ve kültür merkezelerinde asırlarca kullanılan Doğu Türkçesi sonradan Çağatayca adıyla anıldığı bellidir[2].

> A. Amanjolov: *VII-IX. yüzyıllarda eski Türk kavimleri runik alfabeyle yazmayı denemişledir. İlk önce yaygın bir şekilde kullanılan birkaç alfabe türü bilinir-Mani, Eski Uygur, Soğut, Brahmi vb. Daha sonra Orta Asya'da, Türkistan'da İslamiyet'in Türkler arasında toplu olarak kabulünden dolayı IX .yüzyılda Arap kaynaklı yazı yaygınlaşmıştır. Arap alfabesi büyük Türk devletlerinde hızla yayılarak, Türk yazı dillerinin ortak alfabesi olmuştur. Bu alfabelerin hepsi birlikte uzun zaman içerisinde Kazak yazısının temelini oluşturmuştur*[3]

diye belirtmiştir.

[1] Kuralay Küderinova, "Çağdaş Kazak Türkçesindeki Fonetik Değişiklikler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Almatı 2015, C. 2, S. 22, s. 30.
[2] Elmira Baimukhambetova, *Kazakçanın Tarihî-Karşılaştırmalı Dil Bilgisi,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019, s. 31.
[3] Altay Amanjolov, *Türki Filologiyası jane Jazu Tarihı*, Pavlodar 2008, s.7-8.

Tomanov ve Adilova [4], Kazakçanın tarihî dönemini aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

1. Türk birliğinden önceki dönem. Bu dönem yaklaşık olarak M. S. V. yüzyıla kadar devam etmiş: Altay ve Hun Birliği.
2. Türk birliği dönemi iki dönemden oluşmaktadır: Eski Türk Hanlığı dönemi (V-X. yüzyıl), Orta Türk Dönemi (XI-XV. yüzyıl)
3. Kazak halk dilinin gelişme dönemi (XVI-XVIII. yüzyıl)
4. Kazak Türklerinin millî dilinin oluşum dönemi (XIX. yüzyıl)

Türk birliği döneminde Eski Türk Hanlığı ve Orta Türk dönemleri Türk kavimleri tarihinde çok büyük anlam taşımaktadır. Orta Türkçe dönemi Karahanlı devletinde yazı dilinin gelişmesinden başka bütün Orta Asya'ya yayılmış edebî eserlerin, resmî yazışmaların kaydedildiği dönemdir. Bu dil sonucunda Çağatay, Harezm, Altın Ordu edebî dillerinin meydana gelmesine kaynaklık etmiştir; bu dönemde Kazak halk dili ve zengin sözlü edebiyatı gelişmiştir; Kazak edebî dilinin oluşum dönemi, edebî dilinin oluşmasında katkıda bulunan Abay Kunanbay ve Ibıray Altınsarin'in eserlerinin yazıldığı dönemdir.

Kazak edebî dilinin tarihi hakkında ortaya konulan çalışmalarda, Kazak yazılı edebiyatının başlangıcı ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bunun nedeni ise Kazak dilbilimcileri arasında edebî dilin hangi dönemde ortaya çıktığı konusundaki tartışmalardır. Dolayısıyla, Kazak Türkçesi ile ilgili araştırma yapan dilbilimciler kendi çalışmalarında farklı dönemleri belirtmektedirler.

Sızdıkova'nın Kazak Türkçesi üzerinde araştırmalar yapan dilbilimcilerin fikirlerini bir araya getirdiği çalışmayı dikkate alarak bu fikirleri şu şekilde gruplara ayırabiliriz[5]:

1. Kazak edebî dilinin tarihini çok eskiye hatta II. yüzyıla Usun Devleti devirine kadar göturen bilim adamı: G. Musabaev.
2. Kazak sözlü edebiyatının V. yüzyılda ortaya çıktığını söyleyen ve Hun Devleti devirinden başlatan bilim adamları:A. Margulan ve B. Kenjebayev.
3. Kazak edebî dilinin tarihini XVIII. yüzyıldan başladığını söyleyen bilim adamları: K. Jumagaliyev ve M. Balakayev.

[4] Marhabat Tomanov, *Kazak Tilinin Tarihi Gramatikası*, Almatı 1988, s. 20.; G. Adilova, *Kazak Tilinin Tarihı,* Nökis 2010, s. 11-12.
[5] Rabiga Sızdık, *Kazak Adebi Tilinin Tarihı,* Arıs Basbası, Almatı 2004, s. 19.

4. XIX. yüzyılın II. yarısında Kazak edebî dilinin temelini, Abay, Ibıray'la başlatan bilim adamları: K. Jubanov, N. Sauranbayev, S. Amanjolov ve İ. Kenesbayev.
5. Eski edebî dili XVI-XVII. yüzyıldan, yeni yazı dilini ise XIX. yüzyılın II. yarısından itibaren başlatan bilim adamları: R. Sızdıkova, K. Ömirgaliyev, B. Abilkasımov, A. İskakov ve A. Kurışjanov.
6. Kazak edebî dilini Ekim devriminden sonra başlatan bilim adamı: T. Kordabayev olmuştur.

Sızdıkova[6], Kazak edebî dilinin tarihinin aşağıdaki gibi dönemlere ayırarak gözlemlenmesi gerektiğini önermektedir:

I. Dönem (XV.-XIX. yüzyılın ilk yarısı): Bu dönem Kazaklarda edebî dilin oluşumunun ilk evrimi. Bu dönemde yaygın olan üç edebiyat grubu vardır: 1. Sözlü edebiyat (jıravlar dönemi edebiyeti); 2. Yazarı belli sözlü edebiyat (avtorlık edebiyet); 3. Yazılı edebiyat nüshaları. Bu eserler, Orta Asya Türkî dili yazı gelenekleri temel alınarak yazılmıştır;

II. Dönem (XIX. yüzyılın II. yarısı): Bu dönem Kazak yazı dilinin oluşumu olarak anlaşılmaktadır.

İsaev kendi monografisinde, Kazak edebî dilinin tarihî dönemleri hakkında dört farklı görüşün bulunduğunu detaylı şekilde ele almıştır[7]:

1. Orhon-Yenisey dönemi yazıtlarıyla Kazak edebî dili başlamaktadır;
2. XIX.yüzyılın ikinci yarısına kadar Abay Kunanbay ve Ibray Artınsarin'den önce yazı dili gelişmediğinden Kazak edebî dilinin başlangıcı bu tarih olarak kabul edilmektedir;
3. XVIII. yüzyılda yazılı edebiyatın gelişmesiyle ilgili Kazak dili tarihi başlamaktadır;
4. Kazak Hanlığının kurulmasıyla ve Kazakların o dönemden itibaren siyasi alanda bulunmasıyla XV-XVI. yüzyılda Kazak edebî dilinin başladığına dair görüş bulunmaktadır.

Sauranbayev[8], Kazak edebî dilinin Ekim Devriminden sonra oluştuğuna dair görüşe karşı çıkarak, devrimden önce de edebî dilin olduğunu söylemiştir. O Kazak edebî dilinin başlangıç tarihi olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başını

[6] Seyilbek İsayev, *Kazak Til Biliminin Maseleleri*, Almatı 2014, s. 24
[7] İsayev, *age.*, s. 66.
[8] Nıgmet Sauranbayev, *Kazak Til Biliminin Maseleleri*, Almatı 1982, s. 119.

belirtmektedir. Sauranbayev ondan önceki devirlerde edebî dilin ortaya çıkmasına rağmen kendi başına bağımsız bir devlet olmadığından dilin halk arasında yayılamadığını dile getirerek Kazak edebî dilini tarihi dönemlerini aşağıdaki gibi sıralamıştır:

1. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadarki dönem;
2. XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın 20. yıllarına kadarki dönem;
3. Sovyet dönemi.

Sarsen Amanjolov, Kazak dilinin ve Kazak edebî dilinin kalıplaşma özellikleri ile dönemlerini ayrı ayrı ele almış, çağdaş Kazakçanın üç bölge ağzı esasında oluştuğunu da söylemiştir. Amanjolov'un tespitine göre, çağdaş Kazak edebî diline Kuzey-Doğu ağzı esas olmuştur, bunun nedeni olarak bu bölgenin Rus medeniyetinden daha uzak kaldığı ve Şokan Velihanov, Abay Kunanbayev, Ibıray Altınsarin gibi alimler ve sanatçıların bu bölgeden çıktığı söylenmiştir.

Kazak edebî dili hakkında A. Balakayev ve B. Kurışjanov gibi bazı dil bilimciler ise onun tarihi hakkında aşağıdaki bilgileri vermişlerdir[9]:

1. XVII. asrın ikinci yarısı Kazak edebî dilinin ilk devridir.
2. XIX. yüzyılın ikinci yarısı, yeni yazı dilinin oluştuğu dönem.
3. Ekim devrinden sonraki dönem.

Kazak dil bilimcileri tarafından yapılan çalışmalarda genellikle edebî dil tarihi üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Edebî dilin tarihi gelişiminde iki görüşün olduğu açık ve net görülmektedir. İlk görüş, edebî dil olarak sadece yazı dili düşünülmektedir ve yazılı eserlerin dili edebî dil olarak tanımlanmaktadır. İkinci bir görüş ise, asırlar boyunca şifahi olarak nesilden nesle aktarılarak ulaşmış sözlü edebiyat nüshalarının da edebî dili oluşturduğu şeklindedir.

M. Kutalmış'a göre *"Önceki asırlarda gelişerek zengin bir sözlü edebiyat dili olan ve XIX. asrın ikinci yarısından itibaren yazı dili olarak kullanılmaya başlanan Kazakça, XX. yüzyıl içinde kendisini yazılı alanda da geliştirmiş bir edebiyat ve bilim dilidir"*[10].

Yukarıda verilen görüşlerden yola çıkarak şunu söyleyebilirim: zengin bir sözlü edebî geleneğe sahip olan Kazak Türkçesi XIX. yüzyıldan itibaren yazıya

[9] Sızdık, *age.,* s. 20.
[10] Mehmet Kutalmış, "Tarihte ve Günümüzde Kazakistanın Alfabe Meselesi", *Bilig*, S. 31, Güz 2004, s. 3.

geçirilmeye ve edebî dil haline gelmeye başlamıştır. Sovyet döneminde başlayan Kazak aydınlarının sürekli çalışmaları ile şimdiki hâlini kazanmıştır.

0.1.2. Kazak Türkçesinin Yazı Dilinin Örnekleri ve Dil Özellikleri

Kazakların dil konusuna gelirsek, Kazak edebî dilinin tarihini, yazılı eserlerin diline dayanarak aşağıdaki gibi dönemlere ayırmak mümkündür:

1. *V.-X. yüzyıl – Eski Türk Dili.*
2. *X.-XV. yüzyıl –Ortaçağ Türk Dili.*
   a. *Ortaçağ Türk Edebî Dilinin Argu-Çiğil Kolu.*
   b. *Ortaçağ Türk Edebî Dilinin Kıpçak Kolu.*
   c. *Ortaçağ Türk Edebî Dilinin Oğuz Kolu.*
3. *XV:-XVI. yüzyıl – Çağatay Edebî Dili .*
4. *XVII.-XIX. yüzyıl – Eski Kazak Edebî Dili.*
5. *XIX.-XX. yüzyıl – Yeni Kazak Edebî Dili* [11]

Kazak dili, İslam kültürü ve şark edebiyatına ilgi göstererek Arap dilinin etkisi altında kalmıştır. Dolayısıyla, Kazak dili iki farklı kol olarak XIX. yüzyılın II. yarısına kadar yaşamıştır. Birincisi, Kazak sözlü edebiyatının örneklerinde olduğu gibi bugünümüzdeki umumî halk dilinin asılı olan Kazak dilidir. Diğeri ise, XV-XVI yüzyıldan itibaren XIX. yüzyılın II. yarısına kadar kullanışta olan ve terim olarak araştırmacıların farklı kullanışına göre, "Orta Türk Edebiyat dili", "Kitabi dil""Eski Kazak Edebî Yazı Dili", "Kitabi Müslüman Tatarca Argo", "Özbek Tili", "Benekli Karışık Dil", "Geleneksel Dil", "Eski Kazak Yazı Dili" gibi adlarla anılan[12] eski Kazak yazı dilidir.

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında, Şark edebiyatının ve Türk edebiyatının yazılı edebiyat örnekleri, yani dinî-kahramanlık konulu destan ve halk kıssa-hikâyesi türünde birçok eserin Kazak şairleri tarafından basma imkânına kavuşulmasıyla halka ulaştırma faaliyetlerinin gerçekleştiğini görüyoruz. Bu dönemde, ilk başta "Kıssa-hikâye" adıyla anılan ürünler "kıssahan"ların vasıtasıyla sözlü icraları da Kazak anlatı geleneği hâlinde halka ulaşmış, daha sonra Kazak

[11] Murat Sabır, "Yazılı Anıtlarındaki Kazak Dilinin Tarihi Süreci" (çev. Almagül İsina), *Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı,* Şubat 2013, s. 167.
[12] Kuralay Küderinova, *Kazak Jazuının Teoriyalık Negizderi,* Almatı 2010, s. 154.

halkının bazı okur-yazar şairleri tarafından kitaplaştırılıp basılarak halk arasında yayıldığını görmek mümkündür.

Kazak yazılı edebiyatı, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başlarında halk şairlerinin birçok eseri Kazak Türkçesiyle matbaaların bulunduğu Kazan, Taşkent, Petersburg, Astrahan, Orenburg, Troitske, Omsk şehirlerinde basılmıştır[13]. Kazakça kitapların tarihini araştıran en önemli Kazak tarihçisi A. Jirenşin, 1807 yılında Kazan'da ilk baskı makinesiyle Kazakça basılan eserin "Seyfulmalik" hikâyesi olduğunu ve daha sonra Kazak dilindeki "Camiü't-Tevarih" adlı eserin Kazan Üniversitesi matbaasında 1851'de Rus şarkiyatçı İ. N. Berezin tarafından yayınlandığını belirtmiştir[14].

Kazakça basılmış ilk kitap, N. İ. İlminskiy tarafından 1862 yılında yayımlanan "Er Targın" kitabı sayılmaktadır. A. Jirenşin'e göre, bu kitaptaki hikâye, 1861 yılında şair Marabay Kölbayev'den derlenmiştir[15]. Bu kitap hakkında I. Altınsarin: *"Er Targın" destanın okudum... bu zamana kadar Kazak dilinde hiç kitap basılmamıştır. Dolaysıyla, Kazaklar kendi ana dilimizde yayınlanan kitabı görünce hem hoş gördü hem sevindi*"[16] şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Bu dönemden itibaren Kazak yazılı edebiyatının dinî-kahramanlık konulu destan, kıssa-hikâyelerinin, Kazak aydınları tarafından derlenerek Kazak Türkçesiyle yeniden yazıldığını görüyoruz.

XIX-XX. yüzyıllarında Jusupbek Şeyhulislamov, Akılbek Sabalulı, Mavlekey Yomaşev, Akıt Karımsakov halk şairleri "Leyla ile Mecnun", "Tahir ile Zühre", "Ferhad ile Şirin", "Salsal", "Zarkum", "Seyitbattal" gibi önceden yazılan eserlerin olaylarının bazısını alarak o eseri kendi zamanına uygun hâle getirip Kazaklara sunmuşlardır. Cusupbek Şeyhulislamov tarafından "Alpamıs", "Kız Jibek", "Aiman-Şolpan", "Bircan ve Sara" yayınlanmıştır[17]. Abay da bu gelenek çerçevesinde "Eskendir", "Masgut", "Azim" eserlerini yazmıştır[18].

XIX. yüzyılda ilk gazeteler yayınlanmaya başlamıştır. Kazak dilini ayrı yazı dili haline getirmede önemli yer alan gazeteler: "Türkistan Valayatı" ve "Dala Valayatı"dır. "Türkistan Valayatı" 1870-1882 tarihlerinde Taşkent şehrinde, ilk

[13] Muhammet Nurullah Cicioğlu, "Kazak Yazılı Edebiyatının Teşekkülü Sürecinde Osmanlı Matbuatının Tesiri", *ZfWT,* S. 1, 2016, s. 331.
[14] Abiş Jirenşin, *Kazak Kitaptarı Tarihınnan,* Kazakstan Baspası, Almatı 1971, s. 42.
[15] Jirenşin, *age.*, s. 43.
[16] Serikbay Ospanulı, Külzada Mırzagalieva, "I. Altınsarin men N. İ. İlminskiy" (Ы. Алтынсарин мен Ильминский), 16.02.2018, http://akikat.kazgazeta.kz/?p=9017 (Son erişim: 04.01.2020)
[17] Bahıtjan Azibayeva, *Kazahskiye Narodnıye Romaniçeskiye Dastanı,* Gılım Baspası, Almatı 1990, s. 12.
[18] Azibayeva, *age.*, s. 11.

Kazak gazetesi olan "Dala Valayatı" ise 1888-1902 tarihleri arasında Omsk şehrinde çıkarılmaktaydı[19]. Bu gazeteler Arap alfabesi ile yayımlanmıştır.

Ayrıca destan ve kıssa-hikâyelerin Kazak yazı dilinin gelişiminde büyük bir katkıda bulunduğu tartışılmaz gerçektir. Ancak destan ve kıssa-hikâyelerin dili özellikle dilsel bir bakış açısıyla araştırılmaması nedeniyle, daha önce bunun hakkında birçok görüşler söylenmiştir. Kıssa-hikâyelerin dili hakkındaki ilk görüşleri "Türkistan Valayatı" gazetesinin sayfalarında görüyoruz. Bu gazetenin 1876 yılındaki 29. sayısında Kazan'da basılan kıssa-hikâyenin dili söz konusu oluyor ve bu kitabın "kazakça olmasına rağmen, kelimelerin çoğu nogayca" olduğu söyleniyor.

Abilhasımov, "Dala Valayatı" gazetesinde A. Kunanbay'ın "Bizdin Kazak Tili Turalı Bes-Altı Söz" (Bizim Kazak Dili Hakkında Beş-Altı Kelime) adlı makalesinde Kazak yazı dilinin gelişmesinde I. Altınsarin'nin büyük rolü olduğunu, ondan önce çıkmış olan kıssa-hikâyeleri yarı Kazakça ve yarı Nogayca kelimelerle yazanların I. Altınsarin'nin yazdığı kitapları ile karşılaştırıldığı zaman Kazak dilini aldatarcasına yazmış gibi göründüğünü belirtmiştir[20].

I. Altınsarin'e kadarki yayınlanan eserlerin saf Kazak dilinde çıkmadığını "Aykap" dergisindeki yazılardan da anlayabilmekteyiz. Orada son zamanlarda " Kız Jibek", "Ayman-Şolpan" gibi Kazaklara ait hikâyelerin de yayınlanmaya başlandığını fakat bu kitapları basanların Nogay olduklarından kelimelerin anlaşılmadığı ifade edilmiştir[21].

Özellikle, bundan sonraki araştırmaların çoğunluğunda destan ve kıssa-hikâyelerin dilindeki diğer dilsel unsurlara birkaç örnek verilerek tüm eserlerin "Kitabi dilde" yazıldığı sonucuna varılmıştır.

XIX. yüzyıla kadar Kazak edebî dili ile ilgili tespit edilen bilgileri S. Y. Malov'un eserinde şu şekilde görebilmekteyiz[22]:

> *Önceleri, Sosyalist Sovyet Ekim Devrimine kadar, Kazaklarda sadece sözlü halk ürünleri vardı. Arap alfabesi kullanan az sayıda okuryazar vardı. Devrime kadar nadiren çıkan ve Kazak diliyle yazılmış sayılan kitaplar, aslında Kazakça unsurlarla karışmış olan Tatarca ile veya bilim adamları*

[19] Töleybay Kordabayev, *Sintaksis Kazahskogo Yazıka na Materiale 16-20 Vekov,* Alma-Ata 1967, s. 11-12.

[20] Babaş Abilkasımov, *XIX Gasırdın Ekinşi Jartısındagı Kazak Adebi Tili*, Gılım Baspası, Almatı 1982, s. 22.

[21] Ekrem Ayan, "Kazak Türkçesinde Kiril Alfabesi ile Yazılmış İlk Eser "Kırgızskaya Hrestomatiya" ve Bazı Dil Özellikleri", *Türk Dil Kurumu Yayınları,* Ankara 2013, S. 1067, C. I, s. 482.

[22] Cicioğlu, *agm.,* s. 329.

tarafından Tatar, Başkırt, Kazak, Kırgız vb. millet ayrımı gözetilmeden kullanılan Müslüman-Türk jargonu ile yazılmıştır.

Kazak edebî dili ile ilgili S. Amanjolov'un fikiri de buna benzemektedir: *"Kazan, Ufa ve Taşkent şehirlerinde basılan dinî kıssalarda, destanlarda vs., başlık sayfalarında Kazakça kelimesi olmasına rağmen, aslında benekli ve karışık dilde, yani kitabi dilde, baskın olarak Çağatay ve Tatar unsurları kullanılarak yazılmıştır"*[23].

R. Sızdıkova, bu yazı dilini *"Orta çağın sonundan XX. asırın başına kadar Kazaklarla mevcut Kazak Hanlığı ve Rusya İmperatorluğu arasındaki mektuplaşmalardan oluşan resmî edebiyatın dili, tam Çağatay dili ve Tatar, Kazak lisanlarının elemanlarını karışık yazan her çeşit nüshaların, yani dinî kıssa, destanlar, İslam kaidelerinin tercümeleri vb. türlü misallerin dili"* [24] olarak tanımlamıştır.

Kazak dili ile yayımlanan eserlerin dili hakkında Rus araştırmacıları da kendi fikirlerini beyan etmişlerdir.

W. Radloff Kazak edebiyatı hakkındaki 1862 yılında yazılan metinde Kazakların saf yazı dilinin mevcüt olmadığını, Kazakları okutanların çoğunun Tatarlar olduğunu, onlardan okuma yazmayı öğrenmiş olan Kazakların bu dili az bildiğini ve hep Tatarca yazdığını belirtmiştir[25].

N. İ. İlminskiy tüm Kırgız yazmalarından tam Kırgızca[26] yazılmış bir yazı, bir sayfa kağıtın zor bulunduğunu, birçok kez saf Kırgız dilinde yazıldı denilen malzemelerin tümünde Tatarların parmağının olduğunu gördüğünü söylemiştir[27].

P. M. Meloranskiy, Kazaklara dillerinin bozuk ve kem olduğunu söyleyen Tatarlardan okuma yazma öğrendiklerini, onların Kazaklara Arapçadan ve Farsçadan giren dinî kelimeleriyle yazmayı ve konuşmayı öğrettiklerini, Kazak mollalarının da bu şekilde yazmaya başladığını ve bunun neticesinde, okuma yazması olmayan sıradan halkın anlaması zor olan yazı dili ile konuşma dili arasında çok büyük farklılık oluşmaya başladığını açıklamıştır[28].

---

[23] Abilkasımov, *age.,* s. 24-25.
[24] Küderinova, *agm.,* s. 31
[25] Ahmet Temir, *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 552, Ankara 1991, s. 81.
[26] Söz konusu dönemde Kazak dili Kırgızca olarak adlandırılıyordu.
[27] Nikolay İlminskiy, *Materialı k İzuçeniyu Kirgizskago Nareçiya,* Kazan 1861, s. 5.
[28] Ayan, *agm.,* s. 482.

M. Kutalmış, ilk Kazakça yazılan eserlerin dilinde karışıklık meydana geldiğini "*Kazak hanlıkları döneminden kalma Kazaklara ait az sayıdaki eser ve yazılı vesikaların dili önce Çağatayca daha sonra ise Tatarca idi"*[29] cümleleriyle dile getirmiştir:

İnan Kazakların dili ve ilk basılan eserlerin dilini hakkında

> "*XIX. yüzyılın başından itibaren Kazan'da Arap harfleriyle eser yayınlayan basımevleri kuruldu. Bu basımevlerinde Çağatay ve eski Harezm Türkçesiyle yazılan eserler de basılmaya başlandı. İşte bu devirde, Kıpçak grubu dediğimiz Kazan, Başkurt, Kazak-Kırgız, Sibirya Türklerinin milli yazı dilinde bir kargaşalık meydana geldi. Yazı dili ne Çağatayca ne Osmanlıca ne de 'Tatarca' oldu.* "[30]

şeklinde ifade eder.

Fakat bu dönemdeki bastırılan eserlerin dili her ne kadar karışık olarak görünse de, Türkistan'ın her yerinde kolay anlaşılıyordu. User bu durumu,

> *Kazak Türkçesinin yazı dili haline gelmesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Ünlümisyoner N.İ.İlminski, her Türk boyunun konuşma dilinin ayrı bir yazı dili haline gelmesigerektiği görüşünü ortaya koymuş ve bunun için çalışmaya başlamıştır. Özellikle Tatar aydınlarıyla Kazan'da okuyan Kazak aydınları üzerinde etkili olan İlminski, Türkistan'ın ortak yazı dili olan Çağatayca yerine,Türk ağızlarından her birini yazı dili hâline getirme konusunda başarıya ulaşmış; böylelikle yüzyılın sonlarına doğru Kazak yazıdilinin ilk eserleri verilmeye başlamıştır*[31].

cümleleriyle belirtir.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar bütün Türkistan'da, Kazak ve Kazan coğrafyasının umumî edebî dili olan Çağatay Türkçesi terk edilerek, bu tarihten sonra Türk ağızları müstakil birer edebî dil haline gelmiştir.

---

[29] Kutalmış, *agm.*(2004), s. 4.

[30] Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler,* C. II., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 187-188.

[31] Hatice Şirin User, *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri,* (1. basım), Akçağ Yayınevi, Ankara 2006, s. 285.

0.2. Tarihte Türklerin Kullandıkları Alfabeler

Geçmişte kendine özgü özelliklere ve belirli bir kültür temeline sahip olan milletler, çeşitli nedenlerden dolayı başka milletlerle ilişki içinde olmuş ve rastlaştıkları kültürlerle karşılıklı etkileşim içinde olmuşlardır. Bu kültürel etkileşim toplumun pek çok alanında kendini gösterirken ana etkisini kültür taşımanın birinci aracı olan dil dolayısıyla yazı ve alfabe üzerinde göstermiştir. Bir milletin dini ve sosyal hayatına bağlı bir kültür unsuru olan alfabenin değiştirilmesi aynı zamanda o milletin tarihini ve geleceğini de belirlemiştir.

Türk tarihinin şimdiki bilgilerimizle en az 4000 yıllık bir zaman dilimini kapsayan geçmişi bulunmaktadır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında tarih boyunca geniş sahalara yayılan ve değişik coğrafi bölgelerde devletler kurmuş olan Türkler, uzun süren savaşlar ve fethedilen topraklarda bir çok toplulukları hâkimiyetleri altına almışlar ve bu topluluklarla kaynaşmışlardır. Türkler, Gök Tanrı dininden İslâm dinine kadar, çeşitli dinleri de kabul etmişlerdir. Doğal olarak bunlar gibi muhtelif etkiler sonucunda Türkler, dillerini kaydetmenin yollarını uygun olsun olmasın çok çeşitli yazı sistemleriyle aramışlar ve kullandıkları alfabeler de bu farklılıklardan etkilenmiştir[32].

User, *"Alfabe, dil bilimi açısından sadece bir işaret sistemi olmasına rağmen, toplumların alfabe benimsemesine, bazen de onlara "alfabe benimsetilmesi"ne sadece inanç sistemlerin değil, ticarî, siyasî ve sosyal bazı olayların da yol açtığını belirtmek gerekir"*[33] der.

Gülmez'e göre[34], Türk kaviminin alfabe değiştirmelerine sebep olan sadece uygarlık tercihleri değil aynı zamanda devlet kurdukları coğrafya, bu coğrafyada hakim olan dinî, siyasi, sosyal ve kültürel koşullar etkili olmuştur.

Nadir[35], tarihte yapılan alfabe değişimlerinin temel sebeplerini başlıca üç başlık altında toplamıştır. Nadir'e göre alfabe değiştirmenin temel sebepleri şunlardır:

1) Kültürel ve sosyal etkilere bağlı olarak alfabe değiştirmeler:

---

[32] User, *age*, s. 7, 26.
[33] User, *age.,* s. 26.
[34] Nurettin Gülmez, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler Üzerine Tartışmalar*, İstanbul 2006, s. 4-5.
[35] İlhan Nadir, "Türklerde Alfabe Değiştirme Sorunu ve Türk Kültürü Açısından Sonuçları", 2015, s. 787. https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c4%b0LHAN-Nadir-T%c3%9cRKLERDE-ALFABE-DE%c4%9e%c4%b0%c5%9eT%c4%b0RME-SORUNU-VE-T%c3%9cRK-K%c3%9cLT%c3%9cR%c3%9c-A%c3%87ISINDAN-SONU%c3%87LARI.pdf (Son erişim: 07.01.2020)

Bazı milletler gelişmiş milletlerin gösterdiği ilerlemenin asıl nedeninin kullandıkları alfabeler olduğu düşüncesi ile alfabelerini değiştirmeyi doğru bulmuştur.

2) Din değiştirme veya dini etkilerle alfabe değiştirme:

Tarihte insanların din değiştirmeleri kendi istekleriyle olduğu gibi zorla da gerçekleştirilmiştir. Her iki şekilde de yeni kabul edilen dinin dili öğrenilmekte ve kendi dilinden uzaklaşılmaşktadır. Bu din değiştirme nedeniyle aynı şekilde alfabe değişikliği de olmuştur.

3) Bağımsızlığın kaybedilmesine bağlı olarak alfabe değiştirmeler:

Başka bir milletin hâkimiyeti altına giren millet, tabi olduğu milletin dilini kullanmaya mecbur kalmıştır.

Nadir'e gore, alfabe değiştirme zorunlu/gönüllü ve zorlamayla alfabe değiştirmeler olarak iki şekilde gerçekleşmiştir.

Araştırmacılar, Türklerin, tarih sahnesine çıktıkları ilk devirlerden günümüze kadar birçok alfabe kullandıkları ve tarih boyunca onlar kadar sık alfabe değiştirmiş başka bir milletin olmadığı konusunda hemfikirdirler. Kullanım süreleri farklı olsa da, geniş ölçüde kullanıldığı için Türklerin genel millî alfabeleri haline gelen alfabeler; Göktürk, Uygur, Arap, Latin ve Kirildir.

0.2.1. Göktürk Alfabesi

Türkiye Türkolojisinde "Göktürkler" denilen Türk Kağanlığı dönemi, Türk kavimlerinin ortak bir dönemi sayılmaktadır. O dönemde kullanılan Göktürk alfabesi, MS 690-740 yılları arasında hüküm süren Göktürklerin resmî yazısı[36] ve Türkler tarafından bulunan ilk runik yazı sistemidir. Göktürk alfabesi, Göktürklere ait görülen Orhun Yazıtları'nda[37] kullanılmasından ötürü bu adla da anılmıştır.

Göktürk yazısı, Türkçenin metinlerle izleyebildiğimiz yaklaşık 1300 yıllık tarihi boyunca kullandığı ilk resmi yazı sistemidir. Türklerin yazı yazmak için kullandıkları bu sistem, Eski İskandinav yazıtlarında kullanılmış Runik ("Gotça: esrarlı ; meçhul") yazının karakterlerine benzediği için, Avrupa ve Rus Türkoloji

[36] Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili,* (6. basım), Grafiker Yay., Ankara 2010, s. 99.

[37] Orhun Yazıtları, Birinci ve İkinci Göktürk Kağanlığı dönemlerinde, Türk milletin başından geçen olayların anlatıldığı, kağanların büyük başarılarının betimlendiği ve kendilerinden sonraki kuşakların yanlışa düşmemeleri için uyarıldığı dikili taşlardır. (Yavuz Tanyeri, *Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi*, (3. basım), Boğaziçi Yay. No: 318, İstanbul 2017, s. 74).

literatüründe, Sibirya Run harfleri, Yenisey Run harfleri, Runik alfabe ve Türk Run Yazısı olarak adlandırılmıştır; ancak bu adlandırma bir türlü gelenekleşmemiş; Eski Türkçenin dili ve yazısı üzerinde çalışan bilim adamları, bu yazı sistemi için "Göktürk Alfabesi", "Orhun (Orhon, Orkun, Orkon) alfabesi", "Türk Alfabesi", hatta "Köktürkçe çivi yazısı" terimlerine de başvurmuşlardır[38].

Göktürk işaretlerinin nerde ve ne zaman meydana çıktığı üzerinde pek çok incelemeler yapılmıştır[39]. Göktürk alfabesiyle yazılmış ilk örneklerin VII. yüzyılın son çeyreğine ait olduğu ortaya çıkmaktadır; ancak bu alfabenin çok daha öncesinde de Türkler tarafından kullanıldığına dair görüşler[40] vardır.

İlk olarak VII ila X. yüzyıllara ait görülen Orhun ve Yenisey abidelerinde ratladığımız bu yazıların ilk örneği, Kazakistan'ın Almatı şehirinin doğusunda bulunan Issık Gölü yakınındaki Esik kurganında 1969 yılında altın elbise giydirilmiş bir insan iskeleti ve onun yanından bulunan gümüş bir çanakta Göktürk işaretleriyle yazılı 26 harflik bir ibare bulunmaktadır[41]. Dolayısıyla, bu gümüş çanak bize Göktürk işaretlerinin MÖ. IV-V. yüzyıllarda da kullanıldığını ortaya çıkarmıştır[42]. Fakat, çanak üzerindeki yazının henüz net bir açıklığa ulaşmamış olması, hatta metni oluşturan 26 harflik yazı sisteminin Türkologlar tarafından farklı okunması aydınlığa kavuşturulamadığını göstermektedir. Bu nedenle şimdilik kaydıyla Türkçenin en eski metni olarak 687-692 yıllarında yazılan *Çoyr yazıtı*[43] kabul edilmektedir.

Göktürk yazıtları, XIII. yüzyıldan itibaren ilim adamlarının ilgisini çekmiş, fakat uzun zaman çözülmeden kalmıştır. Sonunda Danimarkalı bilim adamı Thomsen, 1893 yılında Göktürk yazısını çözmeyi başararak, bu yazının Arami kökenli olduğunu idda etmiştir[44]. Bu konu üzerinde uzun araştırmalar yapan Radloff kısmen Thomsen'in fikirine katılmış ve Göktürk yazısını İskandinav Run yazısından etkilenmiş Arami kökenli olduğunu ileri sürmüştür[45]. Göktürk yazısının Karya, Likya,

---

[38] User, *age.,* s. 27.
[39] Bu konuda bk. Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Dili Tarihi,* (11. basım), Akçağ Yay., Ankara 2011, s. 146-162.
[40] Muhharem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 2009, s. 13.; Annemarie Von Gabain, "Eski Türkçenin Yazı Dili" (çev. Sabit Paylı), *TDAY-B 1959*, Ankara 1998, s. 317.; Edward Tryjarski, "Asya ve Avrupa'daki Runik Yazıların Anonimliği, Farklılığı ve Yayılımı" (çev. E. Gürsoy-Naskali), TDAY-B 1993, *TDK Yay. 13,* Ankara 1995, s. 43.
[41] Tanyeri, *age.,* s. 83.
[42] V. A. Lişvits , "Eski Türk Runik Yazısının Orasya Çıkışı Üzerine" (çev. S. Gömeç-T. Ölçekçi), *Tarih Araştırmaları Dergisi* , C. 20, S. 31, s. 37.
[43] Ercilasun, *age.,* s. 128.
[44] Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi,* Türk Tarih Kurumu Bas., Ankara 1992, s. 1.
[45] User, *age.,* s. 33.

Hitit kökeninden çıktığını düşüneneler bulunduğu gibi, doğrudan Türk damgalarından oluştuğunu yani yabancı kökenli olmadığını söyleyen bilginler de bulunmaktadır[46].

Göktürk işaretleri hangi kökten gelirse gelsin Türkçenin yazımında en mütenasip alfabelerden biri olmuştur. Bunun tek nedeniyse, ünlüleri gösteren beş tane işaretin kullanılmasıdır. Göktürk yazısının alfabesi, 38 işaretten teşekkül edilmiş bir yazıdır[47].

Göktürk alfabesiyle yazılmış arkeolojik buluntular sadece Baykal gölü ile Altay dağları arasında ve Yenisey civarında değil, Asya'nın batısında Talas nehri vadisinde ve Kuzey Kafkasya'da yayıldığını, Avrupa'ya kadar uzandığını yapılan çalışmalardan öğrenmekteyiz[48]. Göktürk alfabesi, Göktürk Devleti devrildikten sonra, Yenisey ve Talas ırmakları çevresinde X. yüzyıla kadar devam ettiğini ve Batı'da Hazar Devleti tarafından XI. yüzyıla kadar kullanıldığına rastlanmaktadır.

0.2.2. Mani Alfabesi

Gök Tanrı dinine mensup Göktürk Devletini 744 yılında Basmıl ve Karluklardan oluşan bir ittifak ordusuyla mağlup ederek onların topraklarını ellerine geçiren Uygurlar, bir yıl sonra müttefiklerini bertaraf ederek Ötükende yeni bağımsız bir devlet inşa etmişlerdir[49]. Göktürk Yazıtların'da Tokuz Oguz[50] adıyla geçen bu Türk boyunu kağanlık haline getiren ilk hükümdar Kutlug Bilge Köl Kagan olmuştur. Böylelikle, Türk kağanlığında esaslı bir hanedan değişikliği olmuş; bir bütün olarak yaklaşık yüz yıl ömür süren bu kağanlık başka bir Türk sülalesinin (Kırgızlar) tarafından istila edilene kadar sürecek Uygur deviri başlamıştır.

Uygurlar, Türk kavimlerini kendi kültürleri içinde eritmiş oldukları için, Türkler Göktürk alfabeleri yanı sıra, pek çok alfabe kullanmışlardır. Uygur Kağanlığı'nın başlangıç dönemine ait olan Taryat[51] (753) ve Şine Usu'da[52] (759-760) kitabelerin Göktürk alfabesiyle yazılması, o dönemde runik alfabenin ne kadar yaygın

[46] Bk. Ercilasun, *age.,* s. 164-165.
[47] Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, (1. basım), Boğaziçi Yay., İstanbul 1986, s. 148.
[48] User, *age.,* s. 30.
[49] Serkan Şen, *Eski Uygur Dersleri Türkçesi*, Kesit Yay., İstanbul 2016, s. 17.
[50] Bu konuda bk. James Hamilton, "Tokuz-Oguz ve On-Uygur" (çev. Yunus Koç, İsmet Birkan), *TDA 7*, Simurg Yay., Ankara 1997, s. 187-232.
[51] Bk. Saadettin Gömeç, "Terhin Yazıtı'nın Tarihi Açıdan Degerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* Ankara 1995, S. 28., C. 17, s. 71-84; Sergey Klyaştorniy, "Terhinskaya Nadpis", *ST III*, Baku 1980, s. 82-95.
[52] Bk. Mehmet Ölmez, *Kök-Türkçe ve Eski Uygurca Dersleri,* Kesit Yay., İstanbul 2019, s. 139-159.

bir şekilde kullanıldıklarının önemli birer belgesidir. Bunun anlamı, Uygurların Göktürk Devletine tabi olduklarında kullandıkları alfabeyi, Göktürkleri tabi durumuna getirdiklerinde de kullanmaya devam ettikleridir.

Uygurların kullandıkları yazı sistemini değiştirmesinde iki temel faktör bulunmaktadır. İlk olarak bahsedilmesi gereken, Çin İmperatoru'nun Uygurlardan yardım istemesidir. 762'de Çin'de meydana çıkan isyanı bastıran Böğü Kağan[53], bu tarihi olayın sonrasında Uygurların siyasi ve ekonomik gücünün kuvvetlenmesiyle beraberinde Soğdların ticari faaliyetlerinin artması, din ve kültür alışverişini de birlikte getirmiştir. Uygurlar Bögü Kağan döneminde zirveye ulaşmıştır. Buna ek olarak Böğü Kağan, dört Mani rahibini ülkesine getirtip ve onlarla yaptığı iki günlük müzakereden sonra Manihaizm'i devlet dini olarak bu dönemde kabul etmesi en mühim faktörlerdendir.[54].

Diringer'e göre: "Mani alfabesi, Doğu Türkistan'a IV. yüzyılda, Çin'e VI. yüzyılın sonunda getirilmiştir"[55]. Dini metinlerin yazılı olduğu alfabeyi de Uygurlar arasında kullanılmaya başlamıştır ve Türkler kullanan yazı sistemine Mani alfabesi de eklenmiştir. Bu alfabe Arami kaynaklı Süryani yazısının farklı bir türüdür[56]

Uygurlar'ın Manihaizm'i kabulünden 840'lara Doğu Türkistana göçmesine dek Manici çevreye ait Uygur Türkçesi ürünlerinin ilk örenekleri verilmiştir. Uygurların ve Uygur olmayan Türklerin Mani alfabesiyle yazdıkları yazmalar Doğu Türkistan'da Turfan ve Dunhuang'daki kazılarda bulunmuştur[57]. Bu alfabeyle Manici el yazbaları inançla ilgili metinler, ilahiler, şiirler, dualar, günah çıkartmalarla ilgili deyişler, ilmihaller, mektuplar, tarihi ve mitolojik massallar, duvar esimleri ve minyatürlerden oluşmaktadır[58].

Turfan kazıları, Mani inancını benimseyen Uygurların, yazı yazmak için sadece Mani alfabesini kullanmadıklarını, Soğut, Uygur ve Brahmi yazıların da kullandıkları açığa çıkarmıştır. Mani alfabesi VIII. yüzyılın ilk yarısından IX.yüzyıl ortalarına kadar Türkler arasında Moğolistan ve Doğu Türkistan bölgesinde

---

[53] Ercilasun, *age.,* s. 220.

[54] Şinasi Tekin, "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200.Yıldönümü Dolayı İle Birkaç Not (762-1962)", *TDAY-B 1962*, s. 6; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 1998, s. 133; Şen, *age.,* s. 18.; Ercilasun, *age.,* s. 220.

[55] User, *age.,* s. 43.

[56] Saadet Şakir Çağatay, "Uygur Yazı Dili", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 1, S.5., Ankara 1943, s. 82.

[57] User, *age.,* s. 44.

[58] Şen, *age.,* s. 37.

kullanılmıştır[59]. Mani yazısı, bir inanç sisteminin etkisiyle Türkler trafından kabul görülmüş ilk alfabe olduğundan dolayı tarihi büyük önem taşımaktadır.

0.2.3. Soğut Alfabesi

Milattan önceki çağlardan itibaren Orta Asya'nın Soğdiana bölgesinde yaşayan Soğutlar (Soğdaklar) yüksek kültürlü ve tüccarlıkla ün almış bir kavimdir[60]. Doğu ve Batı arasında yapılan ekonomik ilişkilerde ticari yetenekleri, altın ve gümüş karşılığında Çinlilerle ipek alış verişindeki inkâr edilemez üstünlüğüyle Göktürk ve Uygurların diplomasisinde önemli bir azgınlık grubu olan Soğutlar, ticaret, yazı, din, mimarlık bakımından bu Türk kavimlerini etki altına almışlardır. Boğü Kağan'ın Mani inancını kabul etmesinin ana nedenleri dinlerini kabul ederek Soğutlarla oybirliği kurmak, kağanın siyasi gücünü ve kendisinin ekonomik gücünü arttıracaktı[61].

Pelliot'a ve Gauthiot'a göre, Soğut dilinin IV-X. yüzyıllar arasında Orta Asya'da ortak iletişim ve ticari dili durumuna gelmesini ikna etmiştir[62].Soğut Alfabesinin Pehlevice (Orta Persçe) gibi Arami kökenli alfabeyle (22 işaretten oluşarak sağdan sola doğru) yazıldığı düşünülmektedir[63]. Göktürk kağanı Muhan'ın onuruna düzenlenen Bugut yazıtının son zamanlarda ortaya çıkarılması Soğutça'ya birdenbire o zamana dek hiç düşünülmeyen bir değer kazandırmıştır. Bugut yazıtının Soğutça ile yazılmış olması, VI. asırdan itibaren, bu dilin etkisinin Moğolistan'ın kuzeyi gibi uzak sahalara kadar yayıldığını ve ilk Türk Devleti tarafından resmi olarak kullanıldığı ve kısa zamanda terk edildiği anlaşılmaktadır[64]. Bugut yazıtında da Budizmin etkisi görülmektedir.

Doğu Türkistan'daki Soğut eserlerinin açığa çıkmasıyla, eskiden Göktürk alfabesinin Arami yazısından meydana çıktığı taraftarı olan V. Thomsen, bazı Göktürk harflerinin Soğut harfleriyle ortaklığının olduğunu dile getirerek net olarak

---

[59] User, *age.,* s. 45.
[60] Yüsüpcan Yasin, "Uygur yazısının Tarihi Dönemleri ve Yayıldığı Bölgelere Bir Bakış", *Dil Araştırmaları*, S. 9, Güz 2011, s. 92.
[61] User, *age.,* s. 48.
[62] Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* İşaret Yay., İstanbul 1994, s. 16; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I-II*, Enderun Yay., İstanbul 1984, s. 165.
[63] Süer Eker, " 'Orta Asya'nın Gizemli Halkı': Soğdlular Soğd ve Soğdca", *Türkbilig*, 2012, S. 24, s. 87.
[64] Roux, *age.,* s. 16.

yazmıştır[65]. Bu alandaki araştırmaları Soğutça uzmanı R. Gauthiot başlatmıştır. W. B. Henning tarafından IV. yüzyılın başlarına ait olduğu ifade edilen Eski Mektuplar[66] R. Gauthiot'a göre, Soğut alfabesinin ilk nüshasının, eski Göktürk harfine temel olduğunu söylemektedir[67].

Uygur devirinde Soğut alfabesiyle yazılmış ilk örnek Karabalgasun yazıtıdır. Henuz kesin bir tarihi belli olmayan, fakat IX. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir[68]. Üç dilli Karabaglasun yazıtı Göktürk harfleriyle Uygurca, Çince ve Soğutçadan oluşmaktadır.

Güney Gobi'de, Somon-Servey mevkiinde bulunan ve VIII. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu sanılan Servey yazıtı, üzerinde 7 satırlık Soğut alfabeli Soğutça bir metine sahiptir. Yazıtta, Böğü Kağan'ın 762'de Çin'e yaptığı seferinden dört Mani rahiple döndüğü bahsedilir[69].

Soğut alfabesi, Türkler tarafından VIII-XI. yüzyıllar arasında çok az sayıda kullanılmıştır[70] ve Uygur alfabesinin kaynağını oluşturduğu için Türk dili mırasında tarihi değer taşıyan bir rolü olmuştur.

0.2.4. Uygur Alfabesi

Türk boyları ve kendi boyları ile siyasi bir birlik oluşturan Uygurların, Orta Asya Türk dil ve kültürünün inkişaf edilmesinde ve yayılmasında çok önemli rolleri olmuştur. Bu alfabenin uzun süre ve en çok Uygurlar tarafından kullanılmış olması, bu kültürün taşıyıcısı olan dilin yazıldığı alfabenin adını da Uygur yapmıştır.

Uygur topluluğu yerleşik bir medeniyet seviyesine geçerek ticarete ve ekonomik kalkınmaya olan temayülleri, onları Türk sahasına gelip yerleşen ve Orta Asya'nın müstaid tacir kavimi Soğutlarla yakınlaştırmıştır. Kısa zaman sonra Soğut alfabesini öğrenip bu alfabeden Uygur alfabesini geliştirmişlerdir. Uyugur alfabesinin Soğut yazısından geldiğini yazan ilk kişi Farhud-din Mübarek-Şah Merverrudi (1130-

[65] V. A. Lişvits, *agm.,* s. 43.
[66] Eker, *agm.,* s. 88.
[67] Lişvits, *agm.,* s. 43.
[68] Bu abide Küçlük Bilge Kağan devirinde (821-833) kağan tarafından diktirilmiş olabileceği düşünülmektedir. (Kafesoğlu, *age.,* s. 134.)
[69] Ercilasun, *age.,* s. 136.
[70] User, *age.,* s. 48.

1206) olmuştur[71]. F.W.K. Müller ve R. Gauthiot, Uygur harflerinin Arami asıllı Soğut alfabesinin işlenmiş bir şekili olduğunu tesbit etmiş[72].

Uygur alfabesinin kullanılmaya başlandığı tarih, kesin olarak tayın edilmemiştir. Gabain'e göre, Uygur harfleri ile ilk metin örnekleri, 840'tan önce Koço'ya gelen Türk kavimleri tarafından 750-827 yılları arasında kaydedilmiştir[73]. S. Çağatay, kazılarda bulunan metinlerin büyük kısımının tarihinin belli olmaması nedeniyle, Uygur harflerinin ne zamandan kullanılmaya başladığını belirtmenin mümkün olmadığını ifade eder[74]. A. Caferoğlu, Uygurlar ilk defa Uygur harflerini, bağımsız bir devlet inşa ettikten sonra kullandıklarını ve bu VIII. yüzyıllın ilk yarısına rastlandığını belirtmiştir. S. Tezcan IX. yüzyıl sonlarını başlangıç tarihi olduğu görüşündedir[75].

Uygur alfabesi, Soğutlardan alınan şekiliyle değil, Türkçenin ses ihtiyaçlarına göre değiştirilerdikten sonra zengin Türkçe eser parçaları elde edilmesine sebep olmuştur. Ötüken bölgesindeki Uygurlar, bir yandan Göktürk yazılı kitabeler dikerken, bir yandan da Soğutlarla ticari bağlantı kuruyor ve İrani halk arasındaki inanç sistemi Budizme, Maniciliğe yöneliyorlardı. Bu ilişkiler sonucunda Mani ve Soğut yazı sistemleriyle beraber yazılan metinler ortaya çıkmıştır. Uygur yazısı oluşturulduğunda, Uygurlar Ötüken bölgesinde yaşamlarını devam ettiriyorlardı.

Uyugur yazısıyla kayaya ve taşa çizilmiş Uyugur dilinde yazılmış kitabelerin sayısı azdır. Bunlardan biri, kesin bir tarihe bağlanmayan *Kızıl Kum*; diğeri, 767-780 yıllarında yazıla Doğu Türkistan'da bulunan *Tuyuk'tur*[76]. Kitabelerin diğer kısımı ise, Moğol devirine (XIV. yüzyıl) aittir[77]. Burdan çıkan sonuç, Uygur yazısıyla yazılmış sadece bir kitabenin bulunmasına göre, Ötüken Uygurların baskın olarak Göktürk yazısı ve Mani yazısını kullanmışlardır.

Tarihi kayıtlara göre, Uygur Devleti 100 yıllık bir idarenin ardından Kırgızlar tarafından 840 yılı yıkıldıktan sonra siyasi varlığını Çin sınırına, Turfan ve Tarım bölgelerine göç ederek devam ettirmişlerdir. Bunların 13 boy halinde güneye göç eden bir kısmı Tang Hanedanı devirinde Kansu ve Dunhuang bölgesine gelerek

[71] Yasin, *agm.,* s. 92.
[72] Caferoğlu, *age.,* s. 176.
[73] Gabain, *agm.,* s. 319-320.
[74] Çağatay, *agm.,* s. 80.
[75] User, *age.,* s. 53.
[76] Peter Zieme, "Uygur Yazısıyla Yazılmış Uygur Yazıtlarına Dair Bazı Düşünceler", *TDAY-B 1994, Ankara 1996,* s. 229-232.
[77] Zieme, *agm.,* s. 229.

Kansu Uygur Hanlığını kurmuşlardır[78]. Güneybatıya giden 15 büyük grup Uygur Türkleri ise Turfan, Hoço, Beş Balık ve Kaşgar bölgelerine yerleşerek Türk çoğunluğu sağlanmış ve Doğu Türkistan'da Hoço Uygur Devleti kurmuşlardır[79].

Kansu Uygurları 940'da Hıtaylar, 1028'de Tangutların yönetim altına girmiş, 1226'dan sonra ise Moğol idâresi altına girmişlerdir. Hoço Uygur Devleti de gönüllü olarak 1209'da Cengizlilere bağlıklarını bildirdi ve tâbi olmuştur[80].

Uygur alfabesi, yaklaşık VIII-XVIII. yüzyıllar arasında Sibirya-Yenisey bölgesi, Kuzey Mogolistan, Türkistan'ın tamamı, İdil nehri kıyıları, Transkafkasya, Azerbaycan ile Gürcistan arasındaki sınır bölgeleri ve Osmanlı topraklarına kadar geniş bir sahaya yayılmıştır[81]. Uygur alfabesi, Soğut alfabesinin kürsif bir türünden 18 harften oluşturulmuş, Türklerin ikinci milli yazısdır.

Uygur alfabesi, diğer milletler tarafından da kullanılmıştır. Cengiz Han döneminden önce Moğollarda yazının kullanılmadığı ve kendilerine ait alfabelerin olmadığı düşünülmüştür [82] . Moğol idaresi altına geçen Uygurlar, Moğol hükümdarlarına ve halkına alfabelerini öğretmiştir[83]. Cengiz Han, Uygur alfabesini XIII. yüzyılın ortalarında Moğol Devletinin resmî alfabesi olarak kabul etmiştir ve bu durum XX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir [84].

A.Z.V. Toğan'a göre[85], Moğollar devirinde, XV. yüzyıl sonuna kadar, Arap alfabesinden çok Uygur alfabesiyle yazılan Türkçe kullanılmıştır ve Moğol Hanları Uygur Türkçesini komşu devletlerle iletişim kurmalarında da kullanmıştır.

Diğer hanedanların saraylarında Moğol devleti yıkıldıktan sonra da ara sıra Uygur alfabesiyle yazmak XV-XVI. yüzyıllara kadar devam etmiştir. Örneğin, Altın Ordu hanlarının bazı fermanları da Uygur alfabesi iledir [86] . Özellikle XI-XV.

---

[78] Ercilasun, *age.,* s. 222.
[79] Ercilasun, *age.,* s. 223.
[80] Aslı Zengin, Ümran Yaman, "Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Maniheizm'in Savaşa Bakışı", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 58, S. 1, İstanbul 2018, s. 180.
[81] Aleksandr Şçerbak, "Uygur Alfabesi Hakkında" (çev. Ö. Tabaklar), *İlmi Araştırmalar*, S. 10, İstanbul 2000, s. 190.
[82] Bu konu hakkında bk. Feyzi Ersoy, "Moğol Yazısının Tarihî Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 22, 2007, s. 394; Caferoğlu, *age.,* s. 181-182; Altay Tayfun Özcan, "Moğol Tarihine İlişkin Latince Kaynaklarda Uygurlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 34., 2013, s. 150.
[83] User, *age.,* s. 58.
[84] Caferoğlu, *age.,* s. 182.
[85] A. Zeki Velidî Toğan, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* (3. basım), İstanbul 1981, s. 86.
[86] "Uygur Yazısı ve Yazmaların Keşifi", *Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri.*, 11.11.2017, https://acikders.ankara.edu.tr/mod/page/view.php?id=18849 (Son erişim: 17.02.2020)

yüzyıllarda Çağatay, Altınordu ve Kıpçaklara ait eserlerin, Uygur alfabesiyle nüshaları bulunması, bu alfabenin kullanıldığı coğrafyayı genişletmektedir[87].

İslâmiyetin Türkler arasında toplu olarak kabulunden sonra, Uygur alfabesi gittikçe önemini kaybetmiştir. Başlangıçta Arap alfabesi yanında varlığını birkaç asır daha koruya bilen Uygur alfabesi, XV. asır sonuna doğru kullanıştan tamammen kaldırılmıştır[88].

0.2.5. Arap Alfabesi

Emeviler devirinden beri Müsülman Araplarla temas kuran Türkler, Samanî Devleti'nin kurulmasıyla beraber, İslamiyeti yakından tanımaya başlamışlardır[89].Bu ilişki özellikle askerî güç sağlamak hedefiyle bazı Türk boylarından Abbasi Halifeliği'nin ordularında görev yapacak askerî köle almayla devam etmiştir[90]. Bu savaşçılarla İslam dinini Bulgar, Karahanlı ve Oğuz Türklerine tanıtmışlardır.

X. asırda Orta Asya'daki Karahanlı devleti döneminde İslâm dinin kabulünden sonra İslam medeniyetinin taşıyıcısı olan alfabeyi de birlikte getirmiştir. Türkçenin yazıya geçirilmesinde pek uygun olmamasına rağmen yaklaşık bin yıl boyunca bu Arap alfabesiyle Türkler okuyup yazmışlardır[91].

Karahanlı ve Muşterek Orta Asya Türkçesinin Arap alfabesiyle yazılması, ilk başlarda Uygur alfabesiyle paralel şekilde gerçekleşmiştir. Türk-İslam dönem eserlerinin bazı nüshalarının yazımında Uygur alfabesi kullanılmıştır sonradan Arap alfabesine çevirilmiştir. Karahanlı döneminin eserleri olan *Kutadgu Bilig*, *Divânü Lügati't-Türk, Atabetü'l-Hakâyık* ve *Kur'an* tercümeleri Uygur yazısı ile istinsah edilmiştir[92]. Bunlar dışında Arap alfabesinin Türkler tarafından benimsenmesi uzun süre gerçekleştiğini gösteren *Miraçnâme*, *Tezkiretü'l-Evliya*, *Bahtiyar-nâme*, *Muhabbet-nâme*, *Râhatü'l- Kulûb*, *Sîrâcü'l-Kulûb,Mesele Kitâbı* gibi eserler vardır[93].

Arap alfabesi, XIX. yüzylın ortalarına kadar Türk dünyasında ortak olarak kullanılarak ve genel özelliklerini koruyarak gelmiştir.

[87] User, *age.,* s. 59.
[88] Caferoğlu, *age.,* s. 186.
[89] User, *age.,* s. 93.
[90] User, *age.,* s. 93.
[91] Şimşir, *age.,* s. 4.
[92] Ercilasun, *age.,* s. 336-343.
[93] User, *age.,* s. 95.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. XIX. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE KAZAKÇANIN YAZIMI VE ALFABE MESELELERİ

1.1.Rusların Uyguladığı Eğitim Politikası ve İlminskiy Sistemi

Çarlık hükümeti döneminde, ele geçirilen Türkistan ve onun özelinde Kazakistan topraklarında yaşayan Müslüman uyruklular üzerindeki hakimiyetin sağlam temellere oturtulması için belirli politikaların uygulandığı görülmüştür. Rusların bu politikalarını gerçekleştirebilmek için kullandıkları yöntemler: eğitim, idari teşkilat, misyonerlik ve Rus göçmenlerini yerleştirmedir[94].

Kazakları hâkimiyeti altına alan Çarlık Rusya'sı, kendi otoritesini sağlamak ve hedeflerine ulaşmak için daha da uzun süreli ve kalıcı bir politika uygulayarak, Kazak halkını Rus üstünlüğünü kabul eden bir halk durumuna getirmeyi hedeflemişlerdir. Çarlık Rusyası, 1731 yıllında "Müsülman ve diğer halkları Hristiyanlaştırma komisyonu" (Kommisiya Dlya Kreşeniya Kazanskih i Nijegorodskih Musulman i Drugih İnorodtsev) kurmuş ve 1740 yıllında ise bu komisiyonu "Yeniden Hristiyanlaştırma Burosu" (Novokreşenskaya Kontora)na dönüştürmüştür. İşte bu karar sonrası Çarlık Rusyası tek uluslu bir toplum inşasını gerçekleştirmek amacıyla Rus olmayan diğer uyruklar üzerinde yoğun bir Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerine girişmiştir [95] .1797 yılında Kazan'da açılan "Türkoloji okulu" da, "İlâhiyat Akademisi" (Duhovnaya Akademiya) çevresindeki Hristiyan din adamlarının misyonerler hazırlamak amacıyla yürüttükleri "Misyonerler Türkolojisi" idi. Bu okulun tanınmış temsilcileri: A. A. Troyanskiy (1779-1824), N. İ. İlminskiy (1822-1891), V. İ. Verbitskiy (1827-1890), N. P. Ostroumov (1846-1930), G. S. Sablukov (1804-1880), E. A. Malov (1835-1918)[96]. Bu okulda 1852'de "İslama Karşı Mücadele (Misiyonerlik)" bölümü açılarak Türkistan'da ayırımcılık politikasının yöntemleri şekillendirilmeye başlamıştır. Bu politika sadece Kazak topraklarında uygulanmaya başlamamıştır, Rusların himayesi altında olan bütün Türk toplulukları

[94] Alay Adilbayev, "Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri", *Bilig*, S. 23, Ankara 2002, s. 67.
[95] Adilbayev, *agm.,* s. 78.
[96] Temir, *age.* (1991)*.,* s. 13.

üzerinde de uygulanarak onları ayrı ayrı milletler hâline getirmeyi hedefledikleri inkar edilemez bir gerçektir.

Kazak topraklarında uygulanan Ruslaştırma politikasının en önemli bölümünü eğitim tutuyordu. Türkistan Genel Valisi General K. P. Kaufman[97]: *"Ülkeyi manevi yönden sadece ve sadece eğitim fethedebilir. Bunu ne silah, ne de kanun yapar. Bunu sadece okul başarabilir"*[98] diyerek bu konu üzerinde yoğun faliyetlerde bulundu. Aslında Kaufman'ın Ruslaştırma projesi Kazakların Rus dilini ve kültürünü benimsemesi ile gerçekleşebilirdi. Bu maksatla öncelikle Ruslaştırmak ve Hristiyanlaştırmak amacını taşıyan okullarda ders programlarına Rus dili eğitimi ve Rus tarihi derslerinin eklenmesi, Rus ve yerli çocukların bir arada eğitim alması zorunlu hale getirilmiştir. Böylece Rus etkisinin artmasının sağlanacağı düşünülmüş ve bunun yanısıra her köyde bir Rus okulunun açılması desteklenmiştir[99].

Müslüman Kazaklar Hristiyanlığı öğreten Rus okullarına çocuklarını göndermediler ve kendi hayat biçiminden, milli geleneklerinden uzaklaşarak Hristiyanlaşmak istemediler. O zaman Rusya'da başka milletler için devlet tarafından idare edilen mektepler yoktu. Bu nedenle, Kazaklar Rus okullarına değil Türk-Tatar mektep ve medreselerinde eğitim görmeyi tercih ettiler. Çoğunluğu Müsülman olan Türk topluluklarını Hristiyan yapma, dolayısıyla Ruslaştırılma politikası, aralıksız çeşitli yöntemlerin farklı uygulanmalarıyla devam ediyordu[100].

Rus kökenli askerler, misyonerler ve memurlar tarafından başlatılan Rus Türklük Bilimi, yerli Türk toplulukların Ruslaştırılması ve Hristiyanlaştırılması politikalarının temelinde yer alır. Drenkova, Çarlık Rusya'sı için yöre halkının dilini, dinini, kültürünü, geleneklerinin, yaşam tarzının öğrenilmesi, misyonun daha rahat bir şekilde başarıya ulaşabilmesindeki büyük etkisinden bahsetmiştir. Yerli halkların yasam tarzları ile inanç sistemleri, yansımasını, sözlü edebiyatlarında bulunduğu için misiyonerler, sözlü edebiyat üzerine yoğunlaşmak durumunda kalmışlardır. Buda, N.

---

[97] Türkistan Valayatının (1865) ve sonradan Türkistan Genel Valiliğinin (1867) ilk genel Valisi. Kendisi Alman olan K. P. Kaufman 1853-1856 yıllarında gerçekleşen Kırım Savaşında ve 1865-1875 yıllarında Türkistan'ın işgalinde büyük çabalar harcamıştır. Türkistan'da çok sayıda Rus okulları açmıştır ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerini sürekli desteklemiştir.

[98] Adilbayev, *agm.,* s. 69.

[99] Mirzahan Egamberdiyev, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi,* C. 6, S. 1, 2005, s. 104.

[100] Temir, *age.* (1991), s. 21.

İ. İlminski, N. P. Ostroumov ve A. E. Alektorov gibi misiyonerler tarafından sistemleştirilecek olan Türklük bilim araştırmalarının temelini olusturmuştur[101]:

Başlangıçta, XVI yüzyıldan itibaren XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar eğitim adı altında yürüttüğü misiyonerlik faaliyetleri doğrultusunda, Rusça eğitim veren okullar açılmış ve bu okullar Müsülman-Türk topluluklarını Hristiyanlaştırmayı amaçlamıştır. Etnik ve dini açıdan farklı olan bu toplulukların Rusça bilmemeleri, Rus-yerli çocukların bir arada eğitim alan Rus okullarına rağbet göstermemeleri ve II. Katerina'nın yerleştirmiş olduğu hoşgörülü tutum neticesi eski inançlarına geri dönmeleri, Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma doğrultusunda yürüttülen misyonerlik faaliyetlerinin başarısız olmasına sebep olmuştur[102]. Çarlık yönetimi, zamanla bu yöntemlerin işe yararlı olmadığını görmüş ve yeni yöntemler geliştirmeye gereksinim duymuştur. İşte bu yöntem arayışları sırasında misiyoner faaliyetlerin kıdemli kişisi ve Rus Türklük biliminin kurucusu olan İlminskiy'in adı öne çıkmaya başlamıştır.

Nikolay İvanoviç İlminskiy, 1822 yılında Rusya'nın Penza vilayetinde altı çocuklu bir rahip ailede dünyaya gelmiş. İlk dinî eğitimini ailesinden alarak yetişen İlminskiy, 1839-1841 yıllarında Tambov Din Okulu'nda sonra 1842-1846 yıllarında Kazan İlâhiyat Akademisi'nde (Kazanskaya Duhovnaya Akademya) eğitim görmüştür. Akademidekendisini çok yönde geliştiren İlminskiy, Arapça ve Farsçayla beraber Türkçe (Osmanlıca), Tatarca, Kazakça ve diğer Türk lehçelerini öğrenerek misyonerlik eğitimi edinmiştir. 1846 yılında bu okuldan mezun olduktan sonra, aynı akademinin "Müsülmanlık Karşıtı Bölümünün" (Protivomusulmanskoe Otdeleniye" ilk bölüm başkanı olarak çalıştı ve bu akademide ayrıca Tatar dili, Arap dili dersleri dışında din derslerini de verdi[103]. 1847 yılında Kazan'da misyonerlik amaçla kurulan "Mütercimler Komitesinin" başkanı görevine atandı. Hristyanlıkla ilgili dini kitapları çeşitli Türk lehçelerine aktarmak maksadıyla kurulan bu komitede meşhur misyonerler çalışmıştır. Egamberdiyev, İlminskiy'in komitesi tarafından basılan

[101] Pınar Akçalı, Ertan Efegil, *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite,* Gündoğan Yay., İstanbul 2003, s. 33.

[102] Mehmet Açа, "Orta Asya'da Ulaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlminskiy ve Ardılarının Rölü" , *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite,* (hzl. P. Akçalı, E. Efegil), Gündoğan Yay., İstanbul 2003, s. 33.

[103] Mehmet Açа, "Misyoner-Şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İl'minskiy'in Çarlık Rusyası'nın Hrıstiyanlaştırma Ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri", *Yeni Türkiye-Türkçe Özel Sayısı-55*, 2013, s. 1469.

kitapların 72'si Kazak Türkçesiyle ve bunların tamamı sadece Hristyan dininin temellerini anlatan kitaplardan oluştuğunu ifade etmiştir[104].

Kilise Meclisi tarafından İlminskiy 1851'de Suriye, Filistin, Mısır'ı kapsayan bir geziye gönderilmiş ve yanı sıra tüm Türk toplulukları arasında yaşayarak dillerini ve eski eserlerini incelemede bulunmuştur. 1858'de İlâhiyat Akademisinden uzaklaşarak Orenburg'da Sınır Komisyonuna üye seçilen İlminskiy, bu görevi sırasında özellikle Kazakları daha yakından tanıma firsatını bulmuş ve Kazak eğitimcisi Ibray Altınsarin ile de tanışıp dostluk kurmuştur[105]. Altınsarin ile kurduğu dostluk ilişki, İlminskiy'in Kazaklar üzerine yürüten misyonerlik çalışmalarında oldukça faydalı olmuştur. İlminskiy'in Kazaklara önem vermeye başlamasının temel nedeni ise Kazaklarda Tatarlardaki gibi dini fanatizmin olmaması ve onlara kolay bir şekilde Hristyan dinini benimsetebileceğini düşünerek onların üzerine araştırmalarını yoğunlaştırmaya başlamasıdır[106].

Rusya hükümeti, 1861 yılında profesör ünvanını alan İlminskiy'e İdil, Sibir ve Ural bölgesindeki halkları ve özellikle Kazakların Ruslaştırılması görevini verdi. 1872 yılında misyonerlerin merkezi haline gelen Kazan Muallim Seminarya'sı (Kazanskaya Russko-İnorodçeskaya Uçitel'skaya Seminariya) başkanı oldu. Bu okulda Rusya'nın tüm bölgelerine misyonerler hazırlanıyordu[107].

Kısaca hayatından bahsettiğimiz İlminskiy'in 1860 yıllarının başından itibaren eğitim ve misyonerlik faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmasının temel nedeni ise Kazak bozkırlarında Kazan Tatarlarının kültürel etkisinin yerine Rusların etkisini arttırmaya yönelik önemli değişiklikleri başlatmak idi. Aslında, Çarlık yönetimi, Kazak topraklarına Kazan Tatar aydınları, din adamları ve tüccarları aracığıyla ulaşarak uygarlaştırmak ve Ruslara yakınlaştırmak istiyordu. Ancak, ilerleyen dönemlerde anlaşıldıki, bölgede önemli bir nüfüsa sahip olan Tatarlar Ruslar için sakıncalı hâle gelmiştir. XIX. yüzyılda Kazak bozkırlarında resmi dil olarak Tatar dili kullanılmaktaydı. Elbette zaman içinde Kazan Tatarlarının Türkistan bölgesinde Kazak mektep ve medreselerinde ders vermeleri, ek olarak bu bölgede açılan okullarda eğitim dilinin Tatar Türkçesi olması Tatar etkisinin gün geçtikçe

[104] Mirzahan Egamberdiyev, *Türkisntanskiye Vedomosti Gazetesine Göre Türkistan'da Ruslaştırma Siyaseti,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 66.

[105] İlminskiy'in Altınsarin ile ilgili hatıraları için bk. Ekrem Ayan, "Ibıray Altınsarin ve Nikolay İvanoviç İlminski'nin Kazak Eğtim Sistemine Etkileri", *Turkish Studies*, C. 3, S. 7, 2008.

[106] Açа, *agm.* (2013), s. 1470.

[107] Ayan, *agm.* (2008), s. 127.

kuvvetlenmesine neden olmakataydı. İlminskiy, Kazaklardaki bu Tatar etkisini kırmak için Kazakların milli unsurlarını kullanmak istedi, aksi takdirde daha büyük bir birleşik Kazak-Tatar kavimi teşekkül edebilirdi. Böylece Rus yönetimi, 1868 yıllından itibaren uygulamaya başladığı politkalarıyla Kazak Türklerini Tatar Türklerinden ayırma girişimlerini başlatmıştır[108].

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus olmayan diğer milletlerin bağımsızlık istemleriyle yüz yüze gelen Rus yönetimi, kendi bütünlüğünü korumak için belirli politiklar şekillendirerek Türkistan halkını Ruslaştırma politikasını etkili ve sistemli bir şekilde devam ettirmek ve misiyoner kadroları yetiştirmek için Moskova'da özel bir misiyoner kurumu kurdu[109]. 1870 yıllında Rusya Çarlık Eğitim Bakanlığı "Rusya'da yaşayan Müsülman Halkın Eğitimi" hakkında kararname hazırladı. İşte İlminskiy'in hazırladığı misyonerlik amaçlı eğitim sistemindeki başarıyı gören Çarlık yönetimi,bu kararnamede onu temel olarak aldı ve bu temel Rus olmayan milletlere uygulanan "böl-parçala-yönet" yöntemidir.

N. İ. İlminskiy'e göre, Rusya yönetimi altında yaşayan Rus olmayan milletleri Ruslaştırmanın yanlızca bir yolu vardır. O da bunlara Rus dili ve Hristyanlığın öğretilmesidir. Bu konuda sürekli bir çalışmada bulunan İlminskiy'in projesiniden etkilenen Rus Eğitim Bakanı D. A. Tolstoy, bu yöntemin Ruslaştırmada iyi bir sonuca ulaştırabileceğineinanmış ve bu yöntemin uygulanması için Çar II. Aleksandır'a mektupyazarak onun desteğini almayı başarmıştır[110]. 1876'da Çar II. Aleksandr Kazaklar arasında kullanılan Arap harflerinin Rus harflerine değiştirilmesini uygun gören fermanı imzalamıştır[111]. Gerçi çarlık döneminde bu metod yöneticilerin dilediği şekilde uygulanamadıysa da, Sovyet döneminde bu metod başarıya ulaşmıştır.

N. İ. İlminskiy'in geliştirdiği projesinin asıl silahları milletin ana dili, öğretmeni, okulu idi ve bu proje şu şekilde özetlenebilir[112]:

1. Açılacak olan Rus okullarda eğitimin Tatarca ve Arapça yerine halkın daha rahat anlayabileceği Kazak dilinde yürütülmesi lazımdı. Böylece bu

[108] B. Tümen Somuncuoğlu, "Çarlık Rusyası Dönemi Türkistan'ında İslam ve Modernleşme", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2014, s. 229; Allen Frank, "Islamıc Transforma Ransformatıonon the Kazakh Steppe, 1742-1917: Towardan Islamıc Hıstory of Kazakhstan under Russıan Rule", http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/02summer/pdf2/frank_large.pdf, s. 261-263. (Son erişim: 04.03.2020)

[109] Egamberdiyev, *agt.,* s. 64-67.

[110] Sinan Akgül, Mitat Durmuş, "XVIII. ve XIX: Yüzyıllarda İlminskiy'nin Eğitim Çalışmaları Bağlamında Kazakistan'ın Milli Eğitim Politikası ve Ibıray Altınsarin", *Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 4, Sonbahar 2009, s. 198-199.

[111] Mekemtas Mırzahmetov, *Kazak Kalay Orıstandırıldı?,* Bilik Baspası, Almatı 1993, s. 39-42.

[112] Anuar Derbisalin, *Ibıray Altınsarin,* Dauir Kitap Baspası, Almatı 2015, s. 128-131.

bölgelerde açılmış olan Rus okulları Tatar mektep ve medreselerine göre beğeni sağlanmıştır. Yani, Kazak çocuklara Rusça'yı çabuk öğrenmeleri amacıyla, eğitim Rus alfabesiyle kendi ana dillerinde Kazakça verilecekti ve Rusça ise bir ders programı olarak yer alacaktı. Böylece, Tatarca'nın Kazakça üzerindeki etkisinden kurtulunmuş olacaktır ve yeni nesil Rus manevyatında yetiştirilecektir.

2. Kazakça için Kiril alfabesini kullanma konusunuda oldukça temkinli davranmak lazımdı, çünkü yüzyıllardır Çarlık yönetiminin baskı siyaseti altında olan yerel halkın tepkisi ile karşılaşabilirdi. Bu yüzden, o milletten biri yani yerel-ulusalcı aydınlar bu sitemi desteklemeliydi ve Kazakalara anlatmalıydı. Bu proje, Kazak Türkü olan Ibıray Altınsarin aracığıyla hayata geçirilebilirdi. I. Altınsarin'in okuma yazma bilmeyen köylere gidip okul açması gerekirdi. Millet, Rus alfabesinin kabul edilmesinin Ruslar'ın işi olduğundan şüphe duymamalıydı.
3. İlminskiy, Kiril alfabesinin Kazak dil özelliklerine Arapça'dan daha yakın olduğunu ispat ederek, Kazakça ders kitaplarının bu okulllar açılana kadar hazırlanması gerektiğini düşünmüştür. İlminskiy I. Altınsarin'in Kazakça ders kitapların hazırlamakta da yardımcı olacağını savunmuştur.

İlminskiy'in geliştirdiği eğitim sisteminin temel amacı, Rus olmayan toplulukları, Çarlık Rusyası'nın düşünce sistemine ve hayat tarzına uymasını sağlamaktır.İlminskiy'e göre misyon politikasının gerçeklesmesi için dilin ve kültürün Ruslaştırılması, dinin de Hristiyanlaşması lazımdı. İlminskiy'in Rus olmayan halkları Ruslaştırmak ve Hristyanlaştırmak özel amaçlı misyonuyla geliştirdiği eğitim sisteminin temel amaclarını Mehmet Aça 4 başlık altında göstermiştir[113]:

A. *Türkistan Türkleri arasındailetişimi sağlayan alfabeyi değiştirmek, yani, sömirge halklara Rus alfabesini benimsetmek. Bu sayede, bölge halklarının birliğini sağlayan İslam faktörünü de etkisiz hale getirmek.*
B. *Rus olmayan halkları Ruslaştırmak ve Hristyanlaştırmak için açılan okulllarda, Rusça'nın yanı sıra bölgesel lehçe ve şiveleri kullanmak. Rus kolonilerinin çocuklarıyla bölge halklarının çocuklarını bir arada okutmak.*
C. *Türkistan Türkleri arasında yüzyıllardır iletişimi sağlayan müşterek yazı dilinin (Çağatay Türkçesi/ Tatar Türkçesi) eğemenliğine son vererek, bölgesel şiveleri eğitim ve kültür dili olarak kullandırmak.Yani, genel Türki*

[113] Aça, *agm.* (2013), s. 36.

dili içinden,"ulusal" kimliklerin şekillenmesini sağlayabilecek, ayrı ayrı "ulusal dillller"in ya da yazı dillerin ortaya çıkmasını sağlamak. Bunun için de Türk grupları arasında misiyonerlere yakın ilişkiler kurmuş olan aydınlara eğitimcilere (İ.Altınsarin vd.) destek vererek, onların, kendi okullarında, kendi şiveleriyle okutabilecekleri, Rus harfiyle yazılmış kitapları sağlamak.

D. *Sözü geçen bölgelerdeki Tatar Türkleriyle Osmanlı Türklerinin nüfuzunu kırmak. "Pan-Türkist" ve "Pan-İslamist" akımların öne geçerek, bölge halklarını Rus idaresine bağlamak.*

Çarlık yönetimi, Türkistan'ın Ruslaştırılmasında basının önemli rol oynayacağını düşünerek basın ve yayın organlarının sayısını arttırmaya çalıştılar. Rus düşüncelerini, fikirlerini ve kültür-geleneklerini Türkistan halkına yaymak amacında çok sayıda gazete ve tercüme buroları açılmıştır. Basın organlarının en önemlileri "Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi", "Türkistan Vilayetinin Gazetesi"dir. Bununla birlikte 1861-1874 yılları arasında Rus misyonerleri İlminskiy, Katarinskiy, Alektorov, Vasilyev, Voskresenskiy, Levişin, Radloff Türk lehçelerinde Kiril alfabesiyle kitaplar yayınlıyorlardı[114].

İlminskiy, Rus olmayan Türk halklarına konuştukları dilde eğitim verilirse, bütün Türk topluluklarının ayrışarak ayrı ulus hâline geleceğini savunmuştur. İlminskiy'in asıl gayesi Rus eğitim kurumlarını ve basınını kullanarak Türk topluluklarının kullandıkları şiveleri, ayrı yazı dilleri hâline getirmek, yüz yıllar boyunca ortak kaynaktan beslenen Türk topluluklarının kültürlerini suni farklılıklarla ayrıştırarak, onlara yeni birer "kimlik" vermektir. Böylece onları birleştiren unsurlar ortadan kalkmış olacaktı. Böylece bir birinden ayrı kalan topluluklar uzun sürmeden, Ruslara katılarak Hristyanlığı benimseyeceklerdir[115].

Rus yönetimi, kendi amaçlarına ulaşabilmek için etnikleştirme politikalarına ilgi gösteren Kazak ve Tatar Türkü aydınlarından yararlanmak istemişlerdir. Kendilerine yardım ediyormuş gibi davranarak kendi fikirlerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu yüzden bölge halklarının tepkisi ile karşılaşmamak amacında Türkistan'da yaşayan her milletin ana dilinde eğitim verileceği okulların açılması ve bu okullarda Rus alfabesi kullanılarak ana dillerinde yazılacak kitapların hazırlanmasının önemli olduğunu düşünen İlminskiy, dönemin aydın ve ileri

[114] Egamberdiyev, *agt.,* s. 69.
[115] Liliya İbrahimova, "Törki Halklar İcatında "Çura Bastır" Destanı", *Karadeniz Araştırmaları-5,* 2005, s. 148. http://www.karam.org.tr/Makaleler/941847513_sahin.pdf (Son erişim: 05.03.2020)

gelenlerinin bu faaliyetlere katılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, onların verdiği yardımla bölgeyi parçalama çalışmalarını rahatça yapacağını düşünmüştür. Meselâ bu hedefle, İlminskiy'in eğitim sistemi Kazak topraklarında ilk kez ünlü Kazak Türkü Ibıray Altınsarin'ın şahsında gerçekleşmiştir[116].

Ibıray Altınsarin, işte bu bütün projelerin yürütüldüğü, temellerinin ortaya çıkmaya başandığı bir zamanda, 1841-1889 yıllar arasında yaşamıştır. Ibıray mahlasıyla tanılan Ibrahim Altınsarin, 1841 tarihinde, şimdiki adı Kostanay şehiri Zatobol ilçesi olarak geçen eski adıyla Torgay şehirinde Amankaragay bölgesinde dünyaya gelmiştir. Yaşadığı dönemde Kazak topraklarını parçalara ayırmak için yapılan işgaller ve Kazak oluşumunda hem toplumsal hem ekonomik açıdan zorlayan Ruslar vardı. 1950 yıllında Orınbor Sınır Komissyonu kararı ile açılan Rus-Kazak okulunda 7 yıllık eğitim alan I. Altınsarin Tatar, Rus, Arap ve Fars dilllerini öğrenir[117].

I. Altınsarin 1859 yılında Balgoja dedesinin çok yakın dostu, Orınbor Sınır Komisyonu başkanı olan V. V. Grigoryev'in tercümanı olarak çalışıyordu. 1860 yıllında Kazak çocuklarının eğitim alacağı okulların açılmasına izin verildi. Ibıray Altınsarin Kazak çocuklarının eğitim alması için, öğretmen olarak görev yapacağı bir okul açmakla görevlendirildi. Torgay şehirinde bu okulu açmak için bütün çabasıyla işe başladı. Nihayetinde, halk içinde büyük coskuyla, İlminskiy'ın istediği gibi 1864 yıllında okul açıldı ve 14 çocuk kayıt oldu[118].

Bu tarihte Altınsarin, V. V. Grigoryev aracılığıyla Rus misyoner N. İ. İlminskiy ile tanışmış ve orda iki sene beraber kalmışlardır. Onlar bir biriyle samimi dostluk kurmuşlar ve her konuda da bir biriyle firkir alışverişinde bulunmuşlardır. İ. Altınsarin İlminskiy'in Kazakların konuşma dilini araştırdığı dönemlerde ona yardım etti. Açılması için büyük katkıda bulunduğu okulda 1868 yılına kadar çalışmasını devam ettirdi ve halkı aydınlatma çalışmalarını sürdürdü. 1869 yılında Torğay'da ilçe idaresi kuruldu ve kendisi de ilçe yönetiminde görevlendirildi. İ. Altınsarin 1879 yıllında Torgay ilindeki okullara müfettiş oldu ve bu görevi yeni okulların açılmasına

[116] Enver Kapağan, "İlminskiy'nin Projeleri ile Parçalanan Türkistan'da Yeniden Birlik Çalışmaları Üzerine Görüş ve Öneriler", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi,* C. 3, S. 4, 2014, s. 5.
[117] Ekrem Ayan, "Kazak Bozkırlarında İlk Öğretmen-Ibıray Altınsarin", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,*C. 6, S. 5, 2013, s. 32.
[118] Derbisalin, *age.,* s. 105.

yardımcı oldu. O, bu verilen fırsatı çok iyi değerlendirerek 1879-1884 yılları arasında Trosk, Torgay, Irgız, Kazalı gibi dört okulun açılmasını sağladı[119].

Kısaca hayatından bahsettiğimiz Ibıray Altınsarin'in milletine hizmet etme samimiyetini, milletinin karanlıktan kurtulup ilmi yoluyla aydınlık geleceğinin safhalarını oluşturulmasını arzu eden ve canı gönülden isteyen bir milliyetçi olduğunu fark eden İlminskiy, Altınsarin'i kendi misyonerlik faaliyetini uygulayabileceği köy okullarını açması ve orda Kiril alfabesi ile eğitim vermesi için kullanmak istemiştir. Kazak dilinde eğitim verilmesi konusunda bir teklifte bulunmuştur.

Altınsarin'den sonra Kazak Türkçesi yazı dili olarak oluşmaya başlamıştır. 1873 yıllından itibaren Rusya Eğitim Bakanlığının kurduğu; "Miletlerin Yazısına Rus Alfabesinin Uygulanması" adlı projeye I. Altınsarin'nin katıldığını ve İlminskiy'in faaliyetlerinde kendi çıkarlarından daha çok halkını düşündüğü için bu işe giriştiğini görmekteyiz. Altınsarin, ilk önce okumanın önemine değinmiş ve Kazaklar için Kiril alfabesine geçmek ve din etkisinden uzak olan modern sistemle eğitim veren okullarda okumanın, onların gelişmesine faydalı olacağına inanmıştı. Bu hususta Ibıray Altınsarin, İslam dinine değil, İslam dinindeki hurafelere, ezberciliğe dayalı geleneksel ve anlaşılmayan eğitim sistemine karşıdır. Faaliyetlerine baktığımızda da bu çok belli olmaktadır[120].

Altınsarin, tüm gayretini ortaya koyarak yaptığı çalışmaları sonucunda, Kazak dilini ilk defa okulların ders programına ekledi ve bu döneme kadar Kazak dili ne Rus okullarında ne de köylerdeki dinî okullar ve medresselerde ders olarak okutulmamıştı. İlk başta Orınbor ve Torgay illerinde, Kazak kızlarının okuması gerektiğini düşünerek kızlar için yatılı okulu Irgız'da ve sonrasında bütün Kazak topraklarında açmayı başarmıştır. Fakat bu tarihten sonra açılan okullar, Kazak aydını I. Altınsarin için her ne kadar milletinin aydınlanması için bir fırsat olarak gözükse de, İlminskiy için Kazaklarda eğitim yolu ile var olan dil ve din birliğini oratadan kaldırmaktı. Kazaklar arasında yütülen Hristyanlaştırma ve Ruslaştırma politikasına elinden geldiğince karşı çıkarak Altınsarin, 1883 yılında "Kazak Gazeti" adlı Kazak Gazetesi'ni çıkarır ve bu gazete de Kazakların aydınlığa kavuşmasının tek yolunun eğitim olduğunu göstermiştir. Gazetenin ilk dört sayfası Kazakça diğer sayfaları Rusça çıkmaktadır.

[119] Enver Kapağan, "Ibıray Altınsarin ve Kazak Türklerinde Milli Aydınlanma", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Nisan 2015, s. 437-438.
[120] Akgül, Durmuş, *agm.,* s. 203.

Bunun yanı sıra İslam dininin prenseplerini öğretmek amaçta, Kazakça anlatılan "Şeriatu'l- İslam" adlı kitabı yazmıştır[121].

Ibıray Altınsarin Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerine karşı kendi halkını istediği şekilde aydınlatma yolunda kendi mücadelesini vermiştir. Ruslar onun üzerinden Ruslaştırma ve Hristyanlaştırma faaliyetlerini yürütmek isterken, o da boş durmamış Kazak toplumunu yerleşik hayata geçirme ve aydınlatma girişimlerini başlatmıştır. Bu yolda modern tarzda ilk okullar, ilk gazete, ilk kız okullarınve ilkKazakça yazı örneğini Kazak toplumuna kazandıran Ibıray Altınsarin Kazak Türkçesi üzerine de ilk çalışmaları yaparak halkının aydınlık bir geleceğe kavuşması için tüm çabasını sarf etmiştir.

1.1.1. Çarlık Rusya Döneminde Kazak Türkçesi Üzerine Hazırlanan İlk Kiril Alfabeleri ve Alfabe Meseleleri

Kazak Türkçesinin tarihi doğrudan Türk lehçelerinin araştırılmasıyla ilgili olup sonucunda Türkoloji meydana gelmiştir. Kazak Türkçesi Türkolojinin bir dalını oluşturmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi tüm Türkistan ve Kazak topraklarının Çarlık Rusyası tarafından işgali ile sonuçlanması sonrasında, burdaki Türk halklarını daha rahat bir şekilde hâkimiyetleri altında tutabilmek, bunları kolayca yönetmek için birbirinden ayırıştırmak amacıyla yöre halkının dilini öğrenmekte mecbur kaldılar. Başlatılan çalışmalarda büyük oranda halkındili, folkloru, etnografyası gibi alanlar önemli bir yer tutuyordu. Bu nedenle, Kazak Türkçesiyle ilgili ilk çalışmalar yine Ruslar tarafından yapılmıştır.

Böylelikle XVIII. yüzyılın II. yarısında Rusya'da Türkolojinin temelleri atılmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkoloji merkezleri Moskova, Petersburg ve Kazan şehirlerinde kurulmuş ve Türk lehçeleri bilim adamları tarafından araştırılmaya başlanmışlardır. 1860 yıllından itibaren Türk lehçelerinin her biri münferiden araştırma sahası hâline gelerek birbiriyle sistemli olarak ayrıştırılmaya başlanmıştır. Böylece XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında Türkoloji Rusya'da bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Buna o dönemdeki V. V. Radloff, P. M. Melioranskiy, N. İ. İlminskiy, V. V. Grigoryev, A. Y. Alektorov, V. V. Katarinskiy ve S. E. Malov vb. bilim

[121] Kapağan, *agm.* (2015), s. 444-445.

adamlarının büyük katkıları olmuştur. Bunlar genel olarak Türkolojiyi içine alan sözlük, alfabe ve değerli gramer eserleri hazırlamışlardır[122].

XVIII. yüzyılın son yıllarında Kazak Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar Kazakça kelimeler listesi, Kazakça-Rusça, Rusça-Kazakça sözlüklerden oluşmakta olup bunun gibi çalışmalarda Rus (Kiril) alfabesi kullanılmıştır. Böyle eserlerin birisi 1787 yılında P. S. Pallas'ın hazırladığı *"Sravnitelnıe Slovari Vseh Yazıkov i Nareçiy"(Bütün Dillerin ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlüğü)* adlı eseridir. Bu sözcükte 19 Türk lehçesi ve onlardan biri olarak Kazakça da verilmiştir. Fakat bu sözcükte bulunan Kazakça kelimeler 1774 yılında hazılanan el yazması şeklindeki *"Rusça-Kırgızca (Kazakça)"* malzemeden alınmıştır. A. N. Kononov, F. P. Adelung'un arşivinde Kazakça hakkında XIII. yüzyılın sonlarında hazırlanan birçok el yazması malzemelerinin bulunduğunu göstermiştir. A. N. Kononov bu sözlükte verilen Kazakça kelimelere bakarak Kazak Türkçesinin de araştırılma tarihini XVIII. yüzyılın ikinci yarısından başlatmıştır[123].

Rusya'da Kazakçanın araştırılma dönemi Kazakların XIX. yüzyılın ikinci yarısında tamamen Çarlık Rusya'nın idaresi altına girmesinden sonra ve yürüttükleri politikalarından dolayı başlamıştır. Bu dönemde Kazak toplumunda alfabenin dil yapısına uydurulması söz konusu oldu ve Kazak alfabe meselesi alevlendi. Özellikle, Çarlık Rusya'sı misyonerleri tarafından Arap alfabesinin eksiklikeri ileri sürülerek Kazak Türkçesi için uygun olmadığı fikiri ortaya atılmaya başlar. Bunu kendi misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirmekte fırsat bilen Rus misyonerleri, Kazak yazı siteminin kurulmasında, Kazak Türkçesinin Kiril alfabesine geçilmesinin önemli olduğuna değinmişler ve sonrasında çalışmaları başlatmışlar. N. İlminskiy Kazakların arasında bir misyoner olarak yaşayarak Kazak Türkçesini çok iyi öğrenmiş ve bunun sonucunda Kazak Türkçesinin Kiril alfabesiyle lehçe özelliklerini koruyarak hazırladığı ilk alfabe taslağını sunar. Kiril alfabesiyle yazılmış yeni Kazak alfabeleri ve eserleri yayınlanmaya başlar. Kutalmış'a göre[124], Kazakçanın sistemli olarak araştırılma tarihinin başlangıcı XIX: yüzyılın ikinci yarısına ait görülür ve bu başlangıç Kazak Türkçesi üzerinde ilk bilimsel eserler ortaya çıkaran, Kazakçanın ilk büyük araştırmacılarından biri olan misyoner N. İlminskiy tarafından meydana gelmiştir.

---

[122] Kenan Koç, "Kazak Dil Bilimi Araştırmaları Tarihi", *Kültür Evreni,* S. 8, 2010, s. 213.
[123] Koç, *agm.,* s. 216.
[124] Mehmet Kutalmış, "Türkolog İlminskiy: Eğitimi, Misyonu ve Akademik Mirası", *Akademik Araştırmalar Dergisi,* S. 32, 2007, s. 175.

Batılı ve Rus kaynaklarında XIX. yüzyıl boyunca XX. yüzyıl başlarına kadar Kazakçanın Kırgızca olarak adlandırıldığını burda belirtmek lazımdır.

Mesela 1860'lı yıllarda Kiril alfabesinin Kazaklar tarafından öğrenilmesini ve bu alfabenin yayılmasını amaçlayan misiyoner N. İ. İlminskiy, Kazan'da "*Materialı k İzuçeniyu Kırgızskogo Nareçiya" (Kırgız (Kazak) Diyalektinin Araştırılmasına Dair Malzemeler)*[125] adlı eserini yayınlamış, bu eseri Kazak dil bilimi tarihinin ilk sayfası olarak belirtebiliriz.

N. İ. İlminskiy, bu eserini misyonerlik amacıyla yayımlamış olsa da bu eser Kazak Türkçesinin gramer sistemini araştıran ilk eserdir. Eser üç bölümden (giriş, ses ve gramer, sözlük), 162 sayfadan oluşmaktadır. Eserde Kazak Türkçesinin ses sistemi, gramer yapısı hakkındaki görüşler verilmiştir ve sözlük bölümünde ise Kazakça kelimeler Rusçaya çevrilmiştir. Bu sözlük Kazakça-Rusça hazırlanan ilk sözlüklerden birisidir.

İlminskiy, *Materialı k İzuçeniyu Kırgızskogo Nareçiya*eserinde ilk defa Arap alfabesinin tam Kazak Türkçesi ses özelliklerine, başta ünlü harflerinin ses çıkışların gösteremediği konusuna değinmiş ve ilk Kiril alfabeli Kazak alfabesinin taslağını sunmuştur. N. İ. İlminskiy, hazırladığı bu eserde Kazak Türkçesine ait 8 ünlü 19 ünsüz harften oluşan alfabeyi aşağıdaki gibi kullanmıştır:

Tablo 1. N. İ. İlminskiy'nin Hazırladığı Alfabede Kazak Türkçesine Ait Ünlü Harfler

Kiril Alfabesindeki Ünlü Harfler	Transkripsiyon Alfabesi	Kiril Alfabesindeki Ünlü Harfler	Transkripsiyon Alfabesi
Aa	a (ä)	Oo	o
Ee	e	Öö	ö
Ыы	ı	Уу	u
Іі	i	Ӱӱ	ü

Tablo 2. N. İ. İlminskiy'nin Hazırladığı Alfabede Kazak Türkçesine Ait Ünsüz Harfler

Kiril Alfabesindeki	Transkripsiyon Alfabesi	Kiril Alfabesindeki	Transkripsiyon Alfabesi

[125] Nikolay İlminskiy, *Materialı k İzuçeniyu Kirgizskago Nareçiya,* Kazan 1861.
N. İ. İlminskiy'nin "nareçi (diyalekt)" ifadesini kullanmasının nedeni Kazakçayı ayrı dil olarak değil, o dönmede Türkologlar Türk lehçelerininin birbirine olan yakınlıklarından dolayı bir bütün olarak değerlendirmiş ve bu sebepten "Tatar Dili", "Türk-Tatar Dili" gibi adlandırmalar kullanmışlardır.

Ünsüz Harfler		Ünsüz Harfler	
Бб	b	Мм	m
Гг	g	Нн	n
Ґ ґ	ğ	Ңң	ng
Дд	d	Пп	p
Жж	j	Рр	r
Зз	z	Сс	s
Jj	y	Тт	t
Кк	k	Ww	uv,üv,v
Ќќ	q	Шш	ş
Лл	l		

Bu eserinde İlminskiy kendi oluşturduğu Kazak-Kiril alfabesindeki Kazak Türkçesine has harfleri ә, ө, ӳ, і, ы, ң, қ, ғ (ä, ö, ü, i, ı, ng, q, ğ) bu şekilde belirlemiştir. İlminskiy ince ünlü ä harfi hakkında: *"Böyle bir ä harfi var: o nıspeten çok nadir karşımıza çıkıyor, esas olarak yabancı (farsca ve arapça) kelimelerde, mesela: äp, äm, äjel, bäc"* diyerek bu projede aşağıdaki gibi ek harflerin kullanıldığını gösterir. Bu harfler şunlardır: w, j. Sonor ң ünsüz sesi için њ harfin, ünsüz seslerin sürekli (süreksiz), damak, yumşak ünsüz ses için г grafemasın, sürekli (süreksiz), gırtlak, yumşak ünsüz ses için ґ grafemasın, bunun gibi sert ünsüz sesleri de bu sistem ile belirlemiştir.

N. İlminskiy'in hazırladığı bu alfabeyi Rus bilim adamı V. V. Grigoryev eleştirmiş ve makalesinde yeni kabul edilecek alfabeyi hiçbir değişikliğe uğramadan geçirilmesi gerektiğini dile getirmiştir[126].

Bu dönemde alfabe meselesi üzerine yapılan toplantılarda Türk halklarının dillerine has sesleri temsil eden ek harfler hakkında birçok farklı görüşler ortaya çıktı. Kazaklar için Rus bilimadamları arasında Kiril-Kazak alfabesinin oluşturulmasında da tartışmalar yer aldı. Mesela, Grigoryev ve Vasiliyev gibi aydınlar Rus alfabesinin bir iki ince ünlüyü karşılamak üzere yalnızca ә, ө, ү (ä, ö, ü) gibi harfleri ekleyerek ünsüzlere ise harf eklemeden Kazaklar tarafından kullanılabileceğini savunuyordu. İlminskiy ve Radloff gibi misyonerler ise ünlüler için ә, ө, і, ү, ұ (ä, ö, i, ü, y) harflerin, ünsüzler için қ, ғ, ң (q, ğ, ng) seslerini karşılayacak harflerin eklenmesi gerektiğini söylüyorlardı[127].

[126] Vasiliy Vasilyeviç Grigoryev, "O Peredaçe Zvukov Kirgizskogo Yazıka Bukvami Russkoy Azbuki", Orenburg 1862, s. 12.

[127] Altınay Dosanova, *Latin Alipbiy Negizinde Sauat Aşu Adistemesi,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Almatı 2009, s. 23.

V. V. Radloff'un 1870 yılında yayımlanan eserinin Kiril alfabesiyle yazıldığı bellidir. Bu eserde Kazaklara özgü sesleri belirlemek amacıyda Rus harfterine ek olarak yaklaşık on tane harf kullandı. Örneğin, ү (ü) sesin у (uv) harfiyle, ұ sesin у (uv) harfiyle, ө (ö) sesin ö ile, и (ıy) sesin bazen i, bazen de j harfiyle, ң (ng) sesin н (n) harfiyle vermiştir. O Kazak dilinin ses sitemini biraz da olsa doğru belirlemiş ve ünlüleri 9, ünsüzleri ise 20 diye göstermiştir[128].

Daha birkaç yıl süren çalışmaların ardından, Çarlık Rusya'sı Eğitim Bakanlığı, Kazak Türkçesi için üzerinde hiçbir uyarlama yapılmayan Kiril alfabesinin kullanılması için talimat vermiştir. Bunun asıl amacı ise Kazak Türkçesi için lazım olmayan harfleri içeren böyle bir alfabe, Rusça kelimelerin orijinal hâlinin yazılmasını sağlayacaktı.

Bu talimatın hemen ardından, Çarlık Rusya'sı ve İlminskiy tesirinde kalan Ibray Altınsarin de 1879'da Rus alfabesiyle ilk Kazak alfabesini hazırlamış ve bu alfabeyle Orenburgda *Kirgizskaya Hrestomatiya (Kırgız Hrestomatiyası)* [129] adlı Kazakça kitap yayımladı.

Kiril alfabesini Kazak Türkçesinin fönetik özelliklerine göre uyarlayan, üç yıldan fazla Kazak alfabesini oluşturmak için çalışan I. Altınsarin Kiril alfabesinin yapısını değiştirmeden olduğu şekliyle kulanmıştır ve Kazakların kendine özgü seslerinin belirtilmesi için özel harfler eklememiştir. Kazakların kendine özgü sesleri olan ә, і, ғ, ұ, қ, h (ä, i, ğ , q, y, x) sesleri için özel karakterler kullanılmadan a (a) ve ә (ä) sesleri a (a) harfiyle, қ (q) ve к (k) sesleri к (k) harfiyle, ғ (ğ) ve г (g) sesleri г (g) harfiyle, у, ү, ұ, ө (u (uv), ü, u, ö) sesleri sadece у (u) harfiyle verilmiştir. Sadece ң (ng) için нг, і (i) sesi için bazen и (iy), и (iy) sesi için de bazen і (i) harfi yazılmıştır. Ünlü і (i) kelime başında ve içinde birçok yerde yazılmamıştır.

Kiril alfabesindeki iki sesi karşılayan harfler я (ya) ve ю (yu) harfleri bügünkü şekliyle kullanılmıştır. Bazı kellimeleri yumşatmak için ve л (l) ünsüz sesinin sonunda ь (myagkiy znak/yumşatma işareti) düzensiz olarak kullanmıştır. Şimdi aşağıdaki bu alfabeyle yazılmış olan I. Altınsarin'nin Kazak Hrestomatiyası'nda verilen "Kel Balalar Okılık" (Gelin Çocuklar Okuyalım)[130] şiirine bakalım:

İ.Altınsarin'in Kiril Temelli Metnin Transkripsıyon Alfabesiyle

[128] Abilkasımov, *age.,* s. 148.
[129] Ibıray Altınsarin, *Kirgizskaya Hrestomatiya,* Orenburg 1879.
[130] Altınsarin, *age.,* s. XIII.

Kazak Alfabesine Bir Örnek	Yazıçevirimi
Бр Кудайга сыйнып	*Br Kudayga sıynıp*
Кель балалар окылык,	*Kel babalar okılık,*
Окыганды кунгульге	*Okıgandı köngülge,*
Ыкылас пен токылык!	*Ikılas pen tokılık!*
Истинг болыр каиры	*İsting bolır kairı*
Бастасангыз алдалап,	*Bastasangız aldalap,*
Окымаган журеди	*Okımagan juredi*
Карангыны кармалап	*Karangını karmalap*

Ayrıca yükarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, bu alfabe Kazak ses özelliklerini tam olarak yansıtamadı (Tablo 1.3). İlminskiy tarafından tanımlanan alfabe versiyonunun çok daha doğru olduğunu görüyoruz. I. Altınsarin'in alfabe meselesinde N. İ. İlminskiy'in çalışmalarına devam etmediğini ve kendince gözlemlediğini fark ediyoruz. Eğer o Kazak Hrestomatiyasin N. İ. İlminskiy'in alfabe versiyonuyla yazsaydı Kazak çocukları tarafından daha kolay anlaşılabilirdi.

Ibray Altınsarinden sonra 1892 yılında Aleksandr Yefimoviç Alektorov,[131] 114 sayfalık çalışmasında 1300 tane Kazakça kelimeyi yayımladı. Alektorov, Rus alfabesindeki harfleri kullanarak 38 harfli Rus Kiril alfabesine dayanan Yeni Kazak Kiril alfabesini oluşturdu. Bu alfabede Alektorov, Kazak dilinin ses yapısına uygun ә harfin "ä" ile, ө harfin "ö" ile, "o" ile "u" nun arasındaki ұ, "ı" ile "i" arasındaki ses ї sesini belirten ayrı harfler belirlemiştir. Bu alfabeye Kazakçada olmayan ъ, ь, в, ф, ц, ч, щ, я, ю, э, ё (sertlik işareti, yumşatma işareti, v, f, ts, ç, şç, ya, yu, e, yo) seslerini de ekler.

Vasiliy Vladimiroviç Katarinskiy, 1897 yılında Orenburg şehrinde yayınladığı eserinde Kazak Türkçesi için 9 ünlü 15 ünsüz göstererek 21 harfli Yeni Kazak-Kiril alfabesini yayımlamıştır.

O dönemlerde sadece Kazak alfabesi değil, Çarlık Rusya'ya bağlı olan bütün Türk halklarının alfabesini değiştirerek tam anlamıyla etkisini artırmaya çalışan Çarlık Rusyası'nın daha 31 Mart 1906'da, Rus olmayan halkların yazı sistemini Rus alfabesine geçirme hakkındaki kanunu çoktan onayladığı belirtilmektedir. Kazak ve Türk halkları arasından alfabe değiştirme meselesine karşı çıkan insanların fikirinden

[131] Aleksandr Yefimoviç Alektorov, *Russko-Kazahskaya Azbuka. K Mudrosti Stupenka,* Omsk 1914.

korkan Rus Çarlığı, Temmuz 1910 yılında Petersburg'da düzenlenen kurul toplantısında "Rus yazısının sadece resmî evraklar ve eğitim kitaplarında kullanılması" hakkındaki kanun onaylanmıştır[132].

Kazak yazı dilinin oluşumundaki ilk adımın temel amacı, ses sistemin doğru bir şekilde temsil edebilecek yeni bir alfabe kabul etmek veya mevcut olan Arap alfabesin geliştirmektedir. Böylece, 30-40 yıl boyunca tartışılan Arap alfabesin Rus alfabesiyle değiştirme meselesi sonunda kesin bir çözüm bulamamaktadır.

Tablo 3. İlk Kiril Temelli Kazak Alfabelerinin Karşılaştırılması

№	Kiril-Kazak Alfabesi	İlminskiy'nin Alfabesi	I. Altınsarın'nin Alfabesi	Transkripsiyon Alfabesi
1	Аа	Аа (Ää)	Аа	a
2	Әә	-	-	ä
3	Бб	Бб	Бб	b
4	Вв	-	Уу	v
5	Гг	Гг	Гг	g
6	Ғғ	Ґ ґ	-	ğ
7	Дд	Дд	Дд	d
8	Ее	Ée	Ее	ye
9	Ёё	-	Ёё	yo
10	Жж	Жж	Жж	j
11	Зз	Зз	Зз	z
12	Ии	-	Іі	ıy,iy,i
13	Йй	Jj	Йй	y
14	Кк	Кк	Кк	k
15	Ққ	Ќќ	-	q
16	Лл	Лл	Лл	l
17	Мм	Мм	Мм	m
18	Нн	Нн	Нн	n
19	Ңң	Њњ	Нгнг	ng
20	Оо	Оо	Оо	o
21	Өө	Öö	Öö	ö
22	Пп	Пп	Пп	p
23	Рр	Рр	Рр	r
24	Сс	Сс	Сс	s
25	Тт	Тт	Тт	t
26	Уу	Ww	Уу	uv,üv,v
27	Ұұ	Уу	Уу	u
28	Үү	Ÿ ÿ,	Ÿÿ	ü
29	Фф	-	-	f
30	Хх	-	Хх	x

[132] Abilkasımov, *age.,* s. 153.

31	Һһ	-	-	h
32	Цц	-	(Тс тс)	ts
33	Чч	-	Чч	ç
34	Шш	Шш	Шш	ş
35	Щщ	-	Щщ	şç
36	ъ	-	-	-
37	Ыы	Ыы	Ыы	ı
38	Іі	Іі	Ии	i
39	ь	-	-	-
40	Ээ	-	Ее	e
41	Юю	-	Юю	yu
42	Яя	-	Яя	ya

Bu tablo Nikolay İlminskiy'in *Materialı k İzuçeniyu Kirgizskago Nareçiya* ve Ibıray Altınsarin'in *Kirgizskaya Hrestomatiya* eserleri kullanılarak kendi tarafımdan oluşturulmuştur.

1.2. Kazak Türkçesinin Arap Temelli Alfabe Dönemi

Kutalmış'ın dediği gibi Kazakistan'nın alfabe meselesinin tarihi oldukça renklidir[133]. Kazak Türkçesinin Arap alfabesi ve aynı dönemde misyonerlerin öncülük ettiği Kiril alfabesi ile yan yana kaydedilmesi, 1929'a dek sürmüştür[134]. Sonrasında Arap alfabesi yerine, 1929-40 yılları arasında Latin alfabesi, 1940 yılından sonra ise bugünümüzde de kullanılmakta olan Kiril alfabesi kabul edilmiştir.

Kazak topluluğunda birkaç yüzyıl boyunca kullanılan Arap temelli Kazak alfabe sisteminin kendine ait sisteminin ve özelliğinin olduğunu fark ettik. Dolayısıyla, Türk yazı sistemi olarak kullanılan Arap yazı sitemin 3 başlık altında inceleyeceğiz:

1. Kadim yazı sistemi
2. Cedit yazı sistemi
3. Yeni Alfabe (Töte Jazu)

Kazak halkının kullandığı Arap alfabesi ile ilgili araştırmalarda Arap yazısı "kadim" ve "cedit" olarak ikiye ayrılmıştır. Kazak dilbilimcilerinin belirttiğine göre, "kadim" yazı sisteminemXV-XIX yüzyılın arasındaki tarihî belgeler ve Türk halklarının ortak çalışmaları, "cedit" yazı sistemine ise Türkistan Valayatı, Dala

[133] Kutalmış, *agm.* (2004), s. 4.
[134] User, *age.*, s. 287.

Valayatı gibi ilk Kazak gazetelerinde kullanılan yazı sistemleri girer. Töte jazu sitemine ise A. Baytursınov'un düzenlediği alfabesi ile yazılan bütün eserler girer[135]. Göçebe hayatı sürdüren Kazakların da okuma yazma öğrenenlerinin, Arap alfabesi ile yazılan Çağataycayı Kadim yazı sistemi ile yazmışlardır.

V. V. Radloff ve N. İ. Ilminskiy gibi misyonerlerin çalışmaları sonucunda Türk topraklarında ortaya yapay Türk yazı dilleri çıkmıştır. Bu dönemden sonra XIX. yüzyılın ortalarında kendilerine ait bir yazı dili bulunmayan ve göçebe hayatı yaşayan Kazaklar, bu yüzyılın sonlarına doğru yerleşik hayata geçmiş ve geleneksel tarzda eğitim veren medreselerde, Rusça eğitim veren Kazak-Rus okullarında ve Tatar Ceditçilerin etkisinde açılan "Usûl-i Cedît" okullarında yazı bir geleneği oluşturmaya başlamışlardır. Kazakça bir şeyler yazmak isteyenler, o zamana kadar Türkistan'da bir ağız olarak konuşulmakta olan Kazak yazı dilini kullanır olmuşlardır. İşte bu dönemde yeni Kazak yazı dilinin kullandığı alfabe Arap alfabesiydi.

Az süre sonra, Arap alfabesinin o haliyle Kazak Türkçesinin seslerini ve ses düzenini tam olarak veremediği, gramer yapısını tam olarak karşılamadığı hakkında fikirler üretilmeye ve bu konuda tartışmalar yapılmaya başlandı.

Hakikaten de bu Arap alfabesi, Kazakçaya özgü pek çok sesi ifade edemiyordu. Ayrıca, neredeyse her metinde değişik özellikler gösteren bir yapısı vardı ve kurallara uymamış imlası, Kazak halkı için okuma yazma oranının artmasını engelleyecek seviyede bozuktu.

Bu süreçte Kazakistan ve diğer Türk toprakları, Kadimci, Ceditçi, Yerel Milliyetçi (Kazak, Özbek, Kırgız milliyetçiliği gibi) ve Rus (Rus taraftarı Kazak) fikir ve aksiyon gruplarının bilhassa eğitim ve dil alanında karşılıklı mücadelelerine sahne olmuştur.

[135] Zhazira Otyzbayeva, "Kazakistan'da Alfabe Hareketleri ve Günümüzdeki Kazak Latin Alfabesi Tartışmaları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 4, Aralık 2013, s. 112.

1.2.1. VIII-XX. yy. Eski Arap Temelli Kazak Alfabesi: Kadim Yazısı[136]

Kazaklar, Arap temelli yazı sistemini VIII. yüzyılından itibaren, Uygur alfabesinden sonra XX. yüzyıla kadar kullanmıştır. Bu Arap temelli yazı sisteminin Kazak topraklarında kadim ve cedit olmak üzere iki çeşidi kullanıldı.

Arap temelli kadim yazı sistemi 35 harften oluşmaktaydı. Kadim yazısı 28 harften oluşan klassik Arap alfabesi değil, genel Türk alfabesiydi. Bu yazı klasik Arap alfabesindeki 28 harfleri ile birlikte Fars alfabesinin 4 harfinژ (c),گ (g), چ (ç), پ(p), Türk alfabesinin 2 harfin ڭ (ng), ۋ (v) ve Afgan alfabesinin 1 harfin ى(y),(e) içermekteydi.

Kadim yazı sisteminin temel özelliklerinden biri olarak ünlü sesler işaretle değil, hakereler ile temsil edilmiştir. Arap alfabesi sadece ünsüz harfler ve uzun okunan 3 ünlü harf (a, u, i) içerdiği için kısa ünlü sesleri için hakereler kullanılmıştır. Kadim yazı sisteminde hakereler fetha (üstün), kesra (esre), damma (ötre) Kazak Türkçesindeki 9 ünlünün karşılığınıvermiştir.

Fetha ﹷ işareti harfin üzerine sağdan sola hafif eğik paralel olarak yazılan birişarettir. Fetha Kazak Türkçesindeki [a], [ä] ve bazen [e] harfleri işaret edilirdi.

Kesra ﹻ ise harfin altına sağdan sola eğik paralel olarak yazılır. Kazak Türkçesinde kesra ile [ı], [i] ve [e] fonemleri verilirmişti.

Damma işareti harfin üzerine çizilen fiyoklu andıra şeklindeki ﹹ bir işarettir. Bu işaretle Kazak Türkçesinin[o], [ö], [u], [ü] harfleri verilmektedir.

VIII-XIX. yüzyıllarda Arap alfabeli Kazak yazı kayıtlarında hakereler çoğunlukla işaretlenmemiştir. Ama yine de hareke kullanılan kelimeler karşınıza çıkabilir. Genellikle Arap dilinde hakerelerin yazıda verilmesi sadece eski dönemlerdeki el yazılarında bulunabilir. İşte kadim yazı sisteminin temel özelliği ünlü seslerin işaretlenmemesidir. Kazak Türkçesindeki ünlü sesler Arap alfabesiyle sadece 3 harfle yazılıyordu. Örnek olarak, Arap alfabesiyle Kazak Türkçesindeki kökü aynı olan kelimeler op, өp, ұp, үp (or, ör, ur, ür) aynı böyle ور yazılıyordu.

---

[136] Gülfar Mamırbekova, *XVIII-XIX gg. Arap Jazulı Kazak Jazbalarının Grafikalık-Orfografiyalık Erekşelikteri,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Almatı 2006, s. 14-17.
Kazak dilbilimcileri *Kadim yazı sistemi* olarak Arap alfabesi temelindeki Çağatay ve Tatar yazısın adlandırmaktadır. Arap dilinde "Kadim" kelimesi "eski"anlamına gelmektedir. Bu yazı sistemine "Kadim" adının kullanılmaya başlaması XX. yüzyılda Kazak aydını A. Baytursınov'un Arap alfabesini esas alarak Kazakçanın dil özellikleriyle ses ihtiyaçlarını karşılayan yeni alfabeyi icat etmesinden sonraki döneme denk gelmektedir.

Buna ek olarak kadim yazı sistemindeki diğer özellikler arasında Arap yazısındaki *teşdid* hakeresinin kullanılmasıdır. Eğer kelimenin içinde çift ünsüz ses varsa, sadece bir tane ünsüzün harfi yazılır ve onun üzerine harfi iki kere okutan teşdid işareti konulur. *Teşdid* işareti harfin üzerine ters m harfine benzer şeklinde yazılan بِّ bir işarettir.

VIII-XIX. yüzyıllarda Kadim Arap yazı sistemi ile yazılan resmî el yazıları:

1) 1742 yılında Abulhayır Han'ın Rus Kraliçesi Elizaveta'ya yazdığı mektup.

2) Abılay Han'ın 1745'te Sibirya Genel Valisi Suharev'e yazdığı mektup.

3) 1748'de Küçük ve Orta Jüz astsubaylarının Rus Kralı'na Nuralı'yı Kazak Hanı olarak görevlenmesini talep eden mektup.

4) 1785 yılında Kazak Hanlığının Küçük Cüz büyükleri ile ustabaşılarının II. Ekaterina'ya yazdıkları mektup.

5) Kazak Kahramanı Sırım Datoğlu'nun 1790'da II. Yekaterinaya yolladığı mektup.

6) 1803'te Ayşuak Sultan'ın Rusya İç İşler Bakanı V. P. Koçubey'e gönderdiği mektup.

7) Sultan T. Samatoğlu'nun 1845'te N. İ. İlminskiy'e yazdığı mektup.

8) Tecüman Ş. Köşerbayev'in 1859 yılında misyoner N. L. İlminskiy'e gönderdiği mektup.

9) Şıngıs Valihanov'un 1860 yılı Şohan Valihanov'a yazdığı mektup

10) 1883'te Ibıray Altınsarin'in B. Keyking'e yolladığı mektup ve vs.

1.2.2. Arap Temelli Kazak Alfabesi: Cedit Yazısı[137]

Arap alfabesinin Cedit yazı sistemi Kazak Türkçesinin ses özelliklerini karşılamaya başlamıştır. Bu yazı reformu aşağıda belirttiğimiz Kırım Tatarı olan İsmail Gaspıralı'nın yeni yöntem okulu-Usûl-i Cedit ile bağlıdır. Kadim yazı sisteminin Cedit yazı sitemine kademeli geçişi "Türkistan Valayatı" gazetesinden başladı.

Cedit yazı sisteminin temel özellikleri:

1. Ünlü seslerin hakereler ile değil, harflerle yazılması;
2. Arap ve Fars dilinin kelimelerinin bizim dilimize uyarlanarak değiştirilmiş şekillerinin işartelenmesi;

[137] Mamırbekova, *agt.,* s. 75-77.

3. Ң (ng) sesinin Kadim yazısındaki gibi 8 farklı işeretle değil, 2 farklı işaretle verilmesi;
4. Arap alfabesindeki Kazak Türkçesinde olmayan harfleri kullanmadığı; Örneğin, Kazakça sözcuklerin yazmakta Arap alfabesindeki bu harfler kullanılmadı: ض, ث , ظ , ذ . Burada belirtilenlere göre Kadim yazısının yavaş yavaş Cedit dönemine geçtiğini görebiliriz.

"Türkistan Valayatı" gazetesinde ünlülere hakerelerin kullanılması ve yazıda işaret olarak bulunmaması nadiren görülür. Bu süreç "Dala Valayatı" gazatesinde yavaş yavaş ilerleyerek, Arap alfabesi ile basılan kitaplarda ünlü sesler devamlı olarak yazıda işaretleniyordu.

"Türkistan Valayatı" gazetesinde hakereler belirlenmemiş, ama yazılmamış olsa bile onlar ünlü harfin anlamını veriyor. Ancak hakereleri az da olsa konulan kelimeleri bulabiliriz. Bu özelliklerin Kadim yazı siteminde tamamen korunduğunu göz önunde bulundurursak, Cedit yazı döneminde de devam ettiğini görüyoruz.

O, ö seslerin hareke ile değil, sadece işaret ile yazıda bulunduğunu fark ediyoruz. Bu Cedit yazı siteminin temel özelliklerinin biri, her sese ayrı bir işarettir.

1.2.3. Ceditçilik ve Kazak Topraklarında Ceditçiliğin Gelişimi

XIX yüzyılın sonlarına kadar "Usûl-i Kadim" denilen geleneksel yöntemlerle Rusya hâkimiyeti altında olan Türk Müsülmanlarına medrese bünyesinde, köylerde ise camilerin yanında bulunan mekteplerde sadece okuma yazma öğretilmiş, ilmihal bilgisi verilmiş ve Kuran'dan bazı süreler ezberletilmiştir. Rusya vasıtasıyla Batı eğitim sisteminden etkilenen aydınlar, eski düzende olan "Usûl-i Kadim" geleneksel yöntemine karşı çıkarak "Usûl-i Cedit" modern yöntemi ile değiştirilmesini önermiştir[138]. Bu modernleşmeyi öneren aydınlara "Ceditçiler" ve bunların vasıtasıyla gelişen akıma da "Ceditçilik" denilmiştir.

XIX. yüzyılda Çarlık Rusyasının Ruslaştırma politikalarına karşı Türk topluluklarının kendi kendini koruma yolundaki en gayretli ve dayanıklı mücadelesi olarak eğitim-öğretimin Cedit hareketi diye adlandıran akımı ortaya çıkmıştır. Ceditçilik, XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Çarlık Rusya'sı Müsülmanlarının ortaya koydukları dil, eğitim-öğretimve dinde yenileşme düşüncesi

[138] Taha Akyol, "Cedidçilik", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 7, 1993, s. 211.

olarak başlatılmıştır. Ceditçilik hareketi millî birlik ve milliyetçilik gibi kavramları kullanmakla birlikte, İslam birliği gibi düşünceleri esas alan bir akımdır.

Bu hareket yani "Usûl-i Cedit" Türkistan Müslüman Halkının özgürlükçü, reformcu, aydınlanma hareketinin ismi olup, ilk başta Kazan bölgesinde doğmuş sonra XIX. yüzyılın sonlarında Türkistan'da meydana çıkmış, XX. yüzyılın başlarında şekillenip çok kısa bir zamanda yüksek seviyelere ulaşmış, 1917 yılında Bolşevik devrimi sonrasında daha da güçlenerek kendi mevki ve yönelişini korumuş mücadeleci, özgürlükçü, yenilikçi, siyasal ve sosyal bir hareket hâline gelmiştir[139].

Ceditçilik hareketinin önde gelen önemli temsilcilerinden Abdünnasir Kursavi (1783-1814), Abdülkayyum Nasırî (1824- 1907) Şehabüddin Mercanî(1815-1889), Hüseyin Feyizhanî (1826-1866) sayılabilir[140].

Ceditçiler, geleneksel eğitim yöntemlerinin o dönemin ihtiyaçlarına cevap veremediğinden mektep ve medreslerin islah edilmesini, eğitimin yaygınlaştırılmasını ve ıslah edilen bu okullarda dinî bilimler ile birlikte dünyevî bilimlerin de okutulması gerektiğini savunuyorlardı. Ceditçilik önceleri eğitim faliyetleri ve okulculuk olarak başlamış, sonraları tiyatro, matbuat ve edebiyat alanlarında yayılmış, sonra ise siyasi hareket hâlini almıştır.

Ceditçilik hareketının yeni bir eğitim anlayışı ve okulculuk düşüncesinin en başında gelen temsilcisi Kırım Tatarı olan İsmail Gaspıralıdır. Çok genç yaşlardan itibaren tüm hayatını Türk ve İslam dünyasına ve Türk halkının eğitim yoluna adayan Gaspıralı, Türk dünyasına damgasını vurmuş olan büyük bir düşünür ve siyaset adamıdır. O, Rusya Müsülmanlarının yaşamında yeni meydana gelen "Usûl-i Cedit"in kurucusudur.

Türk basın tarihinin en ilgi çekici gezetelerinden biri, İsmail Gaspıralı'nın yayımladığı "Tercüman" (1883-1914) gazetesidir [141] . İsmail Gaspıralı Bey "Tercüman" gazetesi ile Türk dilindeki matbuatı başlatarak yenilikçi düşüncelerini bu gazete aracığıyla yaymaya çalışıyordu. Ahmet Bican Ercilasun, Gaspıralı'nın düşümcelerini üç ana başlık altında toplamaktadır:

1. Batının yeni ve faydalı fikirlerini öğrenip Türk dünyasına yaymak;
2. Eğitim-öğretim sistemini yeni usüle göre ıslah etmek;

[139] Begali Kasımov, *Milli Uyanış* (çev: Fatma Açık), Ankara 2009, s. 1.
[140] İbrahim Maraş, "İdil Ural Bölgesi Müsülmanları ve Ceditçilik Düşüncesi",Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumunda sunuldu, Isparta 2007, s. 569.
[141] Begali Kasimov, "Ceditçilik" (çev: V. Ş. Yelok), *Gazi Türkiyat Der*gisi, S. 6, bahar 2010, s. 337.

3. Osmalı Türkçesini, tüm Türk dünyasının anlayacağı ortak bir edebî dil hâline getirmek[142].

Bilim adamları bu gazeteyi "Usûl-i Cedit" hareketinin zeminini oluşturmaya giden yoldaki ilk yapılan hamle olarak değerlendirmektedir. İsmail Gaspıralı'nın düşüncelerinin temelini "Tercüman" gazetesinin başlığı altındaki "dilde, fikirde, işte birlik" ibaresi oluşturmaktadır. Gaspıralı'nın bu gazete vasıtasıyla ortaya attığı düşünceleri ve Türk dünyasının gelişmesi için "dilde, fikirde, işte birlik" ilkesiyle bize vermek istediği mesajı, Rusya Türkleri arasında ortak alfabeyle dil birliğini ve ortaklığını sağlamak, ortak bilince ve ortak düşünceye, ortak edebiyata ulaşmak ve nihayetinde de millet olma bilinci ve şuurunun bir gereği olarak ortak hareket tarzını yakalamaktır.

Gaspıralı, *"Tercüman"* gazetesinde "Usûl-i Cedit" ile ilgili düşüncelerini dile getirmiş ve o dönemdeki eğitim sistemini eleştirmiştir. O mekteplerin medreselerden ayrılmasını, ilkokulların özel öğretmenlerinin olmasını, öğretmenlerin maaş almasını, ilkokullarda okuma derslerinin yanında yazmanın da olmasını, kızlar için ayrı okulların açılmasını, eğitimin her seviyesine uygun kitaplar hazırlanmasını ve eğitim programının coğrafya, matematik ve hayat bilgisi gibi dersleri içermesini söylemiştir[143].

Gaspıralı, 1884 yılında Bahçesaray'da açtığı "Usûl-i Cedit" veya "Usûl-i Savtiye" adını verdiği okulla ikinci hamlesini yapmıştır. Bir hareketin ve bir özgürlükçü ideolojinin temellerinin atıldığı bir hamledir. Bu okulda yeni yöntemi kendisi uygulamaya başlar. Bu dönemin tarihinde ilk "Cedit okulu" veya "Usül-i cedit okulu" olarak geçmektedir. Daha sonra Türkistan bölgesinin diğer ülkelerinde bu okul örnek alınarak okullar açılır[144].

Kısacası bir taraftan Rus devletine çalışan mollalar, öbür taraftan da Rusya'daki Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikasının savunucu misyonerleri N. İ. İlminskiy, N. P. Ostrovmov ve M. A. Miropiyev İsmail Gaspıralı gibi aydınları bu yolda büyük engel olarak gördü ve onlara çok sert bir şekilde karşı çıktılar. Misyonerler, Türklerin her bir boyu için boy ağızlarını ana dil olarak kabul ettirme peşindeydiler. İşte Gaspıralı' nın çıkısı da tam bu döneme raslamaktadır. Usûl-i

[142] Ahmet Bican Ercilasun, "İsmail Gaspıralının Fikirleri", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 337-338, 1991, s. 329.
[143] Akyol, *agm.,* s. 211.
[144] Mehmet Erkan Kıllıoğlu, "Çarlık Rusyasında Ceditcilik/ Yeni Usul Hareketi", *Journal of Awareness,* C. 4, S. 1, 2019, s. 67.

Cedit'e karşı çıkan mollalar halkı korkutarak Usûl-i Cedit akımını, haram ve Allah'a şirk koşma olarak göstermiştir[145].

Gaspıralı'nın işini kolaylaştıran etkenlerden birisi de Türk dünyasının tamamında Arap alfabesinin kullanılması olmuştur. Çünkü Arap alfabesiyle Türk dilinin ses özelliklerini tam olarak ifade etmek zor olsa da aslında bu sebepten konuşulan şiveler arasındaki farkları yazıda önemli ölçüde belli etmemekteydi. Diğer bir ifadeyle tamamen aynı harflerle yazıldığı halde çoğu kelimeyi her Türk halkı kendi şivesine göre okuyabilmekteydi.

İsmail Bey Gaspıralı tüm Müslüman Türk halkının birliği, bütünlüğü ve özgürlüğü için mücadele etmekteydi. Gaspıralı'nın dağılmış Türk boylarını yakınlaştırmak için düşündüğü temel amaç Türk Dünyası'nda ortak bir dil ve alfabe kullanımını gerçekleştirmekti. Bu uğurda çok gayret gösterdiğini görebilmekteyiz.

O, Türk dil birliğini Türk varlığı kadar önemser ve dildeki birlik fikirdeki birliği sağlarken fikirdeki birlik de işteki birliği sağlar ve bu şekilde başarıya ulaşır sonucuna varır.

İsmail Gaspıralı'nın eğitim-öğretimdeki yenileşme yoluyla Türk Dünyasının geri kalmasına sebep olan problemlere çözüm olarak ileri sürdüğü düşünceleri ve çalışmaları ve bunun etkisinden ortaya çıkan Usûl-i Cedit okulları, Orta Asya'da büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu tarihten sonra Orta Asya'nın Ceditçiler olarak adlandırılan aydın grupları, yenileşme arayışına girişmiş ve bu arayış, zaman geçtikçe aydınlanma, uyanış düşüncesine dönüşmüştür. Ceditçilik hareketi, daha önce de bahsedildiği üzere Rusya Türkleri ve Müslümanları arasında millî, kültürel, siyasî haklarına sahiplenmesi yolundaki ilk adımların atılması için elverişli bir fırsat olmuştur.

İsmail Gaspıralı'nın fikirleri, özellikle "Tercüman" gazetesinin vasıtasıyla XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında Kazaklar ve Türkistan aydınlarına ulaşmış ve Türk aydınları üzerinde tesiri büyük olmuştur. Tercüman gazetesi, Kazak topraklarına da gittiği ve Kazak aydınları tarafından okunduğu için Gaspıralı'nın eğitim-öğretimle ilgili ve diğer görüşleri Kazaklar tarafından da destek görmüştür. Kazakların Ceditçi medreselerde eğitim almasıyla Kazak topraklarında Ceditçilik akımını savunan bir aydın zümre oluşmaya başlamıştır. Kazak topraklarındaki aydın zümre bu gazeteyi çıkışından itibaren okumuş ve Gaspıralı'nın fikirlerinden

[145] Gülnar Bozımbaykızı Saigy, "Ahmet Baytursınoğlu ve Kazak Ceditçiliği", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/1, 2015, s. 190.

etkilenerek faaliyetlerde bulunmuştur. Bu açıdan Gaspıralı'nın özellikle de eğitimle ilgili görüşlerinin Kazaklara etkisi son derece önemlidir[146].

Ceditçilik düşüncesini yaymak için fikri çalışmalar başlatan Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursın, Mirjakıp Dulatov, Muhtar Avezov, Jusipbek Aymauıtov, Halel Dosmuhamedov, Magjan Jumabayev, İşengali Arabayev, Mustafa Orazayev, Bekmuhammet Serkebayev, Beyimbet Maylin, Jiyengali Tileubergenov ve Muhametcan Seralin vs. gibi Kazak aydınları vardı.

Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik" ilkesiyle ortaya çıkan Türkçülük düşüncesi Kazakların üzerinde de etkisini göstermiştir. Ceditçilik ile birlikte Kazaklar arasında gelişen Türkçülük düşüncesinin sembol ismi Magjan Jumabayev'dır. Türkçülük ve Ceditçilik düşüncelerinin temsil edildiği Aliye MedresesindeCeditçi aydınlarlatanışan Mağcan Jumabayev, Kazak topraklarında gelişen Türkçülük düşüncesinin Kazak anlayışına göre sınırlarını belirlemeye çalıştı[147].

Ahmet Baytursınov, "Oku Kuralı", "Til Kuralı", "Til Jumsar" ve "Bayanşı"; Mirjakıp. Dulatov, "Esep Kuralı", "Kiragat"; Jusipbek Aymauıtov, "Tarbiyeşi Jetekşi"; Halel Dosmuhamedov, "Kazak Halık Adebiyeti", "Adamnın Tan Tirligi"; Magjan Jumabayev, "Pedagogika", "Sauattı Bol", "Bastauış Mektepte Ana Tili" gibi aydınlar ders kitaplarını yayınlayarak Cedit eğitim-öğretimine destekte bulunmuştur. Kazak ceditçileri ilkokul eğitim-öğretimini çok önemsemiş ve bu alanda birçok kitap çıkarmıştır. Mesela, M. Nurbayev "Kazakşa Alippe" (Ufa, 1910), Z. Ergaliyev "Kazak Alippesi" (Kazan, 1910), K. Kojıkov "Kazak Alippesi" (Orenburg, 1912) gibi kitaplar hazırlamıştır[148].

Ceditcilik hareketinin Kazak kültürünün gelişmesinde mühim yeri vardır. XX. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'nın sömürgecilik siyasetine karşı çıkan ve liberal demokrat grubundan oluşan A. Bökeyhan, A. Baytursınov, M. Dulatov, J. Aymavıtov ve M. Avezov gibi Kazak aydınlarının toplumun siyasî hayatında tesiri büyük olmaya başlamıştır. Bu Kazak aydınları önce "Kazak" gazetesi etrafında birlik kurarak Alaş Orda hükümetini kurmuştur. Böylelikle bu aydınlar, Kazakların eşitlik, topraklara sahip çıkma ve Ruslaştırma siyasetine karşı millî kültüre sahip çıkma mücadelesini vermiştir. Kazak topraklarında millî hareketin temelini oluşturan ilk yayın "Kazak" gazetesi olmuştur. Ahmet Baytursınov'un baş editörlüğünü yaptığı bu gazete

[146] Kıllıoğlu, *agm.,* s. 68-69.
[147] Abdulvahap Kara, "Türk Dünyasının Aydınlatılmasında Kazak Aydınlarının Üstlendiği Görev", Uluslararası " Türk Dünyasını Aydınlatanlar" Sempozyumunda sunuldu, İstanbul 13.12.2012.
[148] Saigy, *agm.,* s. 190.

öncekilerden farklı olarak daha ılımlı bir siyaset izlemiştir. Bu açıdan İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesine benzetilmiştir[149].

XX. yüzyıl başlarındaki mektepler ve medreselerin durumu ve uygulanan eğitim sistemi farklıydı, o yüzden Alaş aydınları, yeni yöntemde okullar açmak, okul programlarını yeniden tanzim etmek, ders kitapların yenilemek gibi değişiklikler üzerinde çalışmaya başlamıştır. Böylelikle Kazak topraklarındaki mektep ve medreselerin çoğu yeni Usûl-i Cedit ile okumaya başlamıştır. Yeni yöntemle açılan okullarda öğrenci sayısı gittikçe artmıştır. İlk başta Usûl-i Cedit okulları Kazakistan'ın büyük şehirlerinde açılmaya başlamış daha sonra ise köylerde açılmaya devam etmiştir. Öncelikle okullar Sırdariya vilayetine bağlı Şımkent, Kazalı, Perovsk, Auliye-ata ve Türkistan şehirlerinde çalışmıştır.

Gaspıralı'nın yenilikçi düşüncesini her zaman destekleyen ve Kazak Cedit hareketinin oluşması ve gelişmesinde önemli katkıda bulunan Kazak aydınları Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursınov ve Mirjakıp Dulatov'dur. Bu aydınların "Oyan Kazak", "Kırık Mısal" ve "Masa" adlı eserlerinde ve çeşitli makalelerinde Cedit konuları geçmiş ve Kazaklar eğitime davet edilmiştir[150].

İsmail Gaspıralı, bütün Türk dünyasını "dilde, fikirde ve işte birlik" ilkesi etrafında birleştirmeyi amaçlayan çalışmalarıyla birlikte Cedit hareketi de Türk halklarının millî şuurunu kazanmasında, Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde ve hak sahibi olma mücadelesinde gerekenleri yapmıştır. Bu yolda da Kazak aydınları özel olarak Ahmet Baytursınov çok emek harcamıştır.

1.2.4. Ahmet Baytursınov ve Yeni Alfabe

1905 yılında Rusya'da Meşruti yönetimin başlamasıyla birlikte doğan özgürlük ortamında tüm Rusya Türklerinde olduğu gibi Kazaklar arasında da fikrî ve siyasî faaliyetler gelişti. Bu dönemde yetişen Kazak edebiyatının ünlü simalarından olan ve ismi XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başında Kazak edebî, siyasî ve kültürel hayatında önemli bir yere sahip olan Ahmet Baytursunov, 1873'te

[149] Zhanbota Sashka, *XIX. Yüzyılda Kazak Aydınların Din Ve Eğitim Görüşleri ve Faaliyetleri,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015, s. 65-66.

[150] Gülnar Saigy Kokybassova, "İsmail Gaspıralı ve Kazak Aydınları", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması,* 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, s. 417. http://isamveri.org/pdfdrg/D234592/2014_KOKYBASSOVAGS.pdf (Son erişim: 10.05.2020)

Kazakistan'ın Turgay'ın Tosun köyünde dünyaya geldi. A. Baytursunov, ilk eğitimini okuma yazma bilen köyündeki kişilerden ve Buhara'da eğitim görmüş bir mollanın mektebinden aldı. Bu geleneksel yöntemle eğitim veren mektebi beğenmeyen babası, onu iki sınıflı Kazak-Rus okuluna yazdırdı. Ahmet'in babası Şoşakoğlu Baytursun Rusya hükümetine göre sakıncalı olarak görüldüğü için on beş yıla Sibirya'ya sürüldü. Ahmet'in genç yaşında yer alan bu olaylar, onu derinden etkiledi ve o dönemdeki halkın sıkıntısını ve sosyal gelişmeleri anlamasını sağlamıştır. Daha sonra Orenburg'daki öğretmen okulunda okudu ve 1895 yılında buradan mezun olduktan sonra Kazak çocuklarını okutmak amacıyla Aktöbe ve Kostanay'daki köy okullarında daha sonrasında Kazak-Rus okulunda öğretmenlik yaptı. Ahmet Baytursunov, 1896-1907 yılları arasında Karkaralı bölgesinde önce öğretmen okulunda sonra köy Rus-Kazak okullarında öğretmen olarak görev yaptı. Karkaralı'daki son yıllarında siyasetle de uğraşmaya başladı[151].

A. Baytursınov Karkaralı'da öğretmen olduğu yıllarda Çarlık Rusya'sının siyasetine karşı gelerek şikayet dilekçesi yazdığı için tutuklanarak 1907 yılında Karkaralı hapishanesine gönderildi. 1910 yılından 1917 yılı sonlarına kadar Orenburg şehirinde hapsedilir. Sürgün olmasına rağmen siyasî ve edebî konularla ilgilenmeyi ve yazmayı devam ettirir. 1911 yılında Orenburg şehrinde "Masa" (Sivrisinek) adlı şiir kitabı yayınlanır. A. Baytursunov bu kitapla uyumakta olan halkını yazdığı şiirlerle uyandımaya çalışır ve Kazakların uyanmasının eğitim yoluyla gerçekleşeceğini düşünür. O, "Kazak" adlı gazeteyi teşkilatlandırır ve 1917 yılına kadar bu gazetenin redaktörlüğünü yapar. 1917 Şubat ihtilali döneminde Alaş Partisi'nin kurulmasında diğer Kazak aydınları ile birlikte görev alır. Baytursunov Alaş Partisi'nin 1919 yılında kendi isteğiyle teşkilattan ayrılır ve sonra ülkesine hizmet etmek maksadıyla eğitim-öğretim işlerinde çalışır. 1929 yılında Stalin döneminde Kazak aydınlarına karşı başlatılan yok etme hareketi gerekçesiyle milliyetçilik suçuyla hapse atıldı. 1934 yılında geri dönse de 1937 yılında tekrar tutuklandı ve öldürüldü[152].

XX. yüzyılın başında Kazakların geri kalmışlıktan eğitim yoluyla kurtulabileceklerine inanan ve geleneksel eğitim yöntemine karşı olan Ahmet Baytursınov'un, 1895-1909 yılları arasında öğretmenlik yapmış olması Kazakça üzerine büyük tecrübe kazandırmıştır. Kazakçayı yazı dili olarak geliştirmek isteyen

[151] Emin Özdemir, "Ahmet Baytursunov'un Hayatı Ve 20. Yüzyılın Başında Kazakistan'da Eğitim Faaliyetleri İçindeki Yeri", *Dumlupınar ÜniversitesiSosyal Bilimler Dergisi,* S. 22, 2018, s. 3.

[152] Nergis Biray, "Ahmet Baytursunoglu ve Eserleri (1873/1937)", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Pamukale 1999, s. 10-11.

Ahmet Baytusınov'un Kazak çocuklarına okuttuğu Arap temelli Kazak alfabesinin kullanımda doğurduğu zorluklarını, iyi ve eksik yönlerini çok iyi bilmesi onu bu alanda çalışma yapmaya sevketmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarında Kazak-Kiril alfabesi ile ilgili çalışmalar yapan Ibıray Altınsarin'den etkilenen Baytursunov'un düşünceleri bazı yönleriyle ondan farklıydı. Arap alfabesinin Kazakça için yetersiz olduğunu ve değiştirilmesi gerektiğini düşünen Altınsarin'nin düşüncesine karşı çıkarak o, bu alfabenin Kazakların kültürel ve tarihî mirası olduğunu, basit değişikliklerle Kazak yazı diline uyarlanabileceğini savunmuştur[153].

Ahmet Baytursınov, Kazak topraklarında XX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Ceditçi akımının oluşmasında çok büyük katkısı olan İsmail Gaspıralı'nın yenilikçi düşüncelerini destekleyen Kazak aydınlarından biridir. Arap alfabeli Kazak Türkçesinin imla kurallarını düzenleme girişimlerininin öncülüğünü Ahmet Baytursınov yapmıştır. O, alfabe çalışmalarını, "Tercüman" gazetesi vasıtasıyla Rus Türkleri arasında etkili olmaya başlayan *"Usûl-i Savtiye"* ile yürüttü. A. Baytursınov "Aykap" ve "Kazak" gazetelerinde Kazak Türkçesinin ses yapısı ve yazı sistemi hakkındaki kendi görüşlerini yani, yazı dili olarak benimsenen Arap alfabesinin eksiklerini dile getirmiştir. Bunla birlikte en başta gelen eksiklerinden bazılarını şu şekilde göstermiştir[154]:

- Arap alfabesindeki kalın ünsüzleri ifade eden harflerin yanında,Alfabede Kazak Türkçesinde bulunmayan fazla harflerin mevcut olduğunu;
- Alfabede Kazak Türkçesindeki ünlü harflerin her biri için ayrı harf belirlenmesi gerektiğini;
- k ve g ünsüzleri hariç, başka ünsüzlerinin ön sıradaki ünlülerle birleştiği durumlarda, kelimenin inceliğini belirtmekiçin kelime başında hareke kullanması gerektiğini; Böyledüzenlenmiş alfabenin eğitimde daha kullanışlı olacağı belirtilmiştir.

A. Baytursınov, Arap harflerini ve o döneme kadar tüm Doğu ve Kuzey Türklüğünde kullanılmakta olan Çağatay yazı dili yani Türkî yazı dili imlasını ıslah ederek Kazakça'nın sesleri ve ses yapısına uygun hale getirmiştir. Bunu yaparken de İsmail Gaspıralı'nın geliştirdiği Usûl-i Cedit'e göre hareket etmiştir. Baytursınov, eserinde Usûl-i Savtiye'ye riayet etmiş, Usûl-i tedrici aynen uygulamıştır.

[153] Özdemir, *agm.,* s. 9.
[154] Ahmet Baytursınov, *Til tagılımı,* Almatı 1992, s. 17.

Baytursınov'un alfabesi, Türkî'den ayrı olarak doğrudan doğruya Kazakçanın yazıldığı ilk alfabedir[155].

Ahmet Baytursınov'un Usûl-i Savtiye ile tertip edilen "Yeni İmla" (Jana Emle) olarak adlandırılan alfabe düzenlemesi, *"Oku Kuralı"* adıyla 1912 yılında Orenburg'da yayımlanmıştır. Baytursınov, kitabın sonraki baskılarında alfabeyi pek çok kez geliştirmeye çalışmıştır. 1912-1925 yılları arasında kitap yedi kez basıldı ve Kazak halkı, öğretim kurumları ve özellikle de öğretmenler tarafından başarı ile uygulandı[156]. 1912 yılından sonra dinî eğitim verilen medreseler ile Kazak-Rus okullarında dahi bu imlanın kullanılması, sadece 1915 yılında bu imla ile tam 15 Kazakça kitabın basılmış olması A. Baytursınov'un çalışmasının ne boyutlarda yankı uyandırdığını ispatlar.

Alim, 24 harfli Arap temelli Türkî yazıdan 16 işareti alır: ي, ن, م, ل, ك, ق, ع, چ, س, ز, ر, د, ج, ت, و, ا, yine Arap yazısına dayalı 8 işareti kendisi icat eder:ى, ه, ۋ, ۇ, ق, گ, ڭ, پyine 24 harfli bir alfabe oluşturur. Bu alfabedeki seslerin 5'i ünlü, 17'si ünsüz, 2'si yarı ünlüdür[157].

1912 yılında Baytursınulı'nın yayımladığı *"Oku Kuralı"* adlı eserinde verilen alfabe aşağıdaki gibidir[158]:

Ünlüler: ه (e) , ى (ı) , ۇ (u) , و (o) , ا (a)

Ünsüzler:, ن (n) , م (m) , ل (l) , ڭ (ng), گ (g) , ك (k) , ق (q) , ع(ğ) , س (s), ز (z),ب(b), پ(p), ت(t), ج(j) , چ(ş), د(d), ر(r),

Yarı ünlü: ۋ(u), ي (y).

Baytursınov'un hazırladığı yenilenmiş Arap temelli Kazak alfabesine göre; Kazak Türkçesinde ses olarak karşılığı bulunmayan Arap harflerin atılmasıyla, harf kalabalığından kurtulunuyor ve bu konuda önemli bir rahatlık sağlanıyordu. Alfabe reformdan sonraki haliyle bile gerçi ünlülerin tümü ifade edilmiyormuş gibi gözükse de, yukarıda 3. maddede belirttiğimiz gibi inceltme işaretiyle ince ünlüler ile kalın ünlüler ayırt edilebilecekti. İmlaya göre, içinde ince telaffuzlu k ve g ünsüzlerini bulunduran sözcüklerin önüne inceltme işareti konulmayacaktı; zira, ünlüleri gösteren ilgili harfler, içinde k ve g « ك ve گ» olan sözcüklerde ince olarak i, e, ö, ü; içinde q

[155] Özdemir, *agm.,* s. 10.
[156] User, *age.,* s. 288.
[157] B. Kanalbekov ve A. Bekseyitova, *Ulttık Ruhtın Ulı Tını*. A. Baytursunulı Atındağı Tilbilimi İnstitutı, Almatı 1999, s. 315.
[158] Ahmet Baytursınov, *Oku Kuralı.Usul Sotie Jolımen Tertip Etilgen Kazakşa Alifba*, (I. Kitap), Orınbor 1912, 40 s.

ve ğ « ق ve ع» bulunduran sözcüklerde ise kalın olarak ı, a, o, u şeklinde rahatlıkla okunabilecekti.

Baytursunov'un Kazak yazı sisteminde yaptığı değişiklikleri şu şekildedir[159]:

1. Kelimelerin Kazak Türkçesinde konuşulduğu gibi yazılması ilkesini getirmiştir, Arapça ve Farsçadan giren kelimelerin asıllarındaki gibi yazılması ilkesi kaldırmıştır.
2. Kazak Türkçesinde ses olarak karşılığı bulunmayan ف, ع, ظ, ض, ذ, خ, ح, ث harfleri alfabede yer almamıştır.ص ve ط harfleri ise, Türkçe sözler için Osmanlı imlâsında kullanılır, fakat Kazak-Arap imlasında kullanılmaz. Kazak Türkçesindeki t ve s sesleri hem ince hem kalın sıralı sözlerde ت ve ث harfleri ile karşılanmıştır. Arapça ve Farsçadan giren kelimelerin orijinal imlasıyla yazılması kaldırılmıştır ve ص ve طharflerine de ihtiyaç duyulmadığı için alfabeye dahil edilmemiştir. Günümüzde Kazak Türkçesindeki ıı (ş) sesi, Baytursınov alfabesinde ҷ ile karşılandığı için ش harfi; ж (j) sesi ise, ج ile karşılandığı için ژ sesi de alfabeye alınmamıştır.
3. Baytursunov'un alfabesinde ve imlasında harekelere yer verilmemiştir.
4. Arap temelli Kazak alfabesinde ince ünlüler ile kalın ünlüler ayırt edilebilmek için Baytursınov, ince sırada ünlü bulunduran kelime başına ء (hemze) işareti koyulmuştur. ك , گ , ب , ه harfleri bulunan kelimeler sadece ince sıralı olduğundan bu harflerin bulunduğu kelimelerin önüne (ء) koyulmayacaktır; Dolayısıyla başında ء(hemze) veya içinde ك , گ , ب , ه . harfi bulunan kelimeler ince, diğerleri kalın okunacaktır.
5. Arap alfabesinde o, ö ile ü, u sesleri için de ayırıcı işaret yoktur. و harfini o, ö için kullanmıştır, ء (hemze) kullanarak ö'yü o dan ayırt edıyor. ۇharfini ise u, ü için kullanmıştır, ü de aynı şekilde u'dan ayırt edıyor.
6. Ünlü harfler kelime başında geldiği durumlarda başınا (elif)yazılacaktır, ama bu elif herhangi bir sesin karşılığı değildir, buradaki elif diğer ünlülerin tayak'ı "direği" olarak kullanılmıştır; Kelime başındaki a sesi için آ (medli elif) kullanılmıştır.
7. ى harfi kelime sonundaki ı ve i sesleri için kullanılmıştır: التىآ (altı), جاقسى (caksı). Kelime içindeki kapalı hecelerde ve ilk hecede ı ve i sesleri yazıda

[159] Geniş bilgi için bk. Ahmet Bican Ercilasun, "Kazakçanın Latin Alfabesiyle Yazılması Konusunda Düşünceler", *TDDED,* S. 10, Güz 2000, s. 483-484; Baytursınov, *age*.(1992), s. 34-41; User, *age.,* s. 288-289.

gösterilmemiştir. Kelime başında ise sadece ا (elif) yazılmaktadır:اس (ıs), ارس(ırıs). İlk heceden sonraki açık hecelerde ise ı ve i için ي(y)harfi kullanılmıştır: . بيكه (bike), آيتيلادى (aytıladı).

8. y sesi, (ى) harfinin altına iki nokta konularak (ي) ı ve i den ayrılmıştır: اوي(oy), آي (ay).
9. e sesi ilk hecede ب ile diğer hecelerde هه harfleri ile gösterilir. ابرته (erte), ابل(el), مبده (mende)

Mirjakıp Dulatov'un 1913 yılında Orenburg'daki "Uakıt" basımevinde yayınlandığı "Azamat" şiirler kitabının A. Baytursınov'un alfabe sitemiyle basılmıştır. Bunun kanıtı olarak M. Dulatov'un bu eserinde A. Baytursınov'un Arap alfabesindeki Kazak Türkçesinde ses olarak karşılığı bulunmadığı için çıkartığı harfleri kullanmadığını, ince sırada ünlü barındıran sözlerin başına "ء" nin (hemze) verildiğini ve Kazak Türkçesindeki seslerin her biri için ayrı harflerin belirlendiğini söyleyebiliriz. Bu söylenenler ile ilgili kitabın ilk sayfasındaki ön sözünde verilen halkına adanmış aşağıdaki şiiri kanıt olarak sunuyoruz ve bu eserdeki geri kalan bütün şiirler de ayrıca bu alfabe sistemi ile yazılmıştır.

مين ٴبتكانا ويپاكجيرگهآلاساآعاچ

ايمـهسبن جيميسى كوب تاماجا آعاچ

قالعانجا جارتى جاڭقاممينسينيكى

فايدالانجارواڭاجاراساآ٧چ

Men bitken oypang jerge alasa ağaş
Emesbin jemisi köb tamaşa ağaş
Qalğanşa jartı jangqam men seninki
Faydalan şaruanga jarasa alaş

Bu eserinde "g" sesi sistematik olarak sadece kendisi alfabeye eklediği "گ" harfiyle, "ng" sesini ise "ڭ" harfiyle belirlenmiştir. Bu eserdeki temel özelliklerinden biri, ünlü seslerinin çoğunun yazımda verilmesi ve ünlü harflerin kelime başında geldiği durumlarda başına "ء" nin (hemze) yazılmasıdır[160].

[160] Mirjakıp Dulatov, *Azamat*, Uakıt baspası, Orenburg 1913.

O dönemde hazırlananlar içinde en gelişmiş alfabe-Baytursınov'un alfabesi olup, Kazak Türkçesinin ses özelliklerini büyük ölçüde yansıtan bir imladır. Baytursınov'un çalışmalarından sonra 1914'te Kazan'da İşanali Baymırza'nın *Kazakşa Durıs Jazuv Kaideleri* adlı risalesi yayımlanmıştır. Bu risalede yer alan Kazak Türkçesinin imla kuralları on yıl sonra, 1924'te Kazak Maarifi Millî Komiserler Sovyeti ve Kazak Bilim Komisyonu tarafından onaylanmış ve "Enbekşi Kazak" gazetesinin 24 Haziran 1924 tarihli sayısıyla kamuoyuna duyurulmuştur[161].

Bu alfabe, temel olarak Ahmet Baytursınov'un *"Oku Kuralı"* adıyla 1912'de Orenburg'da yayımlanan eserindeki Kazak-Arap alfabesine dayanmaktadır. Hatice Şirin User'e göre, Kazak-Arap alfabesi üzerinde 1924'ten sonra da birçok reform denemeleri yapılmış ve bu reform denemelerinin çokluğu resmî onaydan geçen bir alfabenin bulunmamasına neden olmuştur. User 1929 yılına kadar kullanılan Arap temelli Kazak alfabelerin şu şekilde vermiştir[162]:

Tablo 4. 1924-1929 Yılları Arasındaki Kazak-Arap Alfabesi

Kazak-Arap Alfabesi (-1929)							
	-1924	1924-27	1927-29		-1924	1924-27	1927-29
Ses karşılıkları	hafler	Hafler	hafler	Ses karşılıkları	Hafler	hafler	Hafler
a	ا	ا	ا	ʿ	ع	-	-
b	ب	ب	ب	ġ	غ	غ	غ
p	پ	پ	پ	f	ف	-	ف
t	ت	-	-	ķ	ق	ق	ق
s̲	ث	ث	ث	k	ک	ک	ک
c̲	ج	-	-	g	گ	گ	گ
ç	چ	چ	-	l	ل	ل	ل
ḥ	ح	-	ح	m	م	م	م
ẖ	خ	-	-	n	ن	ن	ن
d	د	د	د	ñ	ي	ي	ي
z̲	ذ	-	-	o	و	و	و

[161] User, *age.,* s. 291.
[162] User, *age.,* s. 290-291.

r	ر	ر	ر	ö	و	وَ	
z	ز	ز	ز	u	و	وُ	وُ
j	ژ	ج	ج	ü	و		
s	س	س	س	v̇	و	ي	ي
ş	ش	ش	ش	e	ه	ه	ه
ș	ص	-	-	ı	ى	ى	ى
ż	ض	-	-	i	ى	ىء	
ț	ط	-	-	’	ء	ء	ء
ẓ	ظ	-	-	h	ھ	-	ھ

Yukarıda belirtildiği gibi, Kazak topraklarında Kazak-Arap alfabesinin birkaç kez reform denemeleri yapılarak gelişmiş olmasına rağmen, A. Baytursınov'un büyük değişiklikler yaptığı son Kazak-Arap alfabesi yalnızca bir iki sene daha kullanılabilmiştir. Buna rağmen Baytursınov' un alfabesi, XX. yüzyılda Kazak topraklarındaki zor dönemde Çin, Afganistan ve İran bölgelerine göç eden Kazaklar tarafından günümüze kadar bir iki ayırıntı dışında bu son Kazak-Arap alfabesi kullanılmaktadır.

Görüleceği üzere, o dönemde en gelişmiş Kazak alfabesi olan Baytursunov'un alfabesi, 1924'te resmî olarak kabul edilmesinden sonra Çin'de bulunan Kazaklar bu alfabeyi hiç değiştirmeden olduğu gibi almışlardır. Baytursınov'un alfabesini 1925-1926 tarihleri arasında Urumçi, Şeveşek, Kulca, Sarısümbeze bölgelerinde yaşayan Kazak, Uygur, Kırgız, Tatar, Özbek Türkleri tarafından kullanmaya başlanmıştır[163].

A. Baytursunov'un büyük değişiklikler yaptığı alfabe ve alfabe konusundaki görüşleri, sadece Kazak Türklerinin değil tüm Türk Dünyasının yazı sistemi ve imlasında büyük etkide bulunmuştur. Özbek, Tatar, Kırgız, Karakalpak aydınları da Baytursunov'un alfabesini esas alarak kendi alfabeleri üzerinde reform yapmıştır[164].

1.2.4.1. Ahmet Baytırsınov'un Alfabesiyle İlgili Toplumdaki Tartışmalar

Diğer Türk halklarında görüldüğü gibi XX. yüzyılın başında Kazak aydınları arasında da alfabe meselesinde yoğun tartışmalar olmuştur. Genel olarak

[163] Kanalbekov, Bekseyitova , *age.,* s. 212.
[164] Kanalbekov, Bekseyitova , *age.,* s. 312.

baktığımızda, Kazakistan'da Arap alfabe meselesi ile ilgili toplamda iki kez ateşli tartışmaların yaşandığı hepimizce bellidir. Birincisi, 1910'ların başında gerçekleşen tartışma-Kazak Türkçesi için Arap alfabesindeki harfleri hiç değiştirmeden kullanmak veya A. Baytursunov'un düzenlediği alfabe sistemini kullanmak; İkincisi ise, 1920'lerin sonunda gerçekleşen tartışma-Arap alfabesini bırakmamak veya Latin alfabesini kabul etmek.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dikkat merkezine giren yeni alfabe meselesi üzerinde, 1920'li yıllarda çok çalışılmış ve o dönemki Türk dünyasının medeniyet yönelişinde billurlaşmış ortak bir tercih olarak Latin esaslı Türk alfabesi geniş çapta yayılmaya başlamıştır[165].

Dilbilimi tarihinde A. Baytursunov tarafından hazırlanan Yeni İmla sisteminin 1912 yılında düzenlendiği malumdur. Baytursunov kendi düzenlediği alfabenin, yani birkaç kez reform denemeleri yaptığı Kazak Türkçesinin yapısına uydurularak geliştirdiği Arap alfabesinin hatasız olduğunu tekrar tekrar kanıtlamak zorunda kalmıştı.

Yukarıda da belirtildiği gibi A. Baytursunov'un düzenlediği alfabe sistemi, Kazak Türkçesinin ses yapısı ve yazı sistemi hakkındaki görüşleri 1912 yılında "Aykap" dergisinin 4-5 sayısında yayımlanmış ve bu makalesi topluluk tartışılmasına sunulmuştur. Alim bu makalesinde:

> *Kazak dilinde 24 türlü ses var. Onun 5'i ünlü, 17'i ünsüz ve ikisi yarı ünlüdür. 19 sesin her biri bazen kalın, bazen ince söylenir. Eğer bu 19 sesin kalın seslenmesi için bir harf, ince seslenmesi için bir harf lazım olursa, o zaman 19 sese 38 harf lazım olurdu. Arap alfabesindeki harflerinin Kazak sesleri için yetersiz olduğundan 38 harfe ihtiyaçı olan ince-kalın 19 sese işaret kullanarak 19 harf tassaruf edecektir. Böylece ince sesler için tek bir harf seçerek, 43 çeşit ses 24 harf ile doğru olarak yazılabilir*[166]der.

İşte, bu makaleden sonra, okuyucular ve Kazak aydınları kendilerinin farklı fikirlerin ve görüşlerin belirtmek amacıyla, o dönemdeki basın sayfalarında birçok makalelerin yayınlamaya başlamıştır. Genel bu görüşlerini dile getirenler tarafından 3 farklı bakış açısının ortaya çıktığını görüyoruz:

1. Arap alfabesinde mevcut olan tüm harflerin hepsinikullanmak ve geleneksel yazı sitemin korumak;

---

[165] Mustafa Öner, "Ortak Türk Alfabesi Hakkında Bazı Notlar", *Avrasya Etüdleri*, S. 13, İlkbahar-1998, s. 71.

[166] Sabırcan Şükürulı, "Kazak Jazuının Kalıptasuı Ham Bolaşağı", *Ana Tili gazetesi,* 15.03.2012.

2. Arap alfabesindeki Kazak Türkçesinde ses olarak karşılığı bulunmayan fazla olan Arap harflerin çıkarmak ve harf kalabalığından kurtulmak;
3. Arap alfabesini bırakmak ve Rus alfabesini kabul etmek.

Kullandıkları alfabenin kusurlarını biliyor olmasına rağmen Arap alfabesindeki harflerin hepsininin kullanılması gerektiğini savunan D. Sultangazin:

> *Kazaklar Arap alfabesinde hiç bir değişiklik yapmadan, kendi sözlerine uygun olması için bir gariplik yapmadan,uzun bir süreden beri Arap alfabesiyle yazmaya alıştı.Bundan görebileceğimiz gibi Arap alfabesi Kazakların okuma-yazması için uygundur. Arap alfabesinde ünlü seslerin harfleri sadece 3 tane, bu 3 harfin her biriyle birkaç ünlü seslerin yazabiliriz. Bu nedenle Arap alfabesiyle yazılan sözleri doğru bir şekilde okumak zordur, ama her ne kadar okuması zor olan sözler olsa da, okuma alışkanlıkları olan Kazaklar çoğu zaman doğru okurlar*[167]

diye eski zamandan beri alışkanlık olan Arap alfabesin değiştirmenin gerekli olmadığını önermiştir.

Arap alfabesinin değistirilmesine şiddetle karşı çıkanlarin biri Ş. Jiyaşyev Kazak dili seslerin "*5 ünlü, 17 ünsüz değil. Belki 28'i de yarı ünlüdür"* der, Arap alfabesindeki harf isimlerinin seslenmesiyle karıştırdığını fark ediyoruz *"t sesin çoğu kişi bir ses olduğunu düşünür. Ama o asılında iki sesten oluşmuştur. Yani bir t sesine ikinci a sesi eklenip ünlü olur"* diye A. Baytursınov'un alfabeye dahil etmediği ص, ط, ش, ژ harflerinin alfabede yer alması gerektiğinin nedenlerin şu şekilde açıklamıştır: *"Başka bir dilde bir ses beş-altı şekilde yazılırken, bizde bir sesin iki yada üç şekilde yazılmasını zor bulup, biz Türk değil Kazağız diye kendini sıkıştırmanın ne kadar faydası var?"*. Ancak yazar alfabede yer alması gerekken harflerin hangi sözlerde yazılması gerektiğine dair net bir örnek vererek kanıtlamamıştır[168].

Bununla birlikte, A. Baytursınov'un و (ve) harfini u sesi için kullanmasına A. Jantalin: *"ي, و harflerin yarı ünlü sesler olarak göstermesi benim hoşuma gitmedi. Niye diye sorarsanız eski zamandan beri و sesi Rusçanın v harfinin yerine yazlıyordu"* diye ص ve ط harflerinin alfabeden kaldırılmasına katılmıyor: *"س harfi ince olarak okunacak sözler için, ص harfi ise kalın okunacak sözleri yazmakta gerekli"*[169].

Yukarıda söylenenlerin hepsine karşı çıkarak fikirlerini belirtenler, yani Arap alfabesinden fazla harflerin çıkartılmasını destekleyenlerden biri İ. Beysenulı: *"ظ, ع,*

[167] *Kazak Tili Jönindegi Revolyutsıadan Burıngı Zertteuler*, Gılım Baspası, Almatı 1993, s. 57-61.
[168] *Kazak Tili Jönindegi Revolyutsıadan Burıngı Zertteuler*, s. 75-78.
[169] *Kazak Tili Jönindegi Revolyutsıadan Burıngı Zertteuler*, s. 117-118.

ض, ژ, ح, ث *sadece Arapçadan gelen kelimelerde kullanılıp, asıl Kazak Türkçesinde kullanılmaz"* diye fikirini söyler, buna benzer fikri J. Abubakir: *".... bunlar Arapça ve Farsça kelimeleri için kullanılan harfler. Bu harfler bize gerek bile yok"*-diye Kazaklara özgü kelimelerde bu harfleri kullanmamayı öneriyor[170].

1912 yılında "Aykap" dergisinde "Azamat Alaşulı" gizli adıyla Mirjakıp Dulatov kendi makalesini yayınladı. Bu makalesinde Ş. Jiyaşyev'in A. Baytursınov'un yazı sitemini farklı bir şekilde anladığı, doğrusunu söylemek gerekirse hatta hiç anlamadığıiçin eleştirdiğini söyleyerek onun uygun olmayan delili üzerinde: "*Jiyaşev A. Baytursınov'un harfleri ünlü ve ünsüze ayırmasını yanlış olduğunu düşünerek 28 harfin hepsin yarı ünlü der. Bu hiçbir zaman duyulmamış yeni haberdir"* diye şaşırıdı. Yazar *"Ahmet Baytursınov'un alfabesinde Kazak Türkçesindeki her bir ses için ayrı bir harf belirlenmiş-bu harflerle ne telaffuz ediliyorsa aynısını yazbilirsiniz, ne yazılıyorsa da aynısını okuyabilirsiniz*" şeklindeki fikirlerini açıkladı. Makale sonunda M. Dulatov, A. Baytursınov'un düzenlediği alfabe sistemini beğendiğini yazarak, Kazak alfabesine "f", "x" harflerinin eklenmesi hakkındaki kendi fikirini sundu. Bu harfler özgü Kazak Türkçesinde karşımıza çıkmasa da Arapça, Farsça sözlerde karşımıza çıktığını söyledi[171].

Daha sonra Kazakistan'daki alfabe meselesi ile ilgili, yani Arap alfabesinin kaldırılıp Latin alfabesine geçmeden önce Kazak aydınları arasında farklı yönlerde tartışmalar gerçekleşmiştir. Kazak aydınları bu dönemden başlayarak bir tarafta "Latinciler" diğer tarafta "Arapçılar" veya "Kazakçılar" olarak ayrılmıştı. Bazı bilim adamlarının Ahmet Baytursınov'un Arap alfabesinin değiştirilmesi; Kazak Türkçesinin ses düzenine uydurulmasıyla ilgili çalışmaları yönünde bir toplantı yapmaya karar verdikleri kurultayın 1924 yılının Temmuz ayında Kazak AKSR'n başkenti Orenburg'da yapılmıştır. Kazak-Kırgız aydınlarının birinci kurultayında Latin alfabesine geçme taraftarlarıyla buna karşı çıkanların ateşli tartışmaları yaşanır ve kurultayda Ahmet Baytursınov'un Arap alfabesini, Nazir Törekulov'un ise Latin alfabesini savunan bildiriler sunulur. Bu kurultayın amacı Kazak toplumunda gerçekleşen bu alfabe meselesin sonuçlandırmaktı. Kurultaya Ahmet Baytursınov, Alihan Bökeyhanov, Eldes Omarov, Nazir Törekulov, Halel Dosmuhamedov, Teljan Şonanov, Kanaş Kazangapov, İşangali Arabayev, Mirjakıp Dulatov, Nurtaza Eraliyev,

[170] *Kazak Tili Jönindegi Revolyutsıadan Burıngı Zertteuler*, s. 139, 122.
[171] Mariya Maylıkutova, *Alaş Publitsisterinin Alipbiy Turalı Pikirtalası*, Kazak Universiteti Baspası, Almatı 2011, s. 13.

Manan Turganbayev gibi Kazak aydınlarının temsilcileri ile Sovyetler Birliğinde tanınmış bilim adamları katılmış ve bu kurultayda Türk dillerinin ve özellikle de Kazak Türkçesinin meseleleri ortaya konmuştur[172].

Kazak Maarifi Millî Komiserler Sovyeti ve Kazak Bilim Komisyonu tarafından kurultayda özellikle aşağıdaki meselelerin üzerinde durulması gerektiğini belirtilmiştir[173]:

1. İmla kuralları
2. Alfabe meselesi
3. Kazakça terminoloji
4. Sözlü edebiyatı derleme faaliyetleri
5. İlkokul eğitim programları

Bu kurultayda Ahmet Baytursınov'un üzerinde düzenlemeler yaptığı Arap alfabesitemelli yeni Kazak alfabesi masaya yatırılır ve üzerindedurulmuştur. Kurultayın alfabe ile ilgili oturumunda *"Alipbiy Takırıptı" (Alfabe Hakkında)* adlı bir bildiri sunan Ahmet Baytursunov, Kazak halklarının kullanmakta oldukları zaten bir alfabelerinin bulunduğu; ondan vazgeçip başka bir alfabeye geçmenin kolay olmadığı; Latin alfabesine geçmek istemenin aceleye getirilmemesi; bu düşünceye sahip olanların henüz yeterli bir çalışmalar yapmadıkları yönündeki düşüncelerini ispat eder. Bunun yerine zaten kullanılmakta olan Arap alfabesinin bir takım kusurların ve eksik yönlerinin düzeltilmesi gerektiğini söyleyen A. Baytursınov[174]:

> *Arap alfabesi Kazak topraklarına İslam dini ile birlikte gelmiştir.Bu alfabenin kökleri çok derinlerdedir. Din ile doğrudan ilişkili olanalfabeyi bırakıp onun yerine yeni alfabeyi kabul etmek çok zordurve zor mücadeleyle birlikte çok uzun süre ister. Bu sebeple Arap harflerinin Kazak Türkçesine uygun olması amacına ulaşmak için onuıslah edip daha kolay okunabilecek hale getirmek daha akıllıca olur.*

Son olarak, A. Baytursınov, Arap alfabesinin 10 yıldan fazla bir süredir kullanılıp Kazak Türkçesine uygun olarak ıslah edilen, sistemli olarak kullanılmakta olan alfabe olarak Kazak halkının tüm ihtiyaçlarını karşıladığını Arap alfabesini savunmasının sebebi olarak söyledi. Arap alfabesini bundan on üç sene önce Rusya Çarlık döneminde ele aldığını, Kazak dil biliminin terimlerini yaptığını ve hazırladığı Kazak alfabesinden daha iyi alfabe olmadığını, Latin alfabesinin bundan daha iyi

[172] *Kazak Bilimpazdarının Tungış Siezi,* Kırgız Memlekettik Baspası, Orınbor 1925, s. 3.
[173] *Kazak Tili Jönindegi Revolyutsıadan Burıngı Zertteuler,* s. 14.
[174] Baytursınov, *age.* (1992), s. 17

olamayacağını söyledi. 1905 tarihine göre bir çok ders kitaplarının, edebî eserlerin yayımlandığını, bundan dolayı Kazakların eski edebî miraslarını kaybetmemek için, bu alfabeyi kullanmanın daha da doğru karar olacağını söyledi[175].

Kurultayda alfabe meselesi konusunda şiddetli tartışmalar yaşanır. Baytursunov'u ve onun alfabesinisavunanlar çeşitli gerekçeler söyleyerek yeni Latin alfabesine karşı olduklarını belli ederler.

Arap alfabesi taraftarları Arap alfabesini Latin alfabesiyle karşılaştırarak yararlı tarafları hakkındaki şu görüşleri öne sürdüler:

1. Arap alfabesi Kazak Türkçesinin ses sistemini tam olarak yansıtabilir;
2. Arap alfabesi okumada, yazmada ve okuryazarlıkta kolaylık sağlar;
3. Göze ayrı ayrı güzel görünür;
4. Müzik aletlerine yerleştirmeye uygundur;
5. Arap alfabesi ile yazdığımızda saat dili gibi aynı-sağdan sola doğru yazılır;
6. Yazı makinelerinde, basım makinelerinde kullanılmasında Arap alfabesi yeni Latin alfabesinden daha iyidir[176].

Latin alfabesi taraftarları Arap alfabesin okuma ve yazma öğrenmede kusurları ile eksiklerinin olduğunu ve çok zor olduğunu ileri sürüyor ve iddia ettikleri fikirleri ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Arap harflerinin her birinin dört şeklinin olması;
2. Reform edilen Arap alfabesiyle has Arap alfabesi arasındaki farkın olması;
3. Arap alfabesinin sağdan sola yazılması;
4. Arap alfabesindeki harflerin bir birine çok benzemesi ve anlaşılmazlığı;
5. Arap alfabesinin matbuatta sorun doğurması;
6. Arap alfabesinde büyük harfin olmamasıdır[177].

Kurultayda, Kazakların alfabe meselesi hakkında Arap harflerinin eksiklerinden biri her bir harfin üç-dört şekilde yazılışı olduğu, bu eksiklikleri ortadan kaldırmanın alfabe değiştirmekten daha kolay olacağı, bazı değişimlerle bu alfabeyi daha elverişli bir şekile getirebilecekleri, bu alfabeyle matbuat işlerini yapabilecekleri, bunun için çok masraf yaptıkları, Latin'e geçeceklerse ekonomik açısından zor olabileceği şekilindeki Kazak aydınlarının görüşleri söz konusu olmuştur[178].

---

[175] Şınar Auelbekova, "Ahmet Baytursınulı Alfabesi", *Suleyman Demirel University Bullettin Jurnal,* C.1, S. 40, Almatı 2017, s. 9.
[176] Mamırbekova, *agt.,* s. 123.
[177] *agt.,* s. 123.
[178] Kanalbekov, Bekseyitova, *age.,* s. 237.

Baytursınov'un alfabe hakkındaki ve Nazir Törekulov'un Arap alfabesini Latin alfabesine değiştirme fikrini sunduğu bildirilerinin kurultayda dinlenmesinden sonra şu karar alınmıştır:

> *Kazakların kullandıkları Arap temelli Kazak alfabesin matbuat işlerinde de, eğitim-öğretim işlerinde de zorluklar doğurmasından ve ziyanı bol durum olamasındandolayı, bu kullanışsızlıkları ortadan kaldırmak için, ayrıca Arap alfabesinineksiklerini düzeltmenin başka alfabeye değiştırmekten daha kolay olması nedeniyle, Arap alfabesinin bazı değişimlerle kullanışlı hâle getirilmesi*[179]

Sonuç olarak, ilk Kazak-Kırgız bilim adamları kurultayı sonrasında bu alfabe meselesi konusu üzerinde ileriki zamanda tekrar tartışılması gerektiği hakkında bir karar alınır. Yukarıda söz konusu olduğu gibi, bu kurultayda oylama yapılır ve oy çokluğuyla Baytursunov alfabesi Kazaklarin resmî alfabesi olarak kabul edilir. 1929'da Latin alfabesinin kabul kararının onaylamasına kadar da geçerliliğini koruyan bu alfabe 1924 yılında resimleşmesine rağmen, 1912 yılından beri Kazak topraklarında kullanır.

1.3. Kazak Türkçesinin Latin Temelli Alfabe Dönemi

1.3.1. XX. Yüzyılında Türk Devletlerinin Latin Alfabesine Geçişi ve Kazakistan'da Latin Alfabesine Geçiş Sürecinin Hazırlık Aşamaları

XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Kazakistan'da alfabe meselesi üzerinde gerçekleşen tartışmaların en yoğun olduğu dönemdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelenalfabe meselesi, sadece Kazakistan'ı değil, diğer bütün Türk dünyasını ilgilendiren ortak mesele niğteliğindeydi. Sözü edilen dönemde Türk dünyasında önemli yere sahip olan fikir adamları, Arap alfabesinin Türkçenin ses ve ses özelliklerini karşılamadığını yani uygun olmadığını belirterek, Arap alfabesini bırakmak veya onu ıslah ederek kullanmak gibi çeşitli fikirleri ileri sürmüşlerdir.

İlk olarak bu mesele, Azerbaycan'ın fikir adamı ve ünlü edibi olan Mirza Fethali Ahundov tarafından Arap alfabesi ıslah edilerek Türkçenin ses yapısına uydurulmalı fikriyle ile ortaya çıkmıştır. Türk dünyasının alfabe sisteminin Latin alfabesine geçişi bu aydınla bağlantılıdır. Çünkü Mirza Fethali Ahundov Arap

[179] Kanalbekov, Bekseyitova, *age.,* s. 240.

alfabesinin ıslahı ve yeni Latin alfabesi ile değiştirilmesi yönünde Türk dünyasında ilk proje yapan aydın olarak bilinmektedir. Fakat bu dönemde Çarlık Rusyası Türk dünyasında, Arap alfabesini Latin alfabesine değiştirme meselesinin geniş çapta yayılmasını her türlü yöntemle engellemeye çalışmıştır[180].

Alfabeyle ilgili 20 yıl boyunca çalışma yapan Ahundov'un fikirlerini iki başlık altında toplamak mümkündür:

1. Arap alfabesini ıslah etmek
2. Arap alfabesini terk etmek

Ahundov, birinci fikrini gerçekleştirmek için Arap alfabesinde bazı düzenlemeler, değişiklikler yaptığı proje hazırlamıştır. Ahundov'un öne sürdüğü ikinci bir fikiri de, Arap alfabesinin soldan sağa yazılan yeni bir alfabeyle, yani Latin alfabesiyle değiştirilmesidir. O, kendi fikri üzerinde, Latin alfabesinden derlediği 32 ünsüz, 10 ünlü harften oluşan bir alfabe düzenledi[181].

Mirza Fethali Ahundov, Arap alfabesinin ıslahı fikirini 1857 yılından beri savunmuştur. Ahundov, alfabe üzerinde yaptığı değişiklikleri Azerbaycan'da dile getirmekle yetinmemiş ve onun yanı sıra İran ve Osmanlı Devletlerinde de benimsenmesi için çok mücadelesini vermiştir. Alfabe üzerinde yaptığı projesini önce İran'a sunmuştur. Orada beklediği sonuca ulaşamayan Ahundov, 1863 yılında İstanbul'a gidip alfabeyle ilgili fikirlerini Osmanlı aydınlarına anlatmış ve burada bu mesele uzun süre tartışılmıştır. Ahundov İstanbul'a yapmış olduğu seyahatinde de istediği neticeyi elde edemeyip eli boş ayrılmak zorunda kalmıştır[182].

Ahundov, bundan sonra Arap alfabesini terk edip Latin alfabesine geçme fikri üzerinde durur. Biraz zaman geçtikten sonra ikinci proje hazırlayarak, Osmanlı ve İran Devletlerine alfabe hususunda tekrar başvurur. Ahundov bu ikinci projesinde Latin alfabesini esas alarak bir alfabe düzenler. Ancak bu girişimi de başarısızlıkla sonuçlanır[183].

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, XX. yüzyılın başlarında Türkiye, İran, Azerbaycan ve Orta Asya topraklarında Arap alfabesinin Türkçenin seslerini ve ses düzenini tam olarak veremediği, gramer yapısını tam olarak karşılayamadığı hususunda fikirler üretilmeye ve geniş çapta yayılmaya başladı. Türk halklarının yazı

[180] Kuralay Küderınova, *Kazak Jazuının Tarihı men Teoriyası,* Almatı 2013, s. 223.
[181] Erdal Karaman, "Dünden Bügüne Azerbaycan'da Alfabe", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2010, s. 131-132.
[182] Yavuz Akpınar, *Mirza Feth-Ali Ahund-zade,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1980, s. 37.
[183] Akpınar, *agt.,* s. 37.

sitemini reforme etme meselesini ilk Azerbaycan alimleri söz konusu etti. Ceditçiliğin ve Müsülmanlığın ilerlediği dönemde Türkiye'de Latincilik hareketi güçlenmeye başladı. Harflerin değiştirilmesine yönelik ilk resmî girişim 1909'da Maarif Nezaretinde kurulan "İmlâ Komisyonu" tarafından yapıldı. Fakat bu komisyon sonrasında bir sonuca varamadan anlaşılmazlıklar neticesinde dağıldı[184].

1917 yılında Ekim devrimi ile birlikte Azerbaycan'da alfabe meselesi gündeme geldi. Bu dönemde alfabe değiştirilmesi hususunda 1919 yılında Eğitim Bakanlığı gözetiminde bir komisyon kuruldu. Bu komisyonda, Latin alfabesinin kabul edilmesi gerektiği fikri meydana gelerek çalışmalar başlatılmış oldu[185].

1920 yıllarda Sovyet Rusya idarecileri alfabe değişimi meselesi ile ilgili fikirlerini ortaya attılar. Sovyet Rusya merkezi yönetiminin Arap alfabesinden Latin Alfabesine geçme meselesi üzerinde farklı alfabe çalımaları başlatıldı ve önemli ölçüde yönlendirmede etkisi oldu. Ayrıca Latin alfabesi konusunda Rus idarecilerinin çok istekli olmaları ve tam destek vermeleri ilk bakışta şaşırtıcıdır. Sovyet Rusya idarecileri tarafından alfabe değiştirme fikrinin etkili bir şekilde desteklenmesinin en önemli sebebi, Türk dünyasında Latin alfabesini Kiril alfabesine geçiş yönündeki bir basamak olarak görmeleri ve ileride yapılacak Kiril Alfabesine geçiş için aşamalı bir sürecin zeminini hazırlamak şeklinde düşünmeleridir. Kutalmış'a göre[186], Sovyet Rusya'sının Kazak ve diğer Türk topluluklarını Arap alfabesinden ayırması, İslam kültüründen ve onların aralarındaki bağdan ayırmasıydı. Latin alfabesine geçiş söz konusu olduğu dönemde hemen Kiril alfabesine geçiş teklifi olsaydı, Kazakların ve diğer Türk halkların tepkisi daha da farklı ve sert olabilirdi. Yani, burada görüldüğü üzere, Sovyet Rusya idarecilerinin devrimi değil evrimi tercih ettiğini görüyoruz.

Türk toplulukları arasında Latin alfabesini ilk olarak kabul edenler Yakutlar olmuştur. Yakutlar 1917'ye kadar Kiril alfabesini kullanmış ve sonrasında 1917 yılında ünlü pedagog S. A. Novgorodov 33 harften oluşan Latin alfabesini düzenlemiştir. 1921 yılında Yakut Özerk Cumhuriyeti ilan edildikten sonra, Yakutlar resmî olarak Novgorodov' un Latin alfabesine geçtiler. Yakutlar 1917-1939 arasında Latin alfabesini kullandılar[187].

---

[184] Yasemin Doğaner, "Elifba'dan Alfabeye: Yeni Türk Harfleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C. 2, S. 4, 2005, s. 29.
[185] Karaman, *agm.,* s. 133.
[186] Kutalmış, *agm.* (2004), s. 7.
[187] Ahmet Temir, *Dış Türklerde Dil ve Yazı,* Türk Kültürünü Aratırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1976, s. 395.

Azerbaycan'da 1922 yılında Türk bilim adamları Arap ve Latin alfabesi hakkındaki görüşlerini bildirmek için bir araya gelerek bir toplantı düzendi. Bu toplantı sonrasında, Yeni Latin alfabesini destekleyenler tarafından ilk önemli adım olarak "Yeni Türk Elifba Komitesi" kuruldu. Bu komite hızlı bir şekilde çalışmalara başladı. Öncelikle Latin alfabesi ile hazırlanan "Yeni Türk Elifbası" adlı alfabe kitaplarını çıkartarak yaymaya çalıştılar. Bu komitenin faaliyetleri neticesinde Azerbaycan'da yeni Latin alfabesine geçiş için zemin hazırlandı ve 1922 yılında Azerbaycan Arap alfabesini Latin alfabesi ile değiştirme kararını verdi. 1924 yılında ise Latin alfabesi zorunlu olarak kabul edildi[188].

Sovyet Rusya'daki diğer Türk topluluğu olan Başkurtlar ise Yeni alfabeye geçiş meselesini 1924 yılında gündeme getirip, Taşkent'te gerçekleşen II. Konferans sonrasında Başkurt hükümeti yeni alfabe projesini düzenler ve onu 1928 yıllında kabul etmiş olurlar. Yeni Latin alfabesine Ermeniler 1924-25 yıllından itibaren geçmeye başlarlar ve 1926-27 yıllarında bu ülkede birçok alfabe merkezleri açılır[189].

Abhaz Cumhuriyeti 1925 yılında ünlü profesör N. Y. Marr'ın Latin alfabesini kabul etmiştir. Bu Latin alfabesi 51 harften oluşmuş Sovyet devletlerinin içindeki en çok harfli alfabeydi. Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyet'inde 1927 yılında beri Yeni Alfabe Komitesi kurulup, 1928 yılında Taşkent'te gerçekleşen II. Konferans sonrasında Latin alfabesi Türkmen Merkezi Yönetim Komitesi kararnamesiyle resmî devlet alfabesi olarak kabul edilmiştir[190].

Özbekistan XVIII. yüzyılından itibaren alfabe ıslahı doğrultusunda pek çok toplantılar düzenlemiştir. Bu toplantılara Arap alfabesini kullanmaya devam fikrini destekleyenler, Arap alfabesini ıslah etmeyi destekleyenler ve Latin alfabesini destekleyenler katılmıştır. Özbekler'in 1923 yılında Taşkent şehirinde gerçekleşenen toplantıda devlet resmî olarak Latin alfabesine geçmeyi kararlaştırmıştır. 1926-1927 yıllarında Özbekistan genelinde Latin alfabesine geçmek için toplam 19 eğitim merkezleri kurulmuştur[191].

Türkiye'de ise 1923 yılında ilk kez iki işçi Türkiye İktisat Kongresi'nde Latin alfabesine geçiş yönünde öneride bulundu ve bu öneri reddedildi. 1926 tarihinde

---

[188] Betül Aslan, "Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak "Birleştirilmiş Türk Alfabesi'nden "Rus Kiril" Alfabesine Geçirilmesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 40, Erzurum 2009, s. 360.

[189] Küderinova, *age.*(2013), s. 224.

[190] *age.,* s. 224.

[191] Ümüt Özgür Demirci, "Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 287, Temmuz 2011, s. 226.

Bakü'de gerçekleşen Türkiyat Kongresi'nde Latin alfabesinin kabul edilmesi Türkiye'de de etkili olmuştur. 1927 tarihinde alfabe değişiminin gerçekleştirilmesi kararını alan Mustafa Kemal Atatürk, bu işin uzmanları, yazar ve fikir adamlarıyla buluşup konuşarak çalışmalarını hızlandırmıştır. 1 Kasım 1928 tarihinde Mecilis'in açılışında Mustafa Kemal Atatürk Latin Alfabesi Kanunu'nu kabul etti[192].

1928 yılında Taşkent'te Sovyet Merkezi Komite'nin Yeni alfabe ile ilgili II. Konferans'ı gerçekleşip, Latin alfabesine geçme üzerine yapılan çalışmalar dinlenmiştir. Konferans sonunda çok kitlenin istemesiyle Özbek, Tatar, Başkurt Cumhuriyetleri yeni alfabeyi resmî olarak kabul etmişlerdir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Sovyet Rusyasının 1920 yıllarda alfabe değişimi ile ilgili fikirlerini ortaya atmasıyla ve tam destek vermesiyle, bütün Türk Devletleri Latin alfabesine geçmeye başladılar. Bu durum Kazakistan'da da etkili olmuş ve Latin alfabesine geçme sırası Kazakistan ve Kırım Cumhuriyetlerine gelmiştir. Dolayısıyla, Yeni Alfabe Komiteti bu ülke kitleleri arasında propaganda işlerini yapmak için Latinciler hareketini organize etme meselesini gündeme getirdi. 1927 yılından itibaren Kazakistan'da Latinciler hareketi ilerleyeme başladı. Kazak Latincileri yeni alfabeye geçişi 1931 yılına kadar tamamlamayı planlıyordu. Bu planı gerçekleştirmek için alfabe propagandası ülke çapındaki bütün süreli yayınlar, gazetler ve dergiler üzerinden yapılıyordu[193].

Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Merkezi İcra Komitesinin müdürü E. Ernazarov'un imzası ve Kazak Merkezi İcra Komitesi'nin 6 oturumu IV. celsesi'nin aldığı kararla 1929 yılında Yeni Latin Alfabesi onaylanmıştır. Bu karardan sonra milletin Yeni Latin alfabesini kullanmaya başlaması, ülkedeki tüm devlet çalışanlarının yeni alfabeyi öğrenmesi, yeni alfabeyi öğretme amacıyla eğitim kitaplarının çıkartılması ve yeni alfabenin öğretilmesi hususunda çeşitli kursların açılması vb. gibi kararlar alınarak Latin alfabesine geçiş aşamalı şekilde gerçekleşmiştir[194].

[192] Doğaner, *agm.,* s. 30-34.
[193] Küderinova, *age.* (2013), s. 226.
[194] *age.,* s. 226.

1.3.1.1. Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde İlk Latin Alfabe Projeleri

Latin alfabesine geçme meselesi yönünde fikirler sunan yazılar 1923 yılından beri *Jana mektep* dergisinde çıkmaya başlamıştır[195]. Kazakistan'daki alfabe meselesi yani, Arap alfabesinin terk edilip Latin alfabesine geçme üzerindeki şiddetli tartışmalar yaşanmış ve iki alfabe taraftarları alfabe projerlerini hazırlamakla meşgul olmuşlardır. 1925 yılından sonra Latincilerin "Yeni Alfabe Kursu" ve "Latinciler Kursu" kurulmuştur[196].

Bazı bilim adamlarının A. Baytursınov'un Arap alfabesinin ıslah edilmesi, Kazak Türkçesinin yapısına uydurulması hususunda bir kurultay düzenlemeye karar aldıklarını, kurultayın 1924 tarihlerinde Orenburg'ta gerçekleştiğini, kurultayda Baytursınov'un Arap alfabesini, Nazir Törekulov'un ise Latin alfabesini savunan bildiriler sunduğunu da yukarıda söz etmiştik. Kurutlayda Nazir Törekulov, Halel Dosmuhamedov, Muhtar Mırazayev'e ait olan Latin alfabesinin ilk projeleri sunuldu ve incelendi.

N. Törekulov, 1924 yılında *Jana Alipbiy (Yeni Alfabe)* adlı 12 sayfalık kitapçığında Kazak Türkçesi için kendisi tarafından düzenlemiş ilk Latin alfabe projesini yayımladı[197]. Törekulov'un söz konusu projesinde 28 sese 28 harf belirlenip, 5 tane ünlü harf (a, ä, e, o, u) bulunmaktadır. Onun düzenlediği alfabenin en dikkat çekici özelliğinden biri, Kazak-Arap alfabesinde de kullanılan yönteme benzer bir yöntemin kullanılması; yani, ünlülerinin ince varyantlarının önüne Arap alfabesinde inceltme işareti olan [ء] (hemze) işaretinin konulmasıdır. Az önca anlattığımız gibi, bu alfabede yer alan o, u ve ı gibi ünlü, kalın seslerinin ünlü, ince varyantların, yani ö, ü ve i harflerin yazmak için önüneinceltme işareti olan [ˇ] (dayekşi) işareti kullanılmıştır.

Tablo 5. N. Törekulov'un 1924 Yılında Hazırladığı 28 Harf Ve Bir İnceltme İşaretinden Oluşan İlk Kazak Latin Alfabesi Projesi

№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi	№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi
1	A a	a	16	L l	l
2	B b	b	17	M m	m

[195] User, *age.,* s.291.
[196] Küderinova, *age.* (2013), s. 225.
[197] Nazir Törekulov, *Jana Alıpbiy*, Moskova 1924.

3	P p	p	18	N n	n
4	T t	t	19	Ŋ	ng
5	D d	d	20	O o	o
6	R r	r	21	U u	u
7	S s	s	22	W v	uv,üv,v
8	C c	ç	23	Iiy	i
9	Ç ç	ş	24	E e	e
10	Z z	z	25	Ə ə	ı
11	J j	j	26	X x	x
12	Q q	q	27	F f	f
13	K k	k	28	H h	h
14	G g	g	29	ˇ	İnceltme işareti
15	Ğ ğ	ğ	30		

Projede N. Törekulov [uv,üv,v] sesini iki harfle belirtmiş. Yani ünlü sesten sonra yazılan [uv,üv,v] sesin /v/ ile, ünsüz sesten sonra yazılan bu sese /w/ harfi ile belirtmeyi doğru buluyor. [i] sesini ise iki harfle /iy/ olarak vermeyi düşünmüştür.

Kazak aydını Halel Dosmuhamedov bu kurultayda Latin alfabesine geçme taraftarı olmadığını belirtir. Ancak buna rağmen Latin alfabesinin iyi bir projesi hazırlanırsa, kullanılabilcek hale geleceği hakkında fikirlerini bildirir. Bu fikrini H. Dosmuhamedov 1924 yılınında *"Ak Jol"* gazetesinde yayınladı ve kurultayda da savundu[198].

Tablo 6. H. Dosmuhamedov'un 1924 Yılında Hazırladığı 26 Harf Ve Bir İnceltme İşaretinden Oluşan Kazak Latin Alfabesi Projesi

№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi	№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi
1	A a	a	15	P p	p
2	B b	b	16	R r	r
3	D d	d	17	S s	s
4	E e	e	18	Sh	şç
5	G g	g	19	T t	t
6	İ i	ıy,iy,i	20	U u	u
7	J j	j	21	Y y	i
8	K k	k	22	Z z	z
9	L l	l	23	H h	h
10	M m	m	24	ch	x
11	N n	n	25	tsh	ç
12	Ŋ	ng	26	Ff	f
13	O o	o	27	’	İnceltme

[198] Küderinova, *age.* (2013), s. 230.

					işareti
14	Ө ө	ö			

H. Dosmuhamedov, Kazak Türkçesindeki sesleri belirtmek için Avrupa örneklerine dayanarak Latin alfabesindeki orijinal 14 harfi (a, b, d, g, k, l, m, n, o, p, r, s, t, z) hiç değiştirmeden almış ve [ˇ] (dayekşi) işaretini [’] (apostrof) işareti ile değiştirmiştir. Fakat Latin alfabesinde olmayan diğer harfler için başka yabancı ülkelerin kullandığı digrafı (tek sesi oluşturan iki harfli harfler) da almıştır.

H. Dosmuhamedov projede ünlü, kalın [a] sesi için /a/, kalın [o] sesi için /o/ harfin vermiştir. İnce [ä] sesin /a/ ile, ince [ö] sesin /o/ ile, kalın [u] ve ince [ü] seslerin /ö/ ile , [i] ve [ı] seslerin bir tane /y/ harfiyle belirtmiştir. O, bunun yanı sıra, [k] ve [q] seslerin bir tane /k/ harfiyle, [g] ve [ğ] seslerin de bir tane /g/ harfiyle vermiştir.Projede karşımıza çıkan [x] harfin /ch/, [ş] ve [şç] harflerin ise /sh/ ve /tsh/ diagraflarıyla, yani tek sesi oluşturan iki harfli harfleriyle vermeyi doğru bulmuştur.

Muhtar Mırzayev’de 1924 yılında *“Jas Kazak*” dergisinin 4. Sayısında yayımlanan “Ses İşaretleri Asılında Değiştirilmeli” makalesinde 22 harf ve bir inceltme işaretinden (däyekşi) oluşan Kazak Latin alfabesi projesini hazırlar ve sonrasında kurultayda da sunar[199]. Alfabenin kolay öğrenilmesi ve kullanılması için Kazak Türkçesinin seslerinin ince ve kalın olarak eşleşmesi temel kriterilerden biri olması gerektiğinin altını çizerek, aşağıdaki gibi proje hazırlamıştır:

Tablo 7. M. Mırzayev’in 1924 Yılında Hazırladığı 22 Harf Ve Bir İnceltme İşaretinden Oluşan Kazak Latin Alfabesi Projesi

№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi	№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi
1	A a	a	13	R r	r
2	B b	b	14	S s	s
3	D d	d	15	H h	h
4	E e	e	16	T t	t
5	G g	g	17	Z z	z
6	İ i	ıy,iy,i	18	J j	j
7	Î î	ı	19	C c	ɋ
8	Ŋ	ng	20	L l	l
9	O o	o	21	M m	m
10	U u	uv,üv,v	22	N n	n
11	Ů ů	u	23	’	İnceltme işareti

[199] Maylıkutova, *age.,* s. 26.

12	P p	p	24		

M. Mırzayev bu projesinde ünlü sesleri için bir tane harf belirtmiştir. Örneğin, [a] ve [ä] seslerin /a/ harfiyle, [ı] ve [i] seslerin /î/ harfiyle, [o] ve [ö] seslerin /o/ harfiyle, [u] ve [ü] seslerin /ů/ harfiyle vermiştir. Mırzayev de Dosmuhamedov gibi [k] ve [q] seslerin bir tane /c/ harfiyle, [g] ve [ğ] seslerin bir tane /g/ harfiyle belirlemiştir.

Son olarak, Kurultayda bu üç proje tartışıldı ve bunların arasında Törekulov'un projesi en makul proje olarak değerlendirildi. Bu yüzden belirttiğimiz üzere, kurultayda Törekulov'un projesi ile Baytursunov'un projesinin oylanması gerektiği kararı alınmıştır.

1.3.1.2. Kazakistan'da Latin Temelli Kazak Alfabesine Geçmeden Önce Gerçekleşen Tartışmalar

Alfabe tartışmalarının sürecinde Arap alfabesi birkaç kez reforme edilmiştir. Fakat bu yapılmış olan reformlar yeterli olmamış ve Sovyet hükümeti kurulduktan sonra da dil kurultayları ve toplantılarında sık sık alfabe meselesi gündeme getirilmiştir. Sovyet dilbilimcileri özellikle, Türk Devletlerinin kullandıkları Arap alfabesinin bu dillerin ses özelliklerine uygun olmadığını iddia etmişlerdir. Sovyet Birliğine bağlı olan Türk Devletlerini kendilerine özgü olan alfabelerinden uzaklaştırmak, bazı Rus harfleriyle karıştırılmış olan Latin alfabesini geçerli hâle getirmek meselesi, Sovyet hükümetinin, Türklere karşı uyguladığı yeni bir politikası olmuştur. Bu politika nedeniyle Kazak bilim adamları arasında büyük tartışmalar yaşanmıştır[200].

Alfabe, imla hakkındaki ilk tartışmalara yer verilen makaleler "Dala Valayatı" ve "Kazak" gazetelerinde, "Aykap" dergisinde ve sonraki 1923-1928 yılları arasındaki alfabe çekişmeleri yönündeki fikirleri sunan makaleler çoğunlukla "Enbekşi Kazak", "Ak Jol", "Sarıarka", Jana Mektep", "Jarşı" adlı Kazak basınlarında yayınlanmıştır[201].

[200] Fatma Açık, "XX. asrın Başlarında Türk Dünyasında Yaşanan Alfabe Değişikliklerinin Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunuldu, 2008, s. 3.
[201] Maylıkutova, *age.,* s. 3-4.

Yukarıda değindiğimiz üzere, Kazaklar arasında Latin alfabesine geçme meselesi XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren söz konusu oldu. İlk başta, bu mesele ile ilgili Kazak bilim adamları basın sayfallarında makale, bir tartışma olarak kendi fikirlerin belirtiyorlardı. Alfabe ile ilgili ateşli fikir ve tartışmalar yönünde halkı haberdar ederek halkın tartışmasına sunan "Enbekşi Kazak" gazetesinin yeri ayrıdır. Mesela bu gazetede 100'den fazla makale, yani N. Törekulov, A. Baydildayev, K. Jubanov, E. Omarov, K. Kemengerov, B. Baytogayev, K. Basımov, M. Dulatov, O. Jandosov, A. Baytursınov, J. Aymauıtov, M. Muhtarov gibi aydınların Kazak Türkçesinin yazımı ve alfabesi hakkında birçok makaleleri yayınlanmıştır[202].

Latin alfabesinin kabulü ile ilgili olarak 1920 yıllarından beri başlayan tartışma, yani, Arap alfabesinin kullanımdan tamamen kaldırılıp, Latin alfabesinin kabulü öncesinde Kazak aydınları arasında farklı yönlerde şiddetli tartışmalar yer almıştır. Dolayısıyla, bir tarafa "Latinciler" diğer tarafa ise "Arapçılar" veya "Kazakçılar" olarak ikiye ayrılmıştır.

Alfabe reformu hakkındaki ilk mesele gündeme 1924 yılında Orenburg'da gerçekleşen ilk Kazak-Kırgız bilim adamları kurultayında geldiğini söylemiştik. Latin alfabesine geçiş yapmaya, özellikle, Kazakların bu fikire ilk zamanlarda karşı olduklarını ve sert çıkışlar yaptığını belirtmekte fayda vardır. Bazı bilim adamları Kazak Türkçesi için A. Baytursınov'un Arap alfabesinin sadece ıslah edilmesi gerektiğini ve uygun olduğunu söylese, bazıları da karşı fikirlerini söyleyerek karşı çıkmışlardır. Ahmet Baytursınov'un alfabesi bu kurultayda resmî olarak kabul edilse de, bu dönemde Sovyetler Birliğindeki diğer Türk Sovyet Cumhuriyetlerinin hızla Latin alfabesine geçiş yapmaları Kazak Türkçesine de etkisi olmuştur.

1920 taihinden beri bir Uluslararası Türkoloji kurultayı yapma fikiri gündeme gelmeye başlamıştır. Bakü Uluslararası I. Türkoloji Kurultayı'ın Merkezi Sovyet hükümeti, Türk halkların Latin alfabesine geçirme maksadıyla desteklediğini herkes biliyordu[203]. 1925 tarihinde Arap alfabesiyle yayınlanmış ürünlerin Sovyet Birliğine ithali yasaklanmıştır. Bu da onların maksadını gösteren önemli bir adımlardan biridir. Ruslar, Türklerin Latin alfabesini kabul etmesin Kiril alfabesine geçirme yolundaki yanlızca bir basamak olarak görüyorlardı. Bu sebepten, Bakü Uluslararası I. Türkoloji Kurultayı'ndan önce, misyoner İlminskiy ve Sovyet'in imha siyasetçileri, Latin

[202] Maylıkutova, *age.,* s. 4.
[203] Ahmet Buran, "Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı", *Turkish Studies*, C. 4, S. 3, 2009, s. 435.

alfabesin kabul ettirmek amacıyla Türkler arasında propaganda faaliyetlerin uygulamaya girişmişlerdir. Gerekse Rus yönetiminin adamları Halid Said Hocayev, Samadağa Ağamalioğlu gibi Latin alfabe taraftarları olan Turkologlar, bu yönde büyük çaba sarf etmişlerdir[204].

1924 tarihinde Bakü UluslararasıI. Türkoloji Kurultayı'nın hazırlıkları başlamıştır. Kurultay hazırlıkları için bir hazırlık kurulu oluşturularak başkanı Gabiyev olmuştur[205].

1926 yılında 26 Şubat-6 Mart tarihleri arasında Bakü Uluslararası I. Türkoloji Kurultayı düzenlenmiştir. Kurultay'a davet edilen kişilerin Latin alfabesi taraftarları olmasına dikkat edilmiştir. Bu bilimsel kurultayda Tarih, Kültür, Dillerin Akrabalığı, Türk Dilleri, İmlâ, Terim bilimi, Alfabe, Öğretim Yöntemi, Memleket Tanıtımı, Edebî Dil ve Ortak ortak edebî dil gibi konular üzerinde fikir alış-verişi yapılmıştır. Bakü Uluslararası I. Türkoloji Kurultayında Türklerin ve Türk dillerinin birçok meselesi tartışılmış ve çeşitli önerilerde bulunmuştur[206]. Özellikle, en önemli ve en tartışılmalı konusu alfabe meselesi üzerinde olmuştur. Bu kurultayda, Türklerin kullanmakta oldukları Arap alfabesinin değişmesinin uygunluğu, Arap alfabesi terk edilecek olursa, onun yerine Latin alfabesinin mi, yoksa tüm Türkler için ortak bir alfabenin mi yada ayrı alfabelerin mi uygun olacağı üzerinde konuşulup, bazı konularda tartışmalar yaşanmıştır[207].

I. Türkoloji Kurultayına 600'den fazla Türk halklarının aydınları ve bilim adamları: N. F. Yakovlev, K. Yudahin, A. N. Samoyloviç, L. V. Şerba, V. V. Bartold, N. İ. Aşmarin gibi Rus bilim adamları, A. Baytursınov, E. Omarov, N. Törekulov, B. Süleymenov, T. Şonanov gibi Kazak bilim adamları katılmıştır. Bu kurultayda imla ve alfabe meseleleri hakkında L. İ. Jirkov, N. F. Yakovlev, L. V. Şerba, A. Baytursınov, E. Omarov, N. Törekulov ve A. Şarapov gibi bilim adamları sunum yapmıştır[208]. Bu sunumlarda bilim adamları Türk dillerinin alfabesinin oluşturulmak için Arap alfabesinin daha uyugun olduğunu savunsalar da buna karşı çıkan bazı bilim adamları, Latin alfabesinin Türk dili için daha uygun bir alfabe olduğunu savundular.

---

[204] Mustafa Oral, "Türkoloji Tarihinde 1926 Bakû Türkiyat Kongresi", *Türk Dünyasi Dil ve Edebiyat Dergisi,* S. 17, 2004, s. 115; Hatice Şirin User, "Türklerde Alfabe ve Kimlik", *Türkler*, C. 3, İlkcağ, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 754.

[205] Ahmet Buran, "Sovyet Türkolojisi Ve Birinci Türkoloji Kurultayı", *Turkish Studies*, C. 4, S. 3, 2009, s. 435.

[206] Buran, *agm.,* s. 435.

[207] Oral, *agm.,* s. 119.

[208] Küderinova, *age.,* Almatı (2013), s. 228.

Latin alfabesin savunan N. F. Yakovlev: "*iyi bir alfabe dil sesinin tümün karşılaması ve harfin az olması lazım. Bu iki nitelik- Latin alfabesin kabul etse, Kazak alfabesinde bulunacak niteliklerdir. Latin alfabesi-genelleşmeye başlayan alfabedir, Arap alfabesi ise duraktalmış alfabedir"* der. L. İ. Jirkov, Arap alfabesinin güzel olduğunu, fakat matbuat işlerinde uygun olmadığını, Arap alfabesin düzeltmek amaçlı yapılan bütün reformlerin onun güzelliğini bozduğunu söylerse, V. V. Bartold ise , Arap alfabesinin Türkçenin seslerin doğru temsil edemediğni ve bunu Rus bilim adamlarının uzun süreden beri anladığını, bu tezi ortaya atıklarını söyler[209].

A. Baytursunov, kurultayda Arap alfabesinin ıslah edilmesi hakkındaki fikirini dile getirerek, Latin alfabesine net bir şekilde karşı çıkmıştır. A. Baytursınov, Kazak topraklarında eski zamandan beri kullanılan ve millî alfabe durumuna gelen Arap alfabesin terk ederek Latin alfabesinin kabul edilmesinin, halkın asırlarca Arap alfabesiyle biriktirilen tarihî miras kaynakları ile devam eden kültüründen ve geleneklerinden kopartılarak, gelecek nesilleri geçmiş tarihinden bu değişiklikle ayrılması anlamına geleceğini dile getirmiştir. A. Baytursunov, Kazak ses özelliğine göre reform edilmiş Arap alfabesinin, Kazak Türkçesindeki ses özelliklerini karşılamasıyla, okumada ve yazmada kolay olmasıyla ve eğitim-öğretimde Latin alfabesinden daha üstün olduğunu belirtmiştir[210].

A. Şarapov sunduğu sunumunda *"... imla düzeltme işinde Türk halkları arasında Kazaklar önde geliyor, Latin alfabesine geçip, ekonomik külfetler gerek yok. Latin alfabesininşimdiki alfabemizden üstünluğu yoktur"*[211]diye kendi fikirini bilmsel deliler sunarak ispatlamıştır.

Baytursınov'u ve onun alfabesin savunanlara daima "Turancı", "Türkçü", "Dinci", "Zengin Yanlısı", "Irkçı", "Halk Düşmanı" gibi kabahatler ile suçlamışlardır[212]. Fakat, A. Baytursınov ve onu savunan Kazak aydınları, Latin alfabesinin kabul ettirilmesi fikrinin arkasında, Rus idarecilerinin gizli siyasî-ideolojik amaçlarının olduğunu iyi biliyorlardı. Onlar, ilk başta Kiril alfabesi ile karıştırılmış Latin alfabesin seçmelerinin amacı, özellikle Türk halklarına dil politikasında Ruslaştırma amacı güdüldüğü izlenimini vermekten kaçınma ve ilerde uygun bir zamanda Kiril alfabesine geçirme düşünceleri olduğunu anlıyorlardı[213].

---

[209] Maylıkutova, *age.,* s. 39.
[210] Baytursınov, *age.*(1992), s. 399-426; User, *agm.,* s. 755.
[211] Maylıkutova, *age.,* s. 39.
[212] Küderinova, *age.*(2013), s. 228.
[213] Baytursınov, *age.*(1992), s. 399-426.

Uzun süren büyük tartışmalardan ve yorucu çalışmalardan sonra kurultay bitmiştir. Türkoloji kurultayda görüleceği gibi, Arap alfabesini destekleyenlerin sunduğu delillerine rağmen, Latin alfabesi Sovyet hükümeti tarafından desteklenmesinden dolayı, oylama sonucunda Latin alfabesi taraftarlarının baskınlığı olmuştur.Latin alfabesinin Arap alfabesinden ve ıslah eilmiş Arap alfabesine göre artılarını ve kolaylıklarınıgöz önünde bulundurarak yeni Latin alfabesinine geçme kararı alınmıştır. Bunun yanı sıra kurultayda Azerbaycan ve diğer Türk halklarının Latın alfabesine geçiş yönündeki yapmış oldukları çalışmaların başarılı bulduklarını ve onların tecrübelerinden faydanılması gerektiğini de söylemişler[214].

Kurultayda bazı kararlar alınmış, onun biri imla kurallarının prensibi hakkında olmuştur. Bunlar aşağıdaki gibi[215]:

- Rus harflerin alfabeye dahil edilmemesi;
- Yeni alfabenin ünlü uyumuna uygun olması;
- Aynı seslere harfin belirlenmemesi;
- Bir sese bir harf alınması;
- Diagrafların alınmaması;
- Eğri büğrü çizgilerin ve altı, üstü noktaların kulanılmaması;
- Türk halklarında aynı konuşulan ses işaretlerini birleştirilmesi;
- Büyük harfin alınmaması;
- Yabancı dilden dillerine giren kelimeler kendi dillerinin seslenmesine göre alınması;
- İnce ünlülere harf in alınmaması gibi kurallar belirlenmiştir.

Kurultayın önemli bir kararından biri de II. Türkoloji Kurultayının iki sene sonra Semerkant'ta gerçekleşmesiydi. User'e göre, Latin alfabesine karşı olan Mustafa Çokay, Bakü Uluslararası Türkoloji Kurultayı'na Anadolu bilim adamlarının katılmamasının, kurultayda alınan Latin alfabesine geçme kararın itibarını düşürdüğünü ve bu hususta bu kurultayın, Merkezi Rus hükümetinin bir fantezisi olarak gözüküğünü yazmıştır[216]. Semerkant'ta gerçekleşeceği kararlaştırılan "II. Kurultay" hiçbir zaman yapılmamıştır.

[214] Küderinova, *age.*(2013), s. 229.
[215]Küderinova, *age.*(2013), s. 229.
[216] User, *age.,* 292.

Arapçılar ile Latinciler arasında 1923-1928 yıllarında coşku ile devam eden tartışmaları daha da şiddetlenmiştir. Bu fikir atışmalarına ülkenin hemen hemen tüm bilim adamları, aydınları, şairleri, yazarları ve gazetecileri katılımıştır.

Arap alfabesini savunan önemli temsilciler A. Baytursınov, M. Dulatov, M. Jumabayev, J. Aymauıtov, E. Omarov vs. gibi aydınlar, kendi fikirlerini kısaca aşağıdaki gibi delillere dayandırıyorlardı:

-Kazaklar'ın bu zamana kadar ki tarihî mirasları, edebiyatı ve medeniyeti ile ilgili kaynakları, özellikle halk edebiyatı eserleri, hepsi Arap alfabesiyle kaydedilmiştir. Gelecek nesiller bu geçmiş zengin tarihinokuma fırsatından yoksun kalmamalıdır;

-Latinciler geçici bir hevese tutulmuş demagoglardır;

-Latin alfabesi yalnız önemsiz ve çocukların ugraşacağı bir iştir;

-"Latin alfabesine geçeceğiz" diye söylemek misyonerlerin başladığı işlerin ileri sürdürmek demektir;

-Din adamları buna karşı çıkacaktır. Din adamlarının karşı çıkması demek halkın karşı çıkması demektir çünkü halkı din adamları idare eder;

-Latin alfabesin kabul edecek olursak, halk cahil kalacaktır;

-Latin alfabesin almak için daha zamanı vardır;

-Latin alfabesine geçeceklerse ekonomik külfetlere sebep olacaktır;

-Reform edilmiş Arap alfabesi Kazaklar için millî alfabe haline gelmiştir;

-Kazak-Arap alfabesinin bir takım kusurların ve eksik yönlerinin düzeltmek mümkündür. Dört türlü yazılan Arap harflerin toplam sayısı 100'dür. Bunun 58'ini kullanmadığımızda geriye 42 harf kalacaktır. Böylelikle matbuat işlerinde ve yazmada dabu mesele kaldırılacaktır[217].

Latin alfabesin taraftarları N. Törekulov, T. Şonanov, O. Jandosov, A. Ermekov, Ğ. Toğjanov, N. Nurmakov, B. Maldıbayev, K. Toktabayev gibi bilim adamlarıdır. Bu kişilerin Arapçılara karşı Arap alfabesinin kusurları ile eksiklerinin olduğunu iddia ettikleri fikirleri ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Arap harflerinin her birinin dört şekli vardır;

- Arapçadaki harfler bir birine çok benziyor. Bunları bir birinden sadece eğri büğrü çizgilerden ve altı, üstü noktalarından ayırt edebilmekteyiz;

- Söz başında elifin ünlülerin önüne yazılması yanlıştır;

- Her ses için bir harf kullanılmalıdır. Arap alfabesinde 2 harfin 8 türü, 4 harfin 14 türü, 3 harfin ise 2 türü bulunmaktadır ve böylelikle meydana 80 tane ayrı

[217] Ziyada İjanov, "Alipbiy Turalı Arhiv Ne Deydi?", *Kazak Adebiyeti*, C. 27, S. 2657, Almatı 2000, s. 2-3.

harf gelmektedir. Asılında bizim dilimizde 24 ses bulunmaktadır. 80 harfi öğretmektense, 24 harfi öğretmek, tabiki de kolay olacaktır;

- Arap alfabesi sağdan sola doğru yazılmaktadır. Bu okumada elverişsiz ve matbuat işlerinde zorluklar doğurtmaktadır. Özellikle, sağdan sola doğru yazılan metni, soldan sağa doğruyerleştirmede zorluk çıkarmaktadır;.

- Müzik aletleri ve basım araçlarında da Arap alfabesinin kullanılması zor olmaktadır;

- Dünyada matematik, geometri, fizik gibi ilmî kitaplardaki tüm formüller, işaretler Latince yazılmaktadır, Arap alfabesi buna uygun değildir;

- Arap alfabesin az ülke kullanmaktadır ve bu ülkelerin kültür seviyeleri de düşüktür. Latin alfabesinİngiliz, Alman, Fransız gibi yüksek medeniyete sahip milletler kullanmaktadır. Son dönemlerde Sovyetler Birliği'ndeki Türk Cumhuriyetler de Latin alfabesine geçme çalışmalarına girişmektedir;

- Önemli olanı Latin alfabesinin Arap alfabesinden ve ıslah eilmiş Arap alfabesine göre artıları ve kolaylıkları vardır. Örneğin, ses özelliklerimize uygundur,imlası kolaydır, harfleri azdır, soldan sağa doğru yazılmaktadır, kullanılmaya, yazmaya elverişlidir[218].

Yaklaşık on seneye uzayan bu Kazak basınındaki tartışmanın sonucu 1927 yılında ilk Taşkent şehirinde ve sonrasında alfabe meselesiyle ilgili olarak Kızılorda şehirinde kurultaylarda ele alınmıştır[219].

Yukarıda verdiğimiz, Kazak aydınlarının Kazak alfabesinin oluşmasındaki çalışmaları ile fikirleri karşılaştırıldığında, herkesin ortak bir amacı vardı; birincisi, Kazakçanın ses özelliğin karşılayan Kazak alfabesinin düzenlenmesi olursa, ikincisi ise, bu alfabeyle toplumun kültür düzeyinin ilerlemesi ve daha fazla medeniyete sahip olması öngörülmüştür. Belirtmeliyiz ki, bu Kazak aydınlarının tartışmaları Kazak millî yazısının, alfabesinin stabil hale getirmesive Kazak dilin korunması için asıl bir alfabe hazırlamayı amaçlamıştır.

1.3.2. Latin Temelli Yeni Alfabe Kabulü ve İlk Latin-Kazak Alfabesi

Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'de Latinleştirme süreci 1927 yılınından sonra hızla devam etmeye başlamıştır. Latin alfabesine geçme girişimi Kazakistan'da ve Moskova, Orenburg ve Taşkent şehirlerindeeğitim görenbilim

[218] İjanov, *agm.,* s. 3-4.
[219] Auelbekova, *agm.,* s. 10.

adamları tarafından tartışılıp hemen çalışmalar başlatılmıştır. 1927 yılının ağustos ayında *Yeni Türk Alfabe Merkezi Komitesi*'nin başkanı Samadağa Ağamalioğlu Kazakistan'a gelip, "Latin Alfabesine Geçme Meseleleri" konusunda bir istişare toplantısın yapmıştır. Bu 1927 yılında çeşitli Sovyet Cumhuriyetleri temsilcilerinden oluşan *"Yeni Türk Alfabe Merkezi Komitesi"*, yeni bir alfabe "*Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi*"in hazırlamış, bu alfabe Sovyetlerdeki tüm Türk halkların ortak alfabesi olarak kabul edilmiştir[220]. Bundan sonra Kazakistan Millî Komiserler Sovyeti 1927 tarihinde *Yeni Kazak Alfabe Merkezi Komitesin* kurup, başkanı N. Nurmakov,temsilcileri1927 yılında Kızılorda şehirinde "*Yeni Alfabeciler Hareketi" (Jana Alipbiyşiler Kozgalısı)* kurulmuştur. Bu komitenin temel amacı alfabe propagandasın ülke çapındaki bütün süreli yayın, gazete ve dergi üzerinden yayarak yapmaktı. Böylelikle, 1927-1928 tarihleri arasında*"Enbekşi Kazak", "Tilşi", "Leninşil Kazak"* gibi gazetelerde, kitaplarda ve yayın sayfalarında çeşitli Yeni Latin alfabe projeleri ve bu alfabe yönündeki farklı fikirleri sunan makaleler yayınlanmaya başlar[221].

1927 yılında A. Baydildayev *"Yeni Alfabe hakkında"* adlı kitabında Moskova şehirindeki "Latinciler" kurulunun sunduğu alfabe projesine yer verilmiştir[222].

Tablo 8. Moskova'daki "Latinciler" Kurulunun 1927 Yılında Hazırladığı 27 Harf Bir İnceltme İşaretinden Oluşan Kazak Latin Alfabesi Projesi

№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi	№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi
1	A a	a	15	L l	l
2	B b	b	16	M m	m
3	P p	p	17	X x	x
4	T t	t	18	N ŋ	ng
5	D d	d	19	O o	o
6	R r	r	20	U u	u
7	S s	s	21	Y yv	uv,üv,v
8	Ç ç	ç	22	I i	i
9	Z z	z	23	E e	e
10	J j	j	24	Ə ə	ı
11	Q q	q	25	N n	n
12	K k	k	26	F f	f

[220] Açık, *agm.,* s. 3.

[221] Dinmuhamed Abdrahanov, "Latindastıru Maselesinin Tarihı" (Латындастыру Мәселесінің Тарихы), C. 4, S. 12, 2015, http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/784 (Son erişim: 17.06. 2020)

[222] Nazira Amirjanova, *Latin Alipbiyi Negizindegi Kazak Jazuının Grafikası men Orfografiyası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Almatı 2010, s. 49.

13	G g	g	27	H h	h
14	Ƣƣ	ğ	28	’	İnceltme işareti

Moskova kurulu tarafından sunulan bu projede Kazak Türkçesinin ünlü sesleri, onların ince varyantları inceltme işaretiyle ayırt edilir. Örneğin: *ana-ana, än-’an.* Sunulan alfabe projesinde /ə/ harfin [ı] sesin vermek için, örenğin, *ıdıs* sözü *ədəs* şekilinde kullanmıştır. Alfabede rus dilinin ч (ç), ф (f) harflerine işaret verilmiştir.

1927 yılında Moskova’da eğitim alan Kazak öğrencilerinin toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıda N. Törekulov, alfabe değitirmek için daha çok erkenolduğunu ve bunun için en az 10 sene lazım olduğunu dile getirerek, yukarıda verdiğimiz 1924 yılında hazırladığı alfabe projesin, 1927 yılında tekrardan savunmuştur[223].

1927 yılında *“Tilşi”* gazetesinde T. Şonanov alfabe projesin sunmuştur. T. Şonanov alfabeye büyük harfleri dahil etmemiştir. Bu alfabe projesin 15-16 Türk halklarının alfabesi ile karşılaştırarak düzenlediğini ve bir sese sadece bir harfin alınması gerektiğini de söylemiştir[224].

Tablo 9.T. Şonanov’un 1927 Yılında Hazırladığı 24 Harf ve Bir İnceltme İşaretinden Oluşan Kazak Latin Alfabesi Projesi

№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi	№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi
1	a	a	13	n	n
2	b	b	14	ŋ	ng
3	c	ş	15	o	o
4	d	d	16	p	p
5	e	e	17	q	q
6	h	h	18	r	r
7	g	g	19	s	s
8	j	j	20	t	t
9	i	i	21	u	u
10	k	k	22	v	uv,üv,v
11	l	l	23	y	ı
12	m	m	24	z	z
			25	’	İnceltme işareti

[223] Küderinova, *age.* (2013), s. 230.
[224] Amirjanova, *agt.,* s. 49-50.

Alfabe projelerinin çoğu A. Baytursınov'un beş ünlü harfe dayanan bir fonolojik siteminde hazırlandığını görmekteyiz. Örneğin, /a/-[a], [ä]; /ı/- [ı], [i]; /u/-[u], [ü]; /o/-[o], [ö]; /e/-[e].

Bu projelerin Türk halklarının ortak alfabesinden farklı olduğundan dolayı, 1927 yılında Kızılorda şehirinde Kazak bilim adamları bu mesele üzerinde fikir-aliş verişlerin yapıp, 21 harfin kuşkusuz Kazak-Latin alfabesine dahil edileceğini haberini vermişlerdir. Onlar: a, b, d, e, g, ǫ, k, l, m, n, ŋ, o, p, q, r, s, t, u, v, z, ь. Bu toplantıda alfabeye kalın ünlü seslerin ince varantlarına da tek tek harfin belirlenmesi gerektiği kararı alınmıştır. Bundan sonra Kazak-Latin alfabesindeki ince ünlü sesler harfler belirlenmiştir. Latin alfabesinde bulunmayan fakat 1918 yıllarında Kiril alfabesinde kullanılan /ө/ harfi [ö] sesi için, /ь/ harfi [ı] sesi için alınmıştır. T. Şonanov'unyukarıda verildiği Kazak-Latin projesi bu toplantıda tekardan düzeltilip sunulmuştur. Önceki projedeki /h/ harfi alfabeye alınmamış, onun yerine [ğ] sesinin işareti /ǫ/ harfi alınmıştır. /ь/ harfi ise [ı] sesiyle,[’] inceltme işareti [^] işaretine değiştirmiştir[225].

1928 yılında *Yüksek Merkezi Komitesi* organize ettiği Bakü şehirinde gerçekleşen toplantıda bütün Türk halklarının alfabe projeleri incelenmiştir. Her ülkeden gelen temsilciler, ülkelerindeki Latin alfabesine geçiş süreci hakkında konuşup, alfabe projelerin tanıtmıştır. Kazakistan'dan katılan temsilci O. Jandosov, 1928 yılına kadar alfabe projelerin hazırlamakta olan bilim adamları ile birlikte düzenlenen alfabe projesin tanıtmıştır (Proje A. Baydildayev, T. Şonanov, İ. Kabılov, İ. Jansügirov, Ş. Tokjigitov gibi bilim adamlarının katılımıyla hazırlandı). Bu alfabeye, alfabe projelerin karşılaştırarak Kazak Türkçesinin özgü seslerin karşılayan 29 harf alınmıştır[226].

1929 yılında Kazak halkı, aydınları ve bilim adamları arasında uzun süre tartışma sebebi olan alfabe meselesi bir sonuca ulaşmıştır. Çok üzun süre geçmeden, Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Merkezi Komitesi'nce 1928 yılında düzenlenen 6 oturumunun aldığı kararı üzerine, Kazak Merkezi İcra Komitesi'i ve Millî Komiserler Sovyeti, 1929 yılında Yeni Latin alfabesinin kabul kararıonaylanmıştır. Bundan sonra süreli yayın sayfaları resmî olarak Yeni Kazak-

[225] Amirjanova, *agt.,* s. 50-51.

[226] Svetlana Smagulova, "Alipbiy Reforması: Tajiribe men Basımdıktarı Hakında" (Әліпби Реформасы: Тәжірибе мен Басымдықтары Хақында), 14.04.2020. https://adyrna.kz/post/35066 (Son erişim: 17.06.2020)

Latin alfabesinde yayımlanmıştır. 1929 yılında *"Enbekşi Kazak"* gazetesinde Latin alfabesine geçmeyle ilgili imla sorunları hakkında da tartışmalar yer almıştır[227].

Tablo 10. 24 Ocak 1929 Yılında Kabul Edilen Kazak-Latin Alfabesi

№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi	№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi
1	a	A	16	n	n
2	b	B	17	ŋ	ng
3	c	ş	18	o	o
4	ç	j	19	ɵ	ö
5	d	d	20	p	p
6	e	e	21	q	q
7	ə	ä	22	r	r
8	g	g	23	s	s
9	ɑ	ğ	24	t	t
10	h	h	25	u	u
11	i	ıy,iy,y	26	v	uv,üv,v
12	j	i	27	y	ü
13	k	k	28	z	z
14	l	l	29	ь	ı
15	m	m			

Yeni Latin alfabe 29 harften oluşmaktaydı. Kazak Türkçesine özgü 9 ünlü ve 20 ünsüz harfleri içermekteydi. Kazak Türkçesiniz özgü harfleri olan /ä/, /ğ/, /h/, /i/, /ng/, /ö/, /q/, /u/, /ü/ seslerine ayrı ayrı işaret belirlenmiş ve Rus alfabesinden ь–/ы/ harfi eklenmiştir.İlk başta bu alfabede sadece küçük harfleri kabul edilmiştir.

Ancak ülkedeki alfabe meselesi sadece Latin alfabesine geçmekle bitmiyordu. Latin alfabesine geçtikten sonra dilbilimcilerinin karşısına önemli imla sorunları çıkmaktadır. Bu imla sorunlarıyla ilgili *"Enbekşi Kazak"* gazetesinde Kazak dilbilimcilerinin makaleleri yayımlanmaya başlamıştır. 1929 yılında 2 Haziranda Kızılorda şehrinde İmla Kuralları ile ilgili düzenlenen bilimsel toplantıda Kazak dil bilimcileri, Kazak Türkçesindekiİmla Kuralların tartışmak ve kendi görüşlerini paylaşmak için toplanmıştır. Yeni Latin alfabesinin kabulünden birkaç ay sonra, bu konferans sonrasında imla üzerinde bazı kararlar alınarak Kazakistan Merkezi İcra Komitesi, Kazak Türkçesinin imla kurallarını kabul etmiştir[228].

Büyük harf meselesi Latin alfabesine geçtikten sonra söz konusu olmaya başlamıştır. Özellikle, büyük harfi almak, almamak meselesi hakkında yayın

[227] Küderinova, *age.* (2013), s. 226.
[228] Küderinova, *age.* (2013), s. 236.

sayfalarında biraz tartışmalar gerçekleşmiştir. Böylelikle, 1930 yılında Kazakistan Merkezi İcra Komitesi'nin kararıyla Büyük harfler de alınmıştır[229].

1.3.3. Reform Edilmiş Latin-Kazak Alfabesi (1938-1940)

Kazakların 1929 yılında Latin alfabesinkabul etmesinden sonra da alfabe üzerinde oynanan oyunlar, yani düzeltmelerdevam etti. Çünkü kabul edilen bu alfabede Arap alfabesinde bulunan eksiklerin henüz sona ermediğini bazı dil bilimcileri kendi görüşlerinde dile getiriyorlardı.

Dil bilimci K. Jubanov, 1934 yılında yayınlanan *"Proekt Kazakskogo Alfavita K Proektu Reformı Kazahskogo Alfavita"* adlı çalışmasında alfabeyle ilgili kendi fikirini paylaşmıştır. Jubanov, kabul edilen alfabenin Arap alfabesinin eksiklerinden kurtulmak yerine aynı hataların tekrarlandığını; yani Arap alfabesinde ünlü sesleri belirten harf sayısı az olduğundan dolayı, Kazakçadaki bu sesleri belirtmek amacında çift harf kullanmakta mecbur olduklarını; Latin alfabesine geçtikten sonra bu sorunun kaldırılması gerektiğini, ancak yeni alfabede de çift ünlüyle yazımın sona ermediğini söylemiştir[230].

1935 yılında yayınladığı *"Kosar ma, Dara ma?"* adlı makalesinde Jubanov, özellikle Kiril alfabesindeki [и] ve [y] harflerinin Kazak Latin alfabesinde de yer alması gerektiğini iddia etmiştir. Jubanov bu makalesinde ve 1936 tarihinde yayınlandığı *"Kazak Tili Grammatikası"* kitabında ıy, iy, uv, üv ses birliklerini birer çift ünlü olduğunu söyleyerek, u+v, ü+v ve ı+y, i+y sesleriyle gösterilen bu ikişer sesin birleşiminden oluşan birlikler, yazıda yalnızca tek bir u [y] ve i [и] harfleri ile ifade edilmesi gerektiğini önermiştir. Jubanov, başka dilden geçen kelimeleri doğru bir şekilde yazmak için onların seslendirilmesini bozmamak gerektiğini, yani alfabeye bu dilin sesin iyi bir şekilde yansıtabilen bir harflerin olmasını söyleyerek, uluslararası önemi olan kelimeleri doğru şekilde yazılması amacında Kazak alfabesine f, x, v harflerin dahil etmeyi de önermiştir[231].

İkinci Latin alfabesinin hazırlayanlardan biri olan S. Amanjolov, milliyetçilerin Latin alfabesinin gelişmesine engel olduklarını, Kazakça'ya geçen, yani uluslararası bir önemi olan sözcüklerde bulunan "f, x, v" seslerinin hiçbir şekilde

[229] Küderinova, *age.* (2013), s.237.
[230] Kudaybergen Jubanov, *Kazak Til Biliminin Maseleleri,* Almatı 2013, s. 344.
[231] Kudaybergen Jubanov, *Kazak Tili Jönindegi Zertteuler,* Gılım Baspası, Almatı 1999, s. 345, 510.

Kazak Türkçesin'de olmadığını iddia ederek yalnızca 29 harfi alfabeye aldığını, /u/ ve /i/ seslerini çift harfle yazdıklarını doğru bulmadığını söylemiştir[232].

K. Jubanov'un bu çalışmalarının hemen ardından çok zaman geçmeden, Latin alfabesine bu harfler de dahil edildi ve Kazak Latin alfabesi tekrardan reformdan geçirilmiş oldu. 1938 yılında Kazakistan Merkezi İcra Komitesi ile Millî Komiserler Sovyeti, "Kazak Türkçesinin alfabesi ve imlasında bazı değişikliklerin yer alması ila ilgili" bir karar almıştır. Bu kararın alınmasından sonra, reformdan geçirilmiş ikinci Kazak-Latin alfabesi açıkça bildirilmiş oldu.

Tablo 11. 24 Ocak 1928 Yılında Kabul Edilen Kazak-Latin Alfabesi

№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi	№	Harf	Transkipsiyon Alfabesi
1	Aa	a	17	Rr	r
2	Bb	b	18	Ss	s
3	Vv	v	19	Tt	t
4	Gg	g	20	Uu	uv,üv,v
5	Dd	d	21	Ff	f
6	Ee	e	22	Xx	x
7	Çç	j	23	Ƣƣ	ğ
8	Zz	z	24	Qq	q
9	İi	ıy,iy,y	25	Cc	ş
10	Jj	i	26	Əə	ä
11	Kk	k	27	Hh	h
12	Ll	l	28	Ŋ ŋ	ng
13	Mm	m	29	Өө	ö
14	Nn	n	30	Ūū	u
15	Oo	o	31	Yy	ü
16	Pp	p	32	Ьь	ı

Alınan karar sonrası öncelikle yazma prensipleri değişmiştir. Ünlülerin sayısı 11 (a, ə, e, o, ө, ū, y, ь, j, i, u), ünsüzlerin sayısı ise 21 olmuştur. Rus alfabesindeki f, x, v gibi harfler alfabeye eklenmiştir. Kazakçadaki i harfi, bu reform sonrası alfabede j harfiyle temsil edilmiştir. Bu Rus alfabesine geçirmek için bir hazırlık olmuştur.

Sorokina'ya göre[233], 1 Ocak 1931 tarihindeki malumatlarda, 1930 yılında okuryazar olmayan Kazakların oranı %95'den %63'e kadar, Özbeklerin %63'e kadar, Uygurların %65'e kadar ve diğer halkların %30'a kadar düşmüştür. 1926-1939

[232] Sarsen Amanjolov, *Orıs Alfabitine Negizdelgen Kazaktın Alfaviti men Orfografiyası. Proyekt,* Alma-Ata 1940, s. 6-7.

[233] Sofiya Sorokina, *Tarihî Kazakçanın Latin Alfabesiyle Yazıldığı Dönem (1929-1940),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 25.

tarihleri arasında Kazakistan'daki 9-49 yaş arasındaki toplam okuryazar olanların oranı %25,2'den %83,6'ya kadar, erkekler arasında %35,5'ten %90,3'e kadar, kadınlar arasında ise %14,5'ten %75,8'e kadar yükselmiştir.

Böylece 1930'larda Latin alfabesi kullanıldığı dönem Kazak Türkçesinin gelişim göstermesi ve halkın okuryazarlık sayısının artması yönünden çok önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde Kazakistan'ın ve Kazak Türkçesinin gelişim göstermesinin nedenleri, Latin alfabesinin yazı makinelerinde uygulanmaya başlaması, Kazak Türkçesindeki kitapların Latin alfabesinde çıkarılmaya başlaması, kitap çeviri işlerinin, Kazak edebiyatının ve kütüphaneciliğin aktif bir şekilde gelişmeye başlaması, radyo, sinema ve tiyatro gibi sosyal alanlarda Kazak Türkçesinin kullanılmaya başlamasıydı. Ancak 1930 yılının sonuna doğru Latin alfabesinin yukarıda saydığımız gibi birçok gelişim göstermesine rağmen, Kazak Türkçesi için Kiril alfabesi birden kullanılmaya başladığını görmekteyiz.

1.4. Kazak Türkçesinin Kiril Temelli Alfabe Dönemi

1.4.1. Kazakistan'da 1930'lu Yılların Sonlarına Doğru Gerçekleşen Alfabe Değişiminin Temel Sebepleri

Esasen Ruslar'ın Kazakları Kirilleştirme planları hiç de yeni değildi. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Kazak Türkçesi için Arap alfabesi kullanıldığı dönemde, yani XIX. yüzyılında Kazak aydınları olan Çokan Valihanov, Ibray Altınsarin veRus misyoneri olan N. İ. İlminskiy tarafından Kazak Türkçesi için Kiril alfabesinin kullanılması önerilmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. O yıllarda kesin bir çözüm bulamayan bu öneri, 1930'lu yılların sonuna doğru Kiril alfabesine geçme sürecinde tekrardan gündeme gelmiştir.

Latin alfabesine geçme fikirinin Kazak aydınları arasında çok büyük tartışmalar yaşattığını ve şüpheler uyandırdığını yukarıda söz konusu ettik. Kazak aydınları arasında, Sovyet hükümetinin Ruslaştırma politikasında Latin alfabesinin, Kazaklar için sadece bir ara basamak olarak görüldüğü hakkındaki mevcut şüpheleri, çok uzun süre geçmeden gerçek olmaya başlamış ve Kazakların yeni kabul ettikleri Latin alfabesi yerine, Kiril alfabesinin geçeceği hakkındaki dedikodular yayılmaya

başlamıştı. Sovyet basınında tekrardan gündeme alfabe meselesi gelmiş ve Latin alfabesinin yetersizliğini eleştiren yazılar da yayınlanmaya başlamıştır[234].

Sovyet hükümeti,1939-1940 yıllarında Türk halklarının alfabesini ikinci kez oldukça hızlı bir şekildedeğiştirmişler, ancak 1937-1938 yıllarında Kiril alfabesine geçiş için hazırlıkların başlatmışlardır.

Yukarıda az önce Sovyet hükümetinin 1930'ların sonuna doğru Türk halklarının alfabesini değiştirdiğinden, yani Latin alfabesinin kullanımını durdurup, Kiril alfabesine birden geçiş yaptırmaya çalıştığından bahsetmiştik. Bu değişimlerin, yani yeni alfabenin gündeme gelmesinin nedeninin neler olduğunu öğrenmemiz için öncelikle 1930 yıllarındaki devlet politika çizgisine göz atmamız lazımdır.

Aradan biraz zaman geçtikten sonra Sovyet hükümeti, Çarlık Rusyası'nın uyguladığı Ruslaştırma politikasına geri dönmüştür. Sovyet hükümeti, ilk başta birlik içindeki farklı etnik gruplarının milletine, diline, dinine, yanibunun gibi farklılıklarakarşı "saygılı" bir izlenim oluşturmuş, fakat biraz zaman geçtikten sonra söz konusu olan farklılıkları yok ederek "Tek Tür Sovyet İnsanı" örneğin oluşturmayı hedeflediklerini açık ve net görebilmekteyiz. Bu örneğin öngördüğü insanın dilinin "Rusça", dininin "Ateizm", milliyetininise "Sovyet" olması devletin planlı programlı resmî politikasıydı[235].

İşte Sovyetler Birliği'nde Kiril alfabesine geçiş süreci de Ruslaştırma politikası eşliğinde gerçekleştirilmeye başlamıştır. Stalin yönetimi aracılığıyla her Türk halkı için birbirinden farklı Kiril alfabelerin düzenlemiş ve aynı zamanda ortak edebî dil yerine farklı şiveleri seçmiştir. Burdaki temel amaç birbirine yakın Türk halkların kullandığı alfabelerini azamî ölçüde birbirlerinden farklılaştırmak, Türk halklarındaki yazı birliğini bozmak yani, birbirlerinin yazısını okuyamamalarını ve birbirlerinden uzaklaşmalarını sağlamaktır[236].

Bu politikayla beraber, 1930 yılların sonuna doğru Komünist Partisi'nin baskı ve zulüm politikasının zirveye çıktığı ve Türk aydınları için faciaların yaşandığı bir dönem olmuştur.

Türklerin Latin alfabesine geçiş sürecinde, Ruslar'ın planlı programlı bir şekilde desteği olsa da, bu alfabeye geçiş için çalışan Türk aydınlarının büyük bir kısmının Ruslardan farklı amaçları olmuş, yani Türk halklarının dilde ve alfabede

[234] Aslan, *agm.,* s. 365.
[235] Aslan, *agm.,* s. 368-369.
[236] Aslan, *agm.,* s. 368.

birliğini sağlamak için bu yola çıkmışlardır. Bu amaç hususunda çalışan, Bakü Uluslararası I. Türkoloji Kurultayı'na katılarak, kendi fikir ve düşüncelerini açık bir şekilde belli eden Türk aydınlarının büyük çoğunluğu Sovyet Rusyası'nın hedefi hâline gelmiştir.

Bakü Türkoloji Kurultayına Bakü Uluslararası I. Türkoloji Kurultayı'na katılan Sovyet sınırları dahilindeki Türk halklarının büyük bir kısımı "repressiya" kurbanı olmuş ve 1937-1938 yıllarında Türk aydınlarıtutuklanıp işkencelere maruz kalmışlar, sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmışlar, en kötüsü de kurşuna dizilerek idam edilmişlerdir[237].

Özellikle, Kazak aydınları, bilim adamları ve edebiyatçıları için de bu dönem kanlı ve trajedik dönem olmuştur. Bu kanlı dönemde aydınlanma ve gelişim devletin resmî politikasıyla kilitleniyordu. 1930'lu yılların sonuna doğru başlayan baskılar, bu kilitlemenin kanıtıdır. Özellikle büyük baskı millî menfaat için bütün gayretiyle mücadele veren A. Baytursınov, A. Bökeyhanov, M. Dulatov, K. Jubanov, T. Şonanov, O. Kemengerov, E. Omarov, N. Törekulov, B. Süleyev vs. gibi Kazak aydınları üzerine düşmüş ve onlar "Halk Düşmanı" olarak tanımlanıp bazıları kurşuna dizilmek suretiyle ölüm cezasına, bazıları ise sürgün cezasına çarptırmıştır[238].

Böylelikle, Stalin politikasının yayıldığı bu dönemde Kazak aydınlarının ve bilimadamlarının ya baskıya karşı çıkıp ölümü yeğlediklerini yahut yaşama devam etmeyi tercih ederekRus diline ve Komünist parti'ye olan karşı davranışlarını değiştirdikleri, üstelik kendi millî değerlerini karma karışık bir duruma getirecek faaliyetlere izin verdikleri, 1929 yılından itibaren yürürlüğe giren Kazak Latin alfabesini Kiril alfabesiyle değiştirmekten ve binlerce Rusça kelimeleri Kazak Türkçesine sokmaktan çekinmedikleri anlaşılmaktadır.

Bazı Kazak aydınları ise bu gelişmeleri, Latin alfabesine karşı bir tehdit olduğunun farkına varıyor ve Latin alfabesini Kazak Türkçesine daha uygun hâle getirerek bunu önlemek istiyorlardı. İşte bu yönünde Kazak bilim adamları 1938 yılında Latın alfabesin reform etmiştir. Fakat bu yılda Latin alfabesi her ne kadar gözden geçirilip reform edilse de, Sovyet Birliğindeki Kazaklar aynı yıl hızlı bir şekilde merkezî baskı doğrultusunda Kiril alfabesine geçirilmeye başlamıştır[239].

---

[237] Buran, *agm.,* s. 442-443.
[238] Botagöz Sazayeva, *Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dil Politikası,* Yayınlanmamış Yüksek Lisnas Tezi, Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensitüsü, Niğde 2017, s. 30.
[239] User, *age.,* s. 7, 293.

Sorokina'ya göre[240], dış politikanın da bu durumda önemli rolü vardı. SSCB'ne karşı Almanya, Japonya ve İtalya'nın askeri güç birliği oluşturulmuştur. 1930 yılların ortasında SSCB'nin Türkiye ile ilişkileri bozulmuş ve bu da Türkiye ile Sovyet Biriği'ndeki Türk halklarının ilişkişi için büyük engel olmuştur.

Özüçetin ve Suyundikov'e göre[241], 1940 yılında Latin alfabesinin Kiril alfabesine alelacele yerini bırakmasının temel sebepleri aşağıdaki gibidir:

1. Kazak aydınların, Alaş Orda entelektüellerin ve onların tarafını tutan milliyetçilerin sürgün ve ölüm cezasına çarptırılması;
2. 1930-1937 yıllar aralığında Kazakistan ve diğer Sovyet devletlerinde yapılan soykırım, büyük katilam ve Sovyet hükümetinin kasıtlı yaptığı kıtlık politikası;
3. 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşıdır.

Küderinova'ya göre[242], 1940 yılında Kazak yazısının Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçmesinin birkaç aşağıdaki gibi sebepi olmuştur:

1. Farklı ideoloji ve politikası olan Türkiye Devletin Sovyet Birliği'ndeki Türk halklarından uzaklaştırılması, onların ilişkilerine engel olması;
2. Arap ve Latin temelli Kazak alfabesinin ve yazısının oluşturulmasında büyük katkıda bulunan bilim adamlarının (N. Törekulov, T. Şonanov, O. Kemengerov, O. Jandosov, K. Jubanov vs.) "Halk Düşmanı" olarak tanınması;
3. Bir devlet (SSCB), ortak bir başkent (Moskova) altındaki halkların ortak devlet dilinin Rusça olması;
4. Dilde rastlanan terimlerin çoğunun Rus imlasına göre yazılması;
5. Yazı imlasındaki kargaşalık.

Maylıkutova'ya göre[243], Sovyet hükümetinin alelaceleLatin alfabesin Kiril alfabesi ile değiştirmesinin asıl amacı, merkezleştirme politikasın devam ettirmektir. 1937 yılındaki soykırımda yeni alfabeye muhalefet edecek Kazak halkının aydınlaması ve millî menfaatı yolunda bütün gayretiyle mücadele veren, dönemin iktidarıyla ideolojisini tenkit eden fikri hür aydınlarının büyük bir kısımının öldürülmesinden dolayı, bu yeni değişime yüksek sesle hiçbir itiraz olmadan Kiril alfabesine geçiş kolay gerçekleşmiştir.

---

[240] Sorokina, *agt.,* s. 30.
[241] Yaşar Özüçetin ve Suinbay Suyundikov, "Kazakistan'da Kiril Alfabesinden Latin Alfabesine Geçişin Tabi Tutulduğunu Mütalaa ve Değerlendirmeler", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 68 (9), Nisan 2018, s. 17
[242] Küderinova, *age.* (2013), s. 272.
[243] Maylıkutova, *age.,* s. 105.

Yukarıda gösterilen olayların sonucu olarak, 1930'ların sonuna doğru Latin temelli değil Kiril temelli yeni alfabe oluşturma işleri hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.Kiril alfabesine karşı çıkacak olan millî aydınların tasfiyesin, Sovyet hükümetinin hazırlığı olarak görebiliyoruz. Çünkü Latin alfabesine geçiş sürecinde yaşananlara benzer bilimsel toplantı ve konferanslara, tartışma ve fikir alışverişlerine bu kezde rastlanmamamız bunun bir kanıtıdır.

1.4.2. Kazak Türkçesi İçin Kiril Temelli Yeni Alfabe Kabulü ve Kazak-Kiril Alfabesi

Sovyet hükümetinin 1930'lu yılların Ruşlaştırma politikası sürecinde alfabe meselesi tekrardan gündeme gelmiş ve 1938 yılında Kazak bilim adamları tarafından Kiril alfabesine geçme konusu üzerinde bir fikir alışverişinin yapıldığı konferanslar düzenlenmiştir. Bu konferanslar kapsamında Kazak Dil Bilimi Enstitüsü müdürü S. Amanjolov, Kiril temelli yeni Kazak alfabe projesin hazırlamıştır. İlk hazırladığı alfabe projesi 40 harften oluşuyordu ve Ağustos 1939 yılında "Sotsialistik Kazakstan" gazetesinde yayımlanmıştır[244].

S. Amancolov'un hazırladığı Kiril alfabesi, basın ve yayın sayfalarında yayımladıktan sonra dilbilimciler aktif rol alarak yeni alfabe özellikleri ve imla meselesi ile ilgili kendi fikirlerini belirtmek ve gelişen tartışmalara son bulmak için 27 Ağustos 1940 yılındabir konferans daha düzenlemişlerdir. Bu konferansta S. Amanjolov'un hazırladığı Kiril alfabe projesi sunulmuştur. Amanjolov, ilk hazılamış olduğu alfabe projesine Latin Alfabesinden alınan "h" harfin eklemiş olup, Kazak Türkçesi için düzenlediği Kiril alfabesi toplam 41 harften oluşmuştur[245].

Yükarıda da söz konusu ettiğimiz gibiaydın sınıfının imha edilmesinden sonra, Kiril alfabesine geçişe muhalefet edenlerin sayısı pek azalmış ve bu yüzden Kiril alfabesine geçiş süreci için hızlanma imkânı sağlanmış oldu. Bu konferanstan yaklaşık 2 ay sonra 10 Kasım'da, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin V. oturumunda, 7 kişinin görüş bildirmesinden sonra 5-6 saat içinde "Latin alfabesine geçmiş olan Kazak yazısının Kiril temelli yeni alfabeye geçirilmesi kanunu" kabul edilmiştir. Neticesinde bu karar, "Sotsialistik Kazakstan" ve

[244] User, *age.,* s. 7, 294.
[245] Küderinova, *age.* (2013), s. 274.

“Kazahstanskaya Pravda” gazetelerinde 13 kasım 1940 yılındaki sayısında yayınlanarak halka duyurulmuştur[246].

Konferanstan birkaç ay daha süren çalışmaların ardından 11 Aralık 1940’da S. Amanjolov’un sunduğu yeni alfabe onaylanır. Yeni oluşturulan Kazak-Kiril alfabesi 32’si Rus alfabesinden, 7’si diyakritiklerden, 2’si Latin harfinden olmak üzere 41 harften oluşmaktadır. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti’nin 1957 reformuyla, alfabeye «ë» harfi eklenerek harf sayısı 42’ye çıkmıştır[247].

Tablo 12. 1940 Yılından Günümüze Kadar Kullanılan Kazak-Kiril Alfabesi

№	Kazak-Kiril Alfabesi	Transkripsiyon Alfabesi	№	Kazak-Kiril Alfabesi	Transkripsiyon Alfabesi
1	Аа	a	22	Пп	p
2	Әә	ä	23	Рр	r
3	Бб	b	24	Сс	s
4	Вв	v	25	Тт	t
5	Гг	g	26	Уу	uv,üv,v
6	Ғғ	ğ	27	Ұұ	u
7	Дд	d	28	Үү	ü
8	Ее	ye	29	Фф	f
9	Ёё[248]	yo	30	Хх	x
10	Жж	j	31	Һh	h
11	Зз	z	32	Цц	ts
12	Ии	ıy,iy,i	33	Чч	ç
13	Йй	y	34	Шш	ş
14	Кк	k	35	Щщ	şç
15	Ққ	q	36	ъ	Kalınlık işareti
16	Лл	l	37	Ыы	ı
17	Мм	m	38	Іі	i
18	Нн	n	39	ь	İncelik işareti
19	Ңң	ng	40	Ээ	e
20	Оо	o	41	Юю	yu
21	Өө	ö		Яя	ya

Onaylanan yeni alfabe temelinde 1940 yılında S. Amanjolov’un öncülüğüyle imla kuralları, 1941 yılında ise S. Amanjolov, S. Bayşyev, G. Buzurbayev, S. Kenesbayev, N. Sauranbayev gibi dilbilimcilerin ilk imla sözlüğü yayınlanmıştır. Fakat Kiril alfabesi ve Kazak Türkçesindeki imla kurallarındaki eksikleri üzerine

[246] User, *age.,* s. 7, 294.
[247] User, *age.,* s. 295.
[248] 1957 yılında eklenmiştir.

tartışmalar yaşanıp bunların düzeltilmesi için teklifler sunulmuştur. Bu hususta imla kurallarındaki değişiklikler 1957, 1983 ve 2005 yıllarında tekrardan yapılmıştır[249].

S. Amanjolov, gelecekte çok fazla reforma gerek kalınmamaması amacıyla, Kazak fonetiğini dikkate alarakçok titiz çalışma yaptığını görüyoruz. Kazak Türkçesinin Kiril temelli alfabesi 1940 yılından itibaren günümüze kadar aralıksız kullanılmaktadır. Denebilir ki, bu alfabenin kabulü ile birlikte Kazakların okur-yazarlık oranı yükseldiği gibi, Rusçanın öğrenilme ve kullanılma oranı da arttı. Kazakların günümüzdeki sosyo-kültürel durumu, Sovyet hükümetinin ağırlıklı olarak 1940-1980 arasındaki planlama ve politikalarının sonusudur.

[249] Küderinova, *age.,* (2013), s. 281.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'DA ALFABE VE ALFABE MESELELERİ

2.1. Bağımsızlık sonrası dönem Türk Devletlerinde Alfabe Meselesi

Türk Devletleri, kendilerini düşünme fırsatı buldukları her dönemde, dil ve dolayısıyla alfabe konusunu gündeme getirmişlerdir. XIX yüzyılın sonundan itibaren dikkat merkezine giren ortak alfabe meselesi konusu üzerinde çok durulmuştur. XIX. yüzyılın sonlarında, XX. yüzyılın başlarında özellikle İsmail Gaspıralı ve onun fikrini savunan aydınlar bütün gayretiyle Türk dilinintüm Türk Dünyası'nın ortak yazı dili haline getirmeye çalışmışlardır. Ancak onların yaptığı tümçalışmalar bir yankı uyandırmış olsada tam bir başarı elde edememiştir.

Türk Dünyasında ortak bir yazı dilinin olması için en önemli atılacak adımlardan biri, ortak bir alfabe üzerine çalışmaktır. Yukarıda belirttiğimiz gibi,Sovyet Birliği'ndeki Türk halkları Türkdilleri arasındaki farklılaşmaların önünü kesmek ve onları birbirlerine yakınlaştırmak amacıyla 1920'li yıllarda ortak dil meselesi üzerinde çok çalışmışlar ve gündeme getirmişlerdir. Ortak yazı dilinin oluşturulması için lazım olan en önemli adımlardan birisi olan ortak alfabe meselesi ise, ilk kez 1926'da Bakü'de gerçekleşen I. Uluslararası Türkoloji Kurultayı'nda ele alınmış ve bu konu enine boyuna tartışılmıştır. Sonuç olarakbütün Türk Devletlerinin Latin alfabesine geçmesi kararı alınmıştır[250].

Fakat Sovyet Birliği'ndeki Türk halklarının Latin alfabesini kullandığı dönem oldukça kısa olmuştur. Rusya hükümeti, Bakü kurultayında Latin alfabesine geçiş konusunaözel olarak güncellik kazandırmıştır. Latin alfabesi, Kiril alfabesine geçiş için bir köprü vazifesi görmüş ve çok uzun süre geçmeden Kiril alfabesine geçiş için çalışmalarbaşlatılmıştır.Böylelikle, ortak bir yazı dili oluşturma yolundaki faaliyetler sekteye uğramıştır.

Özellikle XX. yüzyılda yaşanan bu gelişmeler sonucunda, Türk dilleri birer yazı dili olarak şekillenmiş, ayrıca her bir Türk dilleri için kullanılan Kiril alfabesi diller arasında farklılaşma ve sonrasında da uzaklaşma getirmiştir. Dolayısıyla

[250] Rakhat Abdiyeva, "Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye İle Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları", *TÜRKLAD*, C. 1, S. 2, 2017, s. 105.

Türkler, aynı kökten gelen dillere sahip olmalarına rağmen günümüzde birbirlerini anlamakta zorluk çekmektedir. Türk halklarının birbirini okuyup anlamaları için dil birliği sağlanması gerekmektedir. Bu dil birliğinin sağlanmasının önemli unsurlarından biri de ortak alfabe oluşturmaktır.

1991 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tekrardan bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri, bağımsız bir devlet olmanın gereğini yerine getirerek her alanda yeniden yapılanma süreçleri başlamıştır[251]. Bu süreç içerisinde XIX. yüzyılın sonlarında İsmail Bey Gaspıralı'nın «dilde, fikirde, işte birlik" ikesiyle savunduğu ortak yazı dili ve alfabe konusu Türk Dünyasında tekrar gündeme gelmiştir.

Abdiyeva'ya göre, bu devirde ortak bir yazı dili etrafında Türk halklarının ortak bir temelde birleştirilip birleştirilemeyeceği konusu tartışılmaya başlamış ve ortak bir yazı dili oluşturma konusunda yapılan tartışmalarda çoğunlukla aşağıdaki gibi birbirine karşı iki görüş ortaya çıkmıştır[252]:

1. *Suni olarak ortak bir yazı dili yaratmanın taşıdığı büyük güçlükler dolayısıyla, konuyu karşılıklı etkileşimlerin ve zaman içindeki etkileşimlerin tabii seyrine bırakmak;*
2. *Yönlendirici bilimsel ve pratik tedbirlerin yardımıyla Türk dünyasının daha kısa bir süre içerisinde ortak bir yazı diline ulaşmasını sağlamak.*

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında ortak bir iletişim dilinde buluşma ihtiyacının gün geçtikçe daha da arttığı bu ortamda bir ortak yazı dilinin inşa edilmesi gerektiği yönündeki görüş ağırlık kazanmıştır. Uzmanlar da bu konu ile ilgili faaliyetler gerçekleştirmeye başlamışlardır.

Bu noktada Korkmaz ortak yazı dilinin oluşturulması için önemli ön koşulları aşağıdaki gibi şekilde vermiştir[253]:

1. Türk Cumhuriyetlerinde Latin temelli alfabenin ortak bir alfabe yapılması;

2. Tüm Türk Cumhuriyetlerinde ortak yazı dili hakkındaki temel bilginin oluşturulması;

3. Ortak yazı diline temel oluşturmak üzere düzenlenmiş ve gelişmiş bir yazı dilinin kabullenmesidir.

---

[251] Abdiyeva, *agm.,* s. 105.
[252] Abdiyeva, *agm.,* s. 106.
[253] Zeynep Korkmaz, "Türk Dünyası ve Ortak Yazı Dili Konusu", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 191.

1991 ve hemen sonrasındaki yıllarda dil ve alfabe meselesi konusuna dair Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinde önemli görüşmeler ve heyecanlı tartışmalar yapılmıştır. Latin alfabesi temelinde ortak bir alfabenin hazırlanması konusunda Türkiye'de çeşitli çalışmalar ve toplantılar yapılmıştır. Örneğin, 18-20 Kasım 1991 yılında İstanbul Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 4-8 Mayıs 1992 yılında Kültür Bakanlığı, 8-10 Mart 1993 yılında Dış İşleri Bakanlığı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı dil ve alfabe meselesi üzerinde toplantılar yapmış; 21-23 Mart 1993 yılında Antalya, 20-23 Ekim 1994 yılında İzmir'de düzenlen "Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayı'nda, 20-30 Ağustos 1994 yılında Kırım'ın Bahçesarayda gerçekleşen "II. Türk Dünyası Gençlik Kamp ve Kurultayı'nda Türk topluluklarının alfabe birliği konusu tartışılmış ve sonuçta Türk Ortak Latin Alfabesi onaylanmıştır[254].

2.1.1. Ortak Türk Alfabe Çalışmaları

Kazakistan dâhil olmak üzere Türk Dünyasında bugün ilk planda ele alınması ve uygulamaya konulması gereken mesele bir "Ortak Alfabe" meselesidir.

Türk Dünyasında Türk Ortak Alfabe çalışması 18-20 Kasım 1991 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri" adlı sempozyum ile başlamış oldu. Bu ilk sempozyuma Türkiye'nin tanınmış dilcilerinin yanı sıra Sovyet Birliği'nde bulunan 14 bölgeden de 30'dan fazla dilci katılmış; Kazakistan'dan ise Kenesbay Musayev, Ualinur Mahpirov, Erden Kajıbekov, Amantay Torgayev, Köbey Husayınov, Abduali Kaydarov vs. gibi delegeler katılmıştır[255]. Bu sempozyumda incelemeye sunulan Latin temelli alfabe örnekleri yer almıştır. Kazakistan'dan katılan Abduali Kaydarov da kendi alfabe projesini[256] sunmuştur.

Söz konusu sempozyumda Türk yazı dilleri için önerilen ve Türkiye Türkçesinde kullanılan Latin alfabesini esas alan "Ortak Türk Alfabesi" Türk bilim adamları ve yukarıdaki isimler tarafından imzalanır. Sunulan bu ortak alfabe Türkiye

[254] Mehmet Özeren, "Türk Dünyasında Ortak İmlâ (Yazım) Sorunu", *TÜRKLAD*, C. 3, S. 1, 2019, s. 105.

[255] Ahmet Bican Ercilasun, "Türk Dünyasında Ortak Alfabe Konusu", 26.11.2018, https://www.turkcenindirilisi.com/gezi-tanitim/turk-dunyasi-ortak-alfabe-calistayi-prof-dr-ahmet-bican-ercilasun-h96678.html (Son erişim: 19.06.2020)

[256] Bk.: 2.2.1.Kazakistan'da Alfabe Değiştirme Fikrinin Meydana Gelmesi.

Türkçesi alfabesindeki harflerin dışında beş harfin (Ä ä, X x, Q q, Ñ ñ, W w)ilâvesiyle teşkil edilmiş olup 34 harf içermektedir[257].

Sempozyuma katılan Türk bilim adamlarının hepsi Latin alfabesini temel alan bu Ortak alfabeye geçiş konusunda hepsi aynı fikirlerdir. Ayrıca Latin temelli alfabenin kabul edilmesinin, Türk halklarının birbirlerini anlaması, Türk dünyası ülkelerine sadece ekonomik değil, bilimsel ve kültürel iletişimin sağlanmasında da en önemli unsur olduğu görüşüne oy birliğiyle karar verilmiştir. Ortak bir dil ile güçlü bir iletişimin ve birliğin gerçekleşeceği çoğu bilim adamlarının ortak görüşleridir.

Çetinoğlu'na göre, Türk Dünyasında Ortak dil oluşturulabilse, ticarî ilişkiler ile birlikte, esasen aynı temele dayalı olan kültürel ilişkiler de gelişecektir. Bu gelişmeye Türk Dünyasının ihtiyacı vardır. 100 yıldan aşkın ortak dil-ortak alfabe oluşturmak için teşebbüs eden Türk Dünyası'nın bilim adamları dil birliği bağlamında aşağıdaki gibi tekliflerde bulunmuşlardır[258]:

1. Türk lehçelerinden ortak kelimeler alarak Türk Esperantosu denilebilecek bir dil oluşturulması;
2. Türk Dünyasındaki her bir milletin kendi millî dilinin ortak alfabe olarak tercih edilmesi;
3. Türkiye Türkçesi'nin ortak bir dil olarak kullanılması;
4. Örgenç şehrinde konuşulan Türkçeyi ortak dil olarak kullanılmasıdır.

1991 yılındaki büyük sempozyumdan sonra ortak alfabe meselesi konusunu tartışan çeşitli kurultaylar, sempozyumlar ve konferanslar düzenlenmeye devam etmiştir. Bu toplantılar 1926 yılında Bakü'deki ortak alfabe toplantısından sonra düzenlenen ilk toplantılar olarak tarihe geçmiştir[259].

1991 yılında Ortak Türk Alfabe çalışmalarını başlatan "Millletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu", 27 yıl sonra 20-21 Kasım 2018 yılnda "II. Millletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu" olarak gerçekleşmiştir. Türk Dünyasından birçok dil bilimci ve bilim adamı bu sempozyuma katılmıştır. Sempozyumun asıl konusu Kazakistan'da gündeme gelen alfabe değişimi, alfabe taslağı ve bütün Türk Dünyasındaki gelişmeler olmuştur. Sempozyumun sonuç

[257] Kuralay Küderinova, *Türki Tilderinin Alipbiyi men Emle Tarihı*, Kazak Tili Baspası, Almatı 2016, s. 221.

[258] Oğuz Çetinoğlu, "Türk Dünyası'nda Ortak Dil - Ortak Alfabe", 26.11.2011, https://www.oncevatan.com.tr/turk-dunyasinda-ortak-dil-ortak-alfabe-makale,27530.html (Son erişim: 19.06.2020)

[259] Açık, *agm.,* s. 5.

bildirgesinde bilim adamları Kazakistan'ın ortak alfabeyi kabul etmesi tavsiyesinde bulunmuşlardır[260].

2.1.2. Türk Devletlerinin Latin Alfabesine Geçiş Yapmaları

Küderinova'ya göre [261] , Nadir Devlet'in 1990 yılında yaptığı anket soruşturmasında Azerbaycan halkının %52'si, Özbek halkının %82'si, Kazak halkının ise%79'u Latin alfabesine geçmeye karşı çıkmıştır. Fakat söz konusu ettiğimiz 1991 yılından başlayan Türk dili kurultayları, sempozyumları, konferansları ve bu toplantılarda yapılan çalışmaların etkisi görülmeye başlamış ve belirlenmiş olan Latin temelli "Ortak Türk Alfabesi" projesi, Türk halkı tarafından yavaş yavaş kabul görmeye başlamıştır.

Nitekim bu toplantılar meyvesini kısa zamanda vermeye başlamıştır. 1991 Aralığında Azerbaycan Cumhuriyeti, 1993 Nisanında Türkmenistan Cumhuriyeti, 1993 Eylülünde Özbekistan Cumhuriyeti, 1994 Şubatında Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti Latin alfabesine geçme yönünde devlet kararı almıştır. Bu devletlerde yeni alfabeye geçiş kademeli olarak uygulanmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Kırım Türkleri ile Gagavuzlar da Latin alfabesine geçerek birtakım süreli yayınlarını Latin alfabesiyle yayınlamaya başlamıştır[262]. Kazakistan Cumhuriyeti de 2017 Ekiminde Latin alfabesine geçme kararını alarak 2025 yılına kadar kademeli olarak geçeceğini ilan etmiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti ise önümüzdeki yıllarda Latin Alfabesine geçmek için hazırlıklara başlamıştır.

Günümüze kadar Latin temelli alfabeye geçiş yapan Türk Cumhuriyetleri, daha önce Sovyet döneminde kullandıkları Latin temelli alfabeyi esas alarak yeni alfabelerini düzenlediklerini belirtmişler, yani 1991-1993 yılları arasında bilim adamlarının belirlemiş oldukları "Ortak Türk Alfabesi" kesinlikle dikkate alınmamıştır. Ortak alfabe çalışmalarına rağmen bazı Türk Cumhuriyetleri'nin kabul ettikleri karardan caymaları ve Latin temelli farklı bir alfabeyle devam etmeleri dil birliğini sağlama umudunu da havada bırakmıştır. Özellikle, Özbekistan ve

---

[260] Ahmet Bican Ercilasun, "Türk Dünyasında Ortak Alfabe Konusu", 2018, https://www.turkcenindirilisi.com/gezi-tanitim/turk-dunyasi-ortak-alfabe-calistayi-prof-dr-ahmet-bican-ercilasun-h96678.html (Son erişim: 19.06.2020)

[261] Küderinova, *age.* (2016), s. 221-222.

[262] Ahmet Bican Ercilasun, "Tarihten Geleceğe Türk Dili", 2008, http://www.tawish.org/tatarmakale/content/view/27/45/ (Son erişim: 19.06.2020)

Türkmenistan alfabelerine, Türk alfabesinde bulunmayan harfleri ekleyerek Türk alfabesinden epeyce uzaklaştırılmıştır. Latin alfabesini kabul etmiş olan Türk Cumhuriyetlerinin içinde sadece Azerbaycan küçük bir değişiklikle "Ortak Türk Alfabesini" kabul etmiş bulunmaktadır.

Böylelikle, aradan geçen 20 yıldan aşkın zamanda, birçok konuda birbirleri ile anlaşan ve birbirlerini destekleyen Türk Dünyasınınortak alfabe oluşturma çabası başarılı olmamıştır. Türk Dünyası ortak bir dil oluşturabilselerdi ülkelerarası ticarî ilişkiler ile birlikte bilimsel ve kültürel ilişkiler de gelişecekti. Böylece her yönden Türk Dünyasında gelişme olacaktı.

2.2. Kazakistan'da Alfabe Değişiminin Gündeme Gelmesi

2.2.1. Kazakistan'da Alfabe Değiştirme Fikirinin Meydana Gelmesi

Kazakistan'ın ve diğer Türk Devletleri'nin bağımsızlığa giden yolda, Sovyet Birliğinin dağılmaya başladığı dönemde Türk Devletlerinde yukarıda belirttiğimiz gibi "Türkçülük"ideolojsi, yani bir Ortak Alfabe bağlamında Türk birliğini sağlama meselesi tekrardan ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kazak yazısını Latin temelli alfabeye geçirme meselesi Kazak aydınlarının insiyatifiyle 1989 yılında "Dil hakkında" yasanın kabul edilmesiyle birlikte gündeme gelmiş ve Kazakistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını aldıktan sonra bu mesele tam anlamıylatartışma konusu olmuştur.

Kazakistan'ın bağımsızlığının daha ilk yılında alfabe değiştirme meselesini gündeme getiren Kazak dilcisi, Türkoloğu ve profesörü Abduali Kaydarov, 1991 yılında "Ana Tili"gazetesinde Latin alfabesine geçişin gerekliğini bilim, siyaset ve ekonomi bakımından değerlendirdiği makalelerinin yayımlanmasından sonra, diğer bilim adamları arasında da bu mesele üzerine çeşitli görüşler gelişmeye başlamıştır[263]. Kaydarov'un alfabe meselesi konusundaki çalışmaları ve fikirleri Kazakistan'da büyük yankı uyandırdı diyebiliriz.

Türk Dünyasında "Ortak Alfabe" konusunda gerçekleşen konferans ve sempozyumlarda Kazakistan'ın temsilcisi olan Kazak dil bilimcisi Kaydarov'un kendi

[263]Abduali Kaydarov, "Latın Alipbiyinin Bolaşağı Zor", *Ana Tili*, S. 43 (84), Almatı 1991, s. 6.
Abduali Kaydarov, "Latın Alipbiyinin Bolaşağı Zor", *Ana Tili*, S. 45 (86), Almatı 1991, s. 6.

alfabe taslağını hazırladığını söylemiştik. Kaydarov'un Latin alfabesi taslağı kabul edilen "Ortak Türk Alfabesine" uygun olarak hazırlanmıştır.

Dil bilimci Kaydarov, sadeceRusça sözlerde karşımıza çıkan/ë/-[yo], /э/-[e], /ц/-[ts], /щ/-[şç], /ъ/-[kalınlık iş.], /ь/-[incelik iş.] gibi harflerle birlikte Kazak-Kiril alfabesinde birden fazla ses veren/я/-[ya], /ю/-[yu], /и/-[ıy, iy, i] gibi harfleri alfabeye eklememiştir.

A. Kaydarov'un sunduğu yeni Kazak-Latin alfabesi

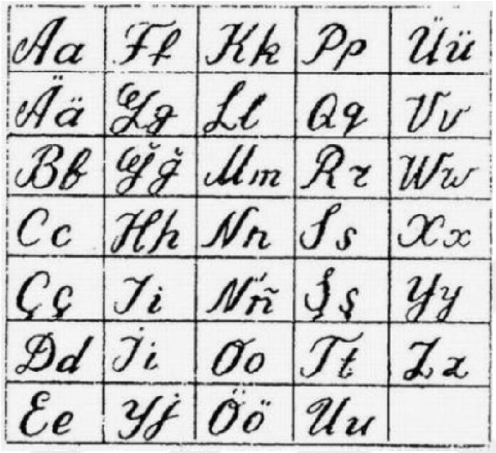

Abduali Kaydarov, "Latın Alipbiyinin Bolaşağı Zor", *Ana Tili*, S. 43 (84), Almatı 1991, s. 6.

A. Kaydarov'un sunduğu yeni Kazak-Latin alfabesinin Kiril alfabesiyle birlikte verilmesi

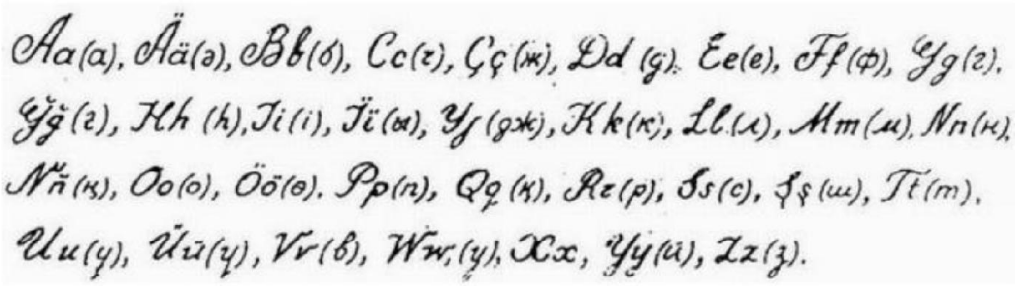

Abduali Kaydarov, "Latın Alipbiyinin Bolaşağı Zor", *Ana Tili*, S. 45 (86), Almatı 1991, s. 6.

Daha sonra Kazakistan'ın Latin alfabesine geçişin önemli olduğunu ve yararlı olacağını savunan A. Kaydarov, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'e açık mektup şekilinde "Ana Tili"gazetesinde 30 Aralık 1993 tarihinde *"Ergin Devlete Ergin Alfabe Lazım"* (Kemel Elge Kemel Alipbiy Kerek) adlı makalesini yayımlamıştır[264].

[264]Abduali Kaydarov, "Kemel Elge Kemel Alipbiy Kerek", *Ana Tili*, S. 52, Almatı 1993, s. 3.

Bununla iligili dil bilimci Kaydarov kendi cümleleri ile şöyle demiştir[265]:

1993 yılında Ankara'daki toplantıdan gelir gelmez, kabul edilen 34 harfli Ortak Latin alfabesinin Kazak Türkçesi için en elverişli olacağını düşünerek, Sayın Cumhurbaşkanımıza açık mektup yazıdım. Bu mektubu Türk Dünyası'na Ortak Alfabe taslağı ile birlikte "Ana Tili" gazetesinde yayımladık; bütün materyal gazetenin üçsayfasını kapsadı. Bütün halkın bundan haberi vardır.

Görüldüğü üzere, Kazak Türkçesinin Latin alfabesine geçiş meselesi 90'lı yıllarda ortaya ilk A. Kaydarov'un girişimleriyle gündeme gelmiştir. Kazakistan'da Latin alfabesine geçiş konusunda en ciddi tekliflerden birini sunan ve toplumda bu konunun hız kazanmasında ve tartışılmasında etkili olan A. Kaydarov'un yeri ayrıdır. O dönemden beri Kazakistan'da bilim adamları ve halk arasında süreli yayın sayfalarında Kazak Türkçesi ciddi bir şekilde ele alınmıştır. Kazak Türkçesi için Latin temelli alfabe taslakları da hazırlanıp önerilmeye başlamıştır.

Fakat Latin alfabesine geçiş meselesiresmî olarak Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in 24 Ekim 2006 yılında Kazakistan Halk Assamblesin'nin XII. Kurultayında yaptığı konuşmada Kazakistan'da Latin alfabesi değişikliği meselesinin ele alınmasının zamanı geldiğini ifade etmesiyle başlamıştır. Kurultayda aşağıdaki cümleleri dile getirmiştir[266]:

Kazak alfabesini Latin temelli alfabeye geçirme meselesini tekrar gözden geçirme zamanının geldiğini düşünüyorum. Bir zamanlar bu meseleyi oldukça geride bırakmıştık. Ancak Latin alfabesi telekomünikasyonalanında çok kullanılıyor. Bu nedenle dünyada bir çok ülke, geçmişte Sovyet Birliği'nde olan cumhuriyetler de dahil olmak üzere Latin alfabesine geçişi tesadüfdeğildir. Kesinlikle, Latin alfabesine geçiş meselesi az zaman içerisinde halledilecekbir konudeğildir. Uzmanlar bu meseleyi yarım yıl içerisinde inceleyip somut bir teklif getirmelilerdir. Tabi ki de, biz burda acele etmeden, bunun avantajlarını ve dezavantajlarını önce araştırmamız gerekecektir.

Bunun üzerine Kazak toplumunda Latin alfabesi meselesi ile ilgili tartışmalar daha da şiddetlenmiş ve Kazak aydınları, siyasetçileri ve bilim adamları çeşitli görüşlerini bildirmeye başlamıştır.

---

[265] Abduali Kaydarov, "Kazakistan'da Latin Alfabesi Meselesi" (çev. B. Muhyaeva), *Bilig,* S. 5*,* 1997, s. 192.

[266] Tahir Balıkbayev, "Latin Alipbiyine Köşu-Nagız Halıktık Uigarım" (Латын Әліпбиіне Көшу-Нағыз Халықтық Ұйғарым), 2017, https://egemen.kz/article/160820-latyn-alipbiine-koshu-%E2%80%93-naghyz-khalyqtyq-uygharym (Son erişim: 20.06.2020)

Bu konu bağlamında Kazakistan Cumhuriyetinin Eğitim Bakanlığının yeni alfabe meselesi ile ilgili inceleme yapacak olan uzmanlar belirlenerek "Kazak Türkçesinin Latin Temelli Alfabeye Geçişi" adlı bir ön analitik raporu hazırlanmıştır. Bu grup yeni alfabeye yabancı ülkelerin tecrübelerini incelemiş, halk arasında çeşitli sosyal anketler yapmış, geçişin ekonomik maliyetlerini saptamış ve dilsel sebeplerini araştırarak bilimsel gerekçeleri ortaya koymuştur. Sonuç olarak, yabancı ülkelerin tecrübelerine dayanarak Kazakistan'da yeni alfabeye geçiş en az 12-15 yıl içerisinde gerçekleşeceği kanısına varmış ve büyük hatalar yapmamak adına aşağıdaki gibi kademeli geçiş yollarını sunmaktadır[267]:

1. *kademe:* yabancı ülkelerin tecrubelerini iyice incelemek. Latin alfabesine geçişin ekonomik maliyetini saptamak ve finansal plan yapmak. Bu kademe 5-7 yıl içerisinde gerçekleşecektir. (2007-2012).
2. *kademe:* alfabe ve bilgisayar programın oluşturmak, bilgisayara giriş yapmak. Bu kademeye 1.5-2 yıl lazımdır. (2012-2014)
3. *kademe:* öncelikle okul ve üniversiteler için ders kitaplar, sonra gazete ve dergileri yayınlamak. Bu kademeye en az 2-3 yıl lazımdır. (2015-2016).
4. *kademe:* Kazak-Latin alfabesini öğretmeyi okullar ve üniversitelerde aynı zamanda başlamak. Bu süreçeilk başta 3-4 yıl (2017–2021) lazım olur daha sonrasında ise bütün eğitim süreci boyunca devam edilmelidir. (7-8 yıl).
5. *kademe:* okul ve üniversitedeki derslere lazım olan önemli bilimsel araştırmaları ve edebî eserleri yeni alfabeyle yazmaya başlama. Bu süreç eğitim ile birlikte gerçekleştirilmeli ve aşağı yukarı 7-8 yıl.
6. *kademe ve sonrası:* Bilimsel ve kültürel mirası içerenbütün Kazak edebiyatı ve folklor eserlerin Latin temelli alfabe ile yayınlamak. 2-3 yıl.

Görüldüğü gibi, Kazakistan'da Latin alfabesine geçiş süreci kademeli olarak gerçekleşirse, Kazak Türkçesi sağlam ve bir zarar görmeden değiştirilmiş olacaktır.

14 Aralık 2012 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, "Kazakstan 2050" Strategiyası-Kalıptaskan Memlekettin Jana Sayasi Bagıtı" başlıklı

[267] "Predvalitelnaya Analitiçeskaya Spravka 'O Perehode Kazahskoi Pısmennosti na Latinskuyu Grafiku'"(Предварительная Аналитическая Справка 'О Переходе Казахской Письменности на Латинскую Графику'), 2007, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30112600#pos=5;-106 (Son erişim: 20.06.2020)

halka sesleniş konuşmasında, Latin alfabesine geçiş konusunda kesin kararlı olduklarını ifade ederek şunları kaydetmiştir[268]:

> *Alfabemizi Latin alfabesine değiştirmeyi 2025 yılındanitibaren ele almamızlazım. Bu, bir milletin çözmesi gereken önemli bir sorundur. Biz, tarihte zaten böyle bir adımatmıştık. Çocuklarımızın geleceği için böyle bir adım atmalıyız ve buatılan adım dünyayla bütünleşmemizi sağlayacak. Bu, çocuklarımızın İngilizce ve İnternet dilini daha iyi öğrenmelerini ve en önemlisi, Kazakçanın modernleşmesini sağlayacak"* demiştir.

Sonuç olarak, 1990-2013 yılları arasında Kazak dilbilimcileri ve diğer sahadaki bilim adamlarının 100'den fazla çeşitli makaleleri süreli basın sayfalarında yayınlamıştır. Fakat bu dönem aralığında Kazakistan toplumunda en önemli konulardan biri olan alfabe değişimi meselesi kesin bir çözüm bulamamıştır.

2.2.2. Kazakistan'da Alfabe Değiştirmenin Zorlukları

Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra alfabe değişikliği meselesi A. Kaydarov ve Kazak bilim adamlarının girişimleriyle ele alınmaya başlamıştır. Bu girişim Kazak topulumunda büyük yankı uyandırmasına rağmen Kazak yönetimi tarafından hiç konuşulmamıştır. Ancak 2006 yılından itibaren resmî olarak bu mesele Kazakistan Cumhurbaşkanı tarafından konuşulmaya başlamıştır. Ancak Sovyetlerin yıkılmasından sonra kendi bağımsızlıklarını kazanan Kazakistan dışındaki diğer Türk Cumhuriyetleri, dünyayla daha fazla entegre olmak amacıyla, alfabe değişikliğini meselesini gündeme getirerek çok kısa bir zaman içerisinde uygulamaya geçirebilmişlerdir. Bunun nedeni ise Kazakistan sosyo-kültürel, tarihî, ve stratejik yönden diğer Türk Cumhuriyetlerinden farklıydı, yani Kazakistan'ın Rusya ile ilişkisi ve Kiril alfabesiyle bağlılığı da devam etmekteydi[269].

Kazakistan bağımsızlığın yeni kazandığı yıllarda Latin alfabesine geçiş konusunda diğer Türk cumhuriyetleri kadar acele edemedi, çünkü birçok önemli faktörün etkisi bu meseleyi ertelemiştir. Kazakistan'da alfabe değişikliğinin gecikmesinde etkisi olan bazı faktörler vardır. Bunlar:

---

[268] Kazakstan Pespublıkasının Prezidenti Nursultan Nazarbayevtın, "Kazakstan 2050" Strategiyası-Kalıptaskan Memlekettin Jana Sayasi Bagıtı" attı jolduınan.

[269] Kutalmış, *agm.* (2004), s. 10.

- Etnik
- Ekonomik
- Politik

Kazakistan alfabe değişikliği meselesinde yukarıda belirttiğimiz gibi, ekonomik, etnik ve politik vb. faktörler dikkate alınmalıve aynı ülkede yaşadığı insanlar da göz önünde bulundurulmalıydı. Bu dönemde ülkenin %40'ına yaklaşan nüfuslarıyla Kazakistan Rusları, önemli oranda bağımsızlığı destekleseler de sosyo-kültürel bakımından Rusya'dan uzaklaşmama taraftarıdırlar. Dolayısıyla, Kiril alfabesinin bırakılmasını, yani başka bir alfabeyi öğrenmek zorunda kalmayı asla istememektedirler. Bu yüzden Kazakistan'da yaşayan Rus ve diğer Slav asıllı halklar Kiril alfabesinin devam etmesini desteklemektedirler. Burda belirtmeliyiz ki, Türk ve İslâm kökenli topluluklar arasında alfabe değişikliği hususunda en azından Kazakları savunacak bir fikir birliği olmamaktadır[270].

Elbette bu meselenin ekonomik bir boyutu vardır ki, bu sadece okullarda Latin alfabesini öğretmekten ibaret değildi. Bağımsızlıktan sonra ilk yıllarda Kazakistan'ın Rusya'ya ekonomik bağımlılığı devam etmekteydi. Kazakistan bağımsızlıktan sonraişsizlik, mal kıtlığı, yüksek eflasyon ve derin bir ekonomik durgunluk gibi sorunlarla karşılaşmıştı. Kazakistan bu dönemde ekonomik krizden çok etkilenmişti. Bu dönemdeki Kazakistan'ın ekonomik durumu alfabe değişikliğini kaldıramazdı. Çünkü kitap basımı, matbuat işleri her şeyden önce ciddi bir maddi kaynak gerektirirdi. Bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın kötüye giden ekonomik göstergeleri gerekli kitapların tamamını Latin alfabesiyle basabilecek, yeni matbaalar kurabilecek kısacası alfabe değişimini tökezlemeden kaldırabilecek ekonomik güce sahip değildi.

Bir diğer önemli mesele de politik husustur ki, belki diğer etkenlerin başında gelmelidir. Kazakistan hiç sıkıntısız alfabe değişikliğini yapabilecekbilecek durumda olsa bile, ilk işin politik yönünü düşünmelidir. Eğer Kazakistan alfabe değişikliği yapacaksa iç ve dış politikada da değişiklikler yaptığının, yani Kazakistan'ın kültürel ve politik yönden Rusya ile olan ilişkisini bitirip Türk Dünyasıyla bütünleşmesinin bir göstergesi olacaktı. Kazakistan'ın o dönemde Rusya ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerine sosyo-kültürel, ekonomik ve politik yönden ihtiyacı vardı[271].

[270] Kutalmış, *agm.,* (2004), s. 10.
[271] Özüçetin, Suyundikov, *agm.,* s. 20.

O dönemde Kazakistan Cumhuriyetinin sosyo-kültürel, politik ve ekonomik meseleri bu büyük yeniliğe izin vermediğini ve bu sebepten alfabe değişikliği konusunu hayata geçirecek durumda olmadığını görüyoruz.

2.2.3. Kazakistan'da Alfabe Değişikliğine Neden Olan Başlıca Faktörler

Alfabe değişikliği kararı Kazakistan'ın kendi iradesiyle, herhangi bir dış müdahale olmaksızın verdiği bir karardır. Bu zor bir karar-halk için, milletin geleceği için çok önemli bir meseledir.

Bu bakımdan Kazakların Latin temelli bir Kazak alfabesine ihtiyacı var mı, yok mu? Bu alfabeye geçersek bize ne verir? Tüm Kazak halkını ilgilendiren bu sorudur.Kazanır mıyız yoksa kaybeder miyiz? En önemlisi, bu alfabe, az da olsa, sadece kendisini değil, aynı zamanda ülke ve milleti de önemseyen entelektüel bir milletin oluşumuna katkıda bulunur mu? gibi çeşitli sorular ortaya çıkıp, toplumdaki fikirler ikiye bölünmüştür. Çünkü alfabe sadece belirli bir harf düzeni değil, milletin kimliğini yansıtan semboller sistemi, o milletin tarihi ve kültürünün belirgin bir mirasıdır. Her millletin manevi ve kültürel gelişimini, bilim ve eğitimin, tüm alanların gelişim düzeyini gösteren önemli bir sosyo-kültürel olgudur.

Alfabeyle geçmişimiz, bugünümüz ve gelecekteki yaşamlarımız devam eder. Alfabe değişikliği, kamusal yaşamın tüm alanlarını, manevi dünyayı ve kültürel düzeyi ve hatta insanların sosyal-psikolojisini etkiler.

Kazakistan'da alfabe değişikliğine neden olan siyasî, ekonomik, kültürel, dilsel, eğitimsel ve sosyal gibi faktörler vardır[272].

1. Siyasî faktör.

Birincisi, dilleri yakın, dinleri bir ve aynı kökenden gelen Türk devletleri hâlâ farklı alfabelerde yazmakta olup Latin alfabesini kullanan Türk devletlerinin yazımı da birleştirilmiş değildir. Türk devletlerini hepsine ortak bir alfabenin oluşturulması Türk devletlerinin tarihî, manevî ve kültürel ilişkilerinin güçlendirilmesine, işbirliğine ve bir araya gelerek bütünleşmesine yol açacaktır. İkincisi, geçmiş yüzyıllarda çeşitli tarihî ve siyasî koşullar nedeniyle tüm dünyaya dağılmış Kazakları bir araya getirecek faktörlerden biri olacaktır. Hepimiz aynı

[272] *Jana ulttık Alıpbiy: Kazak Jazuın Jangırtu (Gılımi-Tiltanımdık Zertteu),* Ahmet Baytursınov Til Bilim İnstitustı, Almatı 2017.

dilde konuşmamıza rağmen, farklı alfabeler kullandığımız için anlaşma güçlüğü yaşanmamaktadır. Yani Latin alfabesi dünya Kazaklarının manevi birliğinin temelini oluşturacaktır. Üçüncüsü, Latin alfabesine geçişbizim milli bilincimize kazınan sömürgeci Rus zihininden kurtulmanın bir yolu olacaktır. Dördüncüsü, Latin alfabesine geçiş Kazakistan için yol gösterecek Batı ülkelerinin siyasi, sosyal, bilimsel ve teknolojik gelişimlerinden faydalanmak demektir.

2. Dilsel faktör.

Latin alfabesine geçiş, devlet dilinin kullanım alanı daha da genişleyecektir. Kazak Türkçesinin temizliğine gelince, şimdi dilimizde olmayan yabancı sesleri işaretleyen harfleri azaltarak böylece Kazak dilinin doğal temizliğini koruyabiliriz. Ayrıca, diğer milletlerin devlet dilin öğrenmesini de etkileyecektir. Şimdi alışkın olunan Kiril alfabesinin kusursuz olmadığını, Rus alfabesinin tüm seslerini içerdiği ve bu yüzden Kazak Türkçesine uygun olmadığı görülmektedir. Kiril alfabesiyle yazımda Kazak Türkçesinin ses sistemine uymayan yabancı ifadelerin ve lazım olmaya Rus harflerin olması, Kazakçaya giren yabancı kelimelerin Rus imlasına göre yazılması gibi zorluklarla karşılaşılmaktadır.

3. Sosyal faktör.

XXI yüzyılın-bilgi çağı olduğunu söylesek, bugünün teknoloji çağında, dünya çapında internet üzerindeki bilgiye erişebilen insan gücünü özgürce kullanabilir. Bilginin temel aracı-yazıdır. Yani internette hâkim olan kişi Latin alfabesin bilendir. Latin alfabesi ile eğitim, bilim ve endüstri alanındaki yeni teknolojilere erişilmektedir. Bu nedenle, Latin alfabesine geçiş, uluslararası bilgi alanına girmeyi kolaylaştıracak, yani internet sistemini halkımızın kendi ana dillerinde öğrenmelerine yol açılacaktır. Okulda çocuklar İngilizce öğrenmekte, yani Latin alfabesini de istemsizce öğrenmiş olmaktadırlar. Bu nedenle, genç kuşak Latin alfabesin öğrenmekte zorluk çekmeyecektir. Ek olarak, bugün mobil iletişimdeki mesajların çoğu bu alfabeyle yazılıyor. Ayrıca, çeşitli belgelerde isimlerimizin ve soyadlarımızın yazılışı gibi meseler Latin alfabesinde bir çözüm bulacaktır.

4. Ekonomik faktör.

Dünya ticaretinde, ekonomik ilişkiler için Latin alfabesi etkili olacaktır. Yeni alfabe, öncelikle Kiril-Kazak alfabesinden daha etkili olacak; birincisi, harf sayısının az olması nedeniyle öğretim, okuryazarlık, okuma ve yazmada zaman kazandıracak, ikincisi, baskı için daha az malzeme kullanılacak ve üçüncüsü, çok daha uygun maliyetli olacaktır.

5. Bilimsel faktör.

Birincisi, Kazak Türkçesini öğretirken lazım olmayan harflerle ilgili yazım kurallarının kısalacağı bellidir. Bu yazım okuldan başlayarak tüm eğitim kurumlarında öğrenme sürecini basitleştirecektir. Hem zamandan hem de ekonomik açısından tasarruf sağlayacaktır. İkincisi, Latin temelli alfabede yazının öğretilmesini zorunlu hale gerektirerek Rusça konuşan Kazakistan halkını,devlet dilini bilmeyen diğer milletleri ve Kazakların kendileri de dâhil olmak üzere, Kazakça konuşma ve yazmayı öğrenebileceklerdir. Üçüncüsü, yeni alfabeyle okuryazarlık süreci ulus-devletin dilini elit bir dile dönüştürebilecektir. Yeni alfabeye geçiş, Latin temelli modern millî alfabenin ve öğrenilmesi kolay yeni yazım kurallarının oluşturulmasını sağlayarak dil reformunu gerçekleştirecektir.

6. Kültürel faktör.

Arşivlerimizde yer alan Kazak medeniyetinin asıl miraslarının çoğu Latin alfabesinde yazılmıştır. Latin alfabesine geçerek değerli miraslarımızı inceleme fırsatını elde etmiş olacağız. Örneğin, Alaş aydınlarının Latin alfabesinde yazılıp yayımlanan birçok eserlerinin şu anda kimsenin işine yaramadığı bellidir.

Tarihe baktığımızda gerçekleştirilen bütün alfabe değişikliklerinin kültür değişiklikleriyle beraber yürüdüğünü görüyoruz. Latin alfabesi sadece Kazakistan'da planlanan bir politika değil, dünyanın dört bir çapındaki dillerin temellidir. İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan gibi kültürlü ülkelerin dillerinin kökleri Latin alfabesidir.

Latin alfabesine geçiş kuşkusuz Kazak halkının yüksek bir aşamaya erişmesine, bu yeni çağın ihtiyaçları ve gereksinimleri doğrultusunda ilerlemelerine, ülkenin gelecekteki çok yönlü gelişmesine katkıda bulunacak ve meyvesini getirecektir.

2.5. Kazakistan'da Yeni Alfabeye Geçiş Sürecinin Başlatılması

2.3.1. Yeni Latin Alfabesine Geçiş Yönünde Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev'in Verdiği Talimatları

Son yıllarda siyasî ve ekonomik anlamda gelişme gösteren Kazakistan, yüz yıldan az bir zaman içerisinde üçüncü kez alfabe değiştirme kararını alarak önemli bir adım atmıştır.

Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayaev 12 Nisan 2017 yılında *"Egemen Kazakstan"* gazetesin 70. sayısında yayınlan "Oryantasyon: Geleceğin Manevi Canlanması" adlı makalesinde, artık Latin alfabesine geçme zamanının geldiğini söyleyerek Kazakistan hükümetine yeni alfabeye geçiş grafiğini hazırlama talimatını vermiştir. 2025 yılına kadar Kiril alfabesinden Latin alfabesine kademeli olarak geçiş yapılacağını ve bu geçişin "siyasî sebeplere" bağılı olduğunu belirten N. Nazarbayev makalesinde şu şekilde açıklama yapmıştır[273]:

> *Kamu bilinci sadece modernleşmenin temel ilkelerinin oluşmasını değil, aynı zamanda, bugünümüzün zorluklarını karşılamak için ihtiyacımız olan belirli projeleri uygulamamızı da gerektirir.*
>
> *Bu bağlamda, ben önümüzdeki yıllarda ciddiye alınması gereken birtakım projeler önermek istiyorum.*
>
> *İlk olarak, Kazak Türkçesinin Latin alfabesine kademeli olarak geçiş çalışmalarına başlamamız gerekiyor. Bu konuya daha fazla insicamlılığın lazım olduğunu anlayıp, dikkatlice yaklaşıyoruz ve bu girişmi başlatmak için bağımsızlıktan bu yana özenle hazırlanıyoruz.*
>
> *Kazak alfabe tarihinin derin kökleri olduğunu biliyorsunuz. VI-VII yüzyıllar-erken Ortaçağ dönemidir. Bu zamanda Avrasya kıtasında bilim dünyasına Eski Türklerin "Orhun-Yenisei yazıtları" olarak bilinen runik yazıları ortaya çıktı ve kullanılıyordu.*
>
> *İnsanlık tarihinin en eski alfabelerinden biri olarak biliniyor. V-XV yüzyıllarda, Türkî Avrasya kıtasının büyük bir bölümünde iletişim dili haline geldi.Örneğin, Altın Orda'nın tüm resmî belgeleri ve uluslararası yazışmaları, mektupları aslında ortaçağ Türkçesinde yazılıyordu.*

[273] Nursultan Nazarbayev,"Bolaşakkka Bagdar: Ruhani Jangıru", *Egemen Kazakstan gazeti,* S. 70, 12.04.2017.

Halkımızın İslam dinini kabul etmesinden sonra, runik yazıtların yerini yavaş yavaş Arap dili ve Arap alfabesi almaya başlamıştı.

X. yüzyıldan XX. yüzyıla değin, Kazakistan'da 900 yıl boyunca Arap alfabesi kullanıldı.

7 Ağustos 1929'da SSCB Merkezî Yönetim Komitesi ve SSCB Halk Komiserleri Konseyi Başkanlığı yeni bir Latin alfabesi olan "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi" nin kullanılmasına ilişkin bir kararı kabul etti.

Latin alfabesi 1929'dan 1940'a kadar kullanıldı ve daha sonra Kiril alfabesine geçiş yapıldı.

13 Kasım 1940 tarihinde, "Kazak yazısının Latin Alfabesinden Kiril Temelli Yeni Alfabeye Geçişi Yapması" üzerine bir yasa kabul edildi. Böylece, Kazak alfabesinin değişme tarihi, esas olarak çeşitli dönemlerde belirli bir politik nedenlerle netleşmiştir.

Ben Aralık 2012'de açıkladığım "Kazakistan-2050" Stratejisinde, "2025'ten itibaren Latin alfabesine geçişe başlamamız gerektiğini" söyledim. Bu-o andan itibaren tüm alanlarda Latin alfabesine geçişe başlayacağımız anlamına geliyor. Yani, 2025 yılına kadar resmî belgeleri, süreli yayınları, ders kitaplarını, her şeyi Latin alfabesiyle yayınlamaya başlamalıyız.

O dönem yaklaşıyor, bu yüzden bu işi zaman kaybetmeden ele almalıyız. Biz şimdiden Latin alfabesi sürecinin büyük hazırlık çalışmalarını başlatıyoruz. Hükümet, Kazak yazısının Latin alfabesine geçişin net bir grafiğinin hazırlaması gerekiyor.

Latin alfabesine geçişin derin bir mantığı vardır. Bu, modern teknolojik çevrenin, iletişimin ve XXI yüzyılın bilimsel ve eğitimsel sürecinin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Okulda çocuklarımız İngilizce öğreniyorlar, yani Latin alfabesini de istemsizce öğrenmiş oluyorlar. Bu nedenle, genç kuşak için herhangi bir zorluk ve engel olmayacaktır.

2017 sonuna kadar bilim adamlarının yardımıyla, toplumun tüm üyelerine danışarak, Kazak alfabesinin tek bir standart versiyonunu kabul etmemiz gerekiyor. 2018'den itibaren yeni alfabe öğretecek uzmanlarve ortaokullar için ders kitaplarını hazırlamaya başlamalıyız. Organizasyonel ve metodolojik çalışmalar önümüzdeki 2 yıl içinde gerçekleştirilmelidir.

Tabii ki, yeni Latin alfabesine adaptasyon döneminde, Kiril alfabesi de bir süre için kullanılmaya devam edecektir.

Kazakistan Devlet başkanının bu talimatlarını gerçekleştirmek amacıyla, 2017 yılı boyunca Kazak bilim adamları, siyasetçileri, yönetim temsilcileri, aydınları,

aktivistleri halkla yakın temasta çalışarak yeni alfabe seçmekte tüm gayretlerini gösterdiler.

Bu talimat sonucunda siyasî karar 2017 yılında alındı. Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev 27 Ekim 2017 yılında "Latin temelli Kazak alfabesinin onaylanması ve Kazak yazısının Kiril alfabesinden Latin temelli alfabeye değiştirilmesi" hakkında bir kararname imzaladı[274].

Alfabe değişikliğinin kültürel etkisi ne olursa olsun, 1940 yılında Sovyet baskısıyla kabul ettirilen Kiril alfabesinin değiştirilecek olması, Kazak siyasetinin egemenliği yönünden çok önemli bir göstergedir.

2.3.1.1. Latin Alfabesine Geçiş Sürecinden Sorumlu Devlet Kurumları

Kazakistan'da alfabe değişikliği sürecinde sorumlu başlıca devlet kurumları:

- Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Spor Bakanlığı
- Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Eğitim Bakanlığı
- Ahmet Baytursınov Dil Bilim Enstitüsü
- Milli Komisyon
- Çalışma Grubu

1. *Ahmet Baytursınov Dil Bilim Enstitüsü*

Ahmet Baytursınov Dilbilim Enstitüsü, Kazakistan'ın Latin alfabesine geçiş sürecinde alfabe çalışmalarından sorumlu olan önemli kurumların en başında gelmektedir. Enstitü, Kazak Türkçesinin ses özelliklerini dikkate alarak sunulan alfabe taslaklarının incelenmesinden, standart bir alfabenin oluşturulması ve yeni alfabe kapsamında Kazak Türkçesinin imla kurallarının oluşturulmasından sorumludur. Yeni alfabeye geçiş doğrultusunda Dil Bilim Enstitütüsü, çeşitli dilbilimsel çalışmaları ortaya koymaktadır.

A. Baytursınov Dilbilim Enstitüsü Kazak yazısın Latin temelli alfabeye geçirme meselesi ile ilgili 2007 ve 2013-2015'te yıllarında iki araştırma projesin gerçekleştirmiştir.

[274] *Jana ulttık Alıpbiy: Kazak Jazuın Jangırtu (Gılımi-Tiltanımdık Zertteu),* Ahmet Baytursınov Til Bilim İnstitustı, Almatı 2017, s. 17.

Bu zaman içerisinde alfabeyi Latin alfabesine değiştirmekle yazımı reform etme yolundaki Türk halklarının, ayrıca Latin alfabesini kullanan diğer ülkelerin deneyimleri, Kazakistan'ın kendi tarihsel tecrübeleri (1929-1940 yy.) dâhil olmak üzere önceden kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Bu incelemelerin sonucunda, "Jana Ulttık Alıpbiy Negizinde Kazak Jazuın Reformalau: Teosrisi ve Praktikası" (Kazak Yazısının Yeni Alfabe Temelinde Reformu: Teorisi ve Uygulaması) (Kazak Tili Bas., Almatı 2016, Ss. 560.) başlıklı bir monografi yayımlandı.

Bununla birlikte Enstitü, alfabe değişikliği hususunda aşağıdakileri hazırlamıştır[275]:

- Kazak Yazımın Latin Temelli Yeni Milli Alfabeye Geçirme Kavramının Projesi;
- Kazak Yazımın Latin Temelli Yeni Milli Alfabeye Geçirmeyle İlgili Devlet Programı Projesi;
- Yeni bir milli alfabenin oluşturulması için ilkeler ve önkoşullar;
- Alternatif alfabe projesi;
- Temel önkoşullar ve ilkeler;
- Latin temelli yeni milli alfabe projesinin bilimsel-teorik, dilsel temelleri;
- XX. yüzyılın 20'lı yılarındaki Türk devletleri ve Kazakistan'ın Latin alfabesine geçiştecrübelerini inceleme sonucunda Kazak yazımını kökten değiştirmenin etkili yolları ve mekanizmaları tanımlandı;
- Kazak yazımını Latin temelli yeni milli alfabeye geçirmenin sosyo-kültürel ve dilsel faktörleri tanımlandı;
- Latin temelli milli alfabenin birtakım taslakları sunuldu.

2. *Milli Komisyon*

Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 2017 tarihinde "Oryantasyon: Geleceğin Manevi Canlanması" başlıklı makalesinde hükümete, bu talimatlarını gerçekleştirecek ve bu yönde çalışmalar yapacak Milli Komisyon kurulması ve 2025'te yıllına kadar Latin alfabesine geçişin aşamalı olarak gerçekleşmesi gerektiğini

[275] *Kazak Alipbiyin Latin Grafikasına Köşirudin Strategiyalık Negizderi,* Ahmet Baytursınov Til Bilim İnstitutı, Almatı 2017, s. 48.

söylemişti. Dolayısıyla, 27 Ekim 2017 tarihli Cumhurbaşkan N. Nazarbayev'in kararnamesi, Latin alfabesi süreci için Milli Komisyonun kurulmasını emretmiştir[276].

Komisyona Başbakan Bakytzhan Sagintayev başkanlık etmektedir. Bu bağlamda, Milli Komisyon kadrosunda bakanlar, valiler, önde gelen sosyo-politik derneklerin temsilcileri, eğitim ve bilim organizasiyonlarının temsilcileri yer almaktadır.

Milli Komisyon, hükümet için bir danışma organıdır. Onun temel amacı ve görevi Kazak dilinin Latin alfabesine değiştirilmesi için teklifler hazırlamak ve onaylamaktır, bu yönde yapılan çalışmaların kalitesini kontrolü ve koordine etmektir.

3. Çalışma Grubu

Kazak alfabesini Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçirmek, Cumhurbaşkan N. Nazarbayev'in 2017 tarihindeki"Oryantasyon: Geleceğin Manevi Canlanması" başlıklı makalesinde belirtilen yükümlülükleri üzerine Kazakistan Cumhuriyeti hükümetinin çalışma planların gerçekleştirmek amacında Milli Komisyona bağlı çalışma grubu kurulmuştur.Çalışma grubunun kadrosu Kazakistan Cumhuriyetinin önde gelen bilim adamları ve uzmanlarından, devlet ve kamu denetçilerinden oluşmaktadır.

Çalışma Grubu'nun ana görevleri şu şekildedir[277]:

- Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı yanındaki Milli komisyonunun Kazak alfabesini Kirilden Latin alfabesine geçirme yönündeki çalışma grubunun hizmeti planının temel bilimsel pratik, bilimsel organizasyon, dilsel görevlerinin gerçekleştirilmesini örgütsel destek vermek;
- Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı İdare Başkanlığı ve Hükümetinin kararlarına, Kazak yazısının Latin alfabesine geçirilmesini bilimsel, eğitimsel-metodolojik olarak sağlanmasını organize etme ve uygulanma meseleleri ile ilişkin öneriler ve tavsiyeler hazırlamak;
- Yeni alfabenin projelerini gözden geçirerek detaylı inceleme yapmak, onlara objektif bir bilimsel değerlendirme yapmak;
- Latin alfabesine geçişin aşamalarını ve tamamlanmış çalışmaların kabul edilmesinin bilimsel ve dilsel olarak sağlanması için öneriler hazırlamak;

[276] *Jana ulttık Alıpbiy: Kazak Jazuın Jangırtu (Gılımi-Tiltanımdık Zertteu),* Ahmet Baytursınov Til Bilim İnstitustı, Almatı 2017, s. 17.

[277] *Kazak Alipbiyin Latin Grafikasına Köşirudin Strategiyalık Negizderi,* Ahmet Baytursınov Til Bilim İnstitutı, Almatı 2017, s. 52-53.

- Kazak yazısının Latin alfabesine değiştirilmesi ile ilgili temel ve uygulamalı bilimsel araştırmaların hâkim yönlerinde teklifler hazırlamak;
- Uluslararası, ülke içinde ve bölgelerde bilimsel konferanslar ve toplantılar düzenlenmek;
- Kazak Türkçesinin Latin alfabesine geçiş meselesi ile ilgili yayınlanan bilimsel ve metodolojik yayınların toplamak ve fonetik-fonolojik, dilbilimsel-bilişsel, dilbilimsel-kültürel ve gramatolojik analizlerini yapmak;
- Bilim adamlarının önerdiği ve Kazak halkının onayladığı, Latin temelli milli alfabeyi hayata geçirmek;
- Latin temelli yeni millîalfabeye geçiş süreci 2018'den itibaren 2025'e kadar aşamalı bir şekildegerçekleşmesi için hazırlıklar yapmak;

2.4. Kazakistan'daki Alfabe Tartışmaları

2.4.1. Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde İleri Sürülen Görüşler ve Gerçekleşen Tartışmalar

Kazakistan'da alfabe değişimi meselesi gündeme gelmesinden sonra, özellikle Kazak aydınları, siyasetçileri ve bilim adamları bu konu üzerine çeşitli görüşler geliştirmeye ve tartışmalar yaşatmaya başlamışlardır. Bu tartışmalar sonucunda bilim adamları arasında Arap alfabesine, Latin alfabesine, hatta Göktürk alfabesine geri dönülmesi gerektiğini teklif edenler olduğu gibi kültür birikiminin Kiril alfabesi ile ele alınmış olması ve ekonomik masraflardan kaçmak gibi sebepleri ileri sürerek Kiril alfabesinin değiştirilmemesi gerektiğini savunanlar da vardı.

Böylelikle, Kazak toplumunda "alfabe değişikliği" hususunda çok seslilik olduğunu ve farklı görüşleri savunan dört grup bilim adamlarının ortaya çıktığını görüyorüz. İlk grup bilim adamları Göktürk alfabesine geçilmesi gerektiğini teklif ederken, ikinci grup ise A. Baytursınov'un reform ettiği Arap alfabesine tekrardan dönülmesi gerektiğini savunuyordu. Üçüncü grubun derleyici bilim adamları kullanılan Kiril alfabesinin eksik yönlerinin reform edilmesi gerektiğini ve bu

alfabenin başka bir alfabeyle değiştirilmemesini söylüyorlardı. Son grup bilim adamları ise Latin alfabesinin kabul edilmesini istiyorlardı[278].

Burda belirtmeliyiz ki, bu dört gruptaki bilim adamlarının farklı görüş çelişkileri, XX. yüzyılın başında gerçekleşen alfabe değiştirme meselesi ile ilgili şiddetli tartışmaları bize hatırlatmaktadır.

Kazakistan'da Göktürk alfabesine geçiş görüşünü savunan bilim adamlarının sayısı çok az oldu ve halk içinden taraftar bulunmadı. Göktürk alfabesine geçme konusu etrafında toplanan görüşlerin içinde A. Junisbekov'un sunduğu alfabesi çok farklıydı. Junisbekov'un düzenlediği kolaylaştırılmış Göktürk alfabesi 17 harf içermektedir. Junisbekov, kalın ve ince ünlüler için tek bir harf seçerek, ayrıca Göktürk alfabesinde kalın ünlü sesi göstermek için bir çizgi, ince ünsüz sesi göstermek için iki çizgi belirlemiştir[279].

Göktürk alfabesine geçişin aşamalı olarak gerçekleşmesini, yani ilk Latin alfabesine geçiş yapılması ve daha sonrasında ise Göktürk alfabesine geçiş yapılması gerektiğini söyleyerek A. Jakıpov da bu görüşü desteklemiştir. Ve Göktürk alfabesine şimdiden geçiş yapmamız gerektiğini söyleyen S. Sıpatayulı ve A. Mekteptegi gibi bilim adamları da vardır[280].

Böyle bir belirleyici günlerde İslam kültürüne geri dönmek için, bin yıldan aşkın bir süredir dedelerimiz tarafından kullanılan, Kazak Türkçesindeki tüm ses özelliklerine uygun olarak yapılmış, yenilenmiş ve düzeltilmiş Arap alfabesine geçmemiz lazım gibi görüşleri söyleyen bilim adamlarının makaleleri süreli basın sayfalardında az da olsa karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri, Arap alfabesin savunan D. Eldosov'un dile getirdikleri[281]:

> *Latin alfabesi, Türk halkları için Arap veya Göktürk alfabesi gibi millî bir alfabe değildir. Şuan dilbilimciler Latin alfabesini kabul ettirmekle meşguldür. Fakat Latin alfabesinin arkasında bizim için hiçbir şey yok, ne edebiyat, ne tarih, ne de din. Kazakların ulusal uyanışı, maneviyatının ve dilinin yeniden doğuşu Arap, Göktürk kültürü ile yazımına bağılıdır. İlk başta sağlıklı dil için okul ve üniversite programlarına Arap alfabesi dersini eklemek lazım. Sonrasında ise şimdiki Kazak alfabesini A. Baytursunov'un alfabesine gore reform etmemiz gerekiyor.*

[278] Kutalmış, *agm*. (2004), s. 8-9.
[279] Küderinova, *age.* (2013), s. 290.
[280] Küderinova, *age.* (2013, s. 291.
[281] Dastan Eldosov, "Çto Za Grafiçeskoi Osnovoi Yazıka?", *Ana Tili,* S. 21, Almatı 2007.

Alfabe değişikliği meselesiyle ilgili tartışmalar özellikle son iki grup arasında gerçekleşmektedir. Kazakistan'da Kiril afabesini savunan bilim adamları, gerekçelerini genellikle Kazak medeniyetinin esas eserlerinin Kiril alfabesiyle kaleme alındığı gerçeğine dayandırmaktadırlar.

Genellikle, alfabe değişikliğine muhalefet edip, Kiril alfabesinin devam etmesini savunanlar grubunda O. Süleymenov, E. Törehanov, E. İgenberlin, A. Kulpatşayeva, L. Düysenbekova, J. Asanov, S. Asılbekulı, S. Sauıtbekov, S. Sadırbayulı, O. Oralbekov v.s. gibi bilim adamları ve aydınları vardır.

Kazakistan'da alfabe değişikliği fikrine hiç sıcak bakmayan S. Asılbekulı, alfabenin tekrar tekrar değişime uğramasının iyi birsey olmadığını, bu değişimin Kazakların hafızasını bulanık bir duruma getireceğini ve ilerlemesine engel olacağını söyleyerek, Kazak topraklarında kendi misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışan Rus bilim adamlarının, halkımızı mankurtlaştırmak için ilk olarak bizim alfabemizi değiştirmeye çalıştıklarını unutmamamız gerektiğini belirtmişitir[282].

Latin alfabesine geçmek bir adım geriye atmak ve geçmişe geri dönmek olduğunu söyleyen bilim adamları K. Esenov ve S. Sauıtbekov'dur. Alfabe değişikliğinin ekomik külfetlere sebep olduğunu ve ekonomik durumumuza zararının büyük olduğunu söyleyen S. Sadırbayulı, M. Karakulov, K. Abiş, O. Oralbekov, B. Abilkasımov, N. Asanov gibi dilcilerimiz de mevcuttur. Latin alfabesine geçmeden alışık olduğumuz Kiril alfabesini düzeltip, Kazak Türkçesinin ses sistemini Rus alfabesinin 31 harfi ile verilebileceği fikirini ortayan atanlar da bulunmaktadır[283].

Latin temelli alfabeye geçiş yapılması gerektiğini savunan bilim adamlarının sayısı daha baskındır. Bu görüşü destekleyenler arasında da aşağıdaki gibi fikir ayrılıkları yer almıştır:

- 1929 yılında kullanılan eski Latin alfabesine geri dönülmesi;
- 1929 yılında kullanılan Latin alfabesine yeni ekler eklenmesi;
- Latin temelli Ortak Türk Alfabesinin birkaç harf ilavesiyle kullanılması;
- Latin temelli yeni bir alfabenin teşkil edilmesi;

Alfabe değişikliği meselesinin gündeme geldiği 90'lı yılların başında Latin temelli alfabenin kullanılmasına karşı görüşlerin çok olmasına rağmen, A. Kaydarov ve Kazak alimleri Latin alfabesini savunmaya devam etmişlerdir.

[282] Serik Asılbekulı ve Nurgeldi Ualiyev, "Bir Küdik, Bir Ümit", *Parasat Jurnalı*, Almatı 2000, s.17.
[283] Küderinova, *age.* (2013), s. 289-290.

Genel olarak Latin alfabesine geçme, yani alfabe değişikliği meselesi ile ilgili çalışmalar yaparak somut bir deliller sunan bilim adamları: N. Ualiyev, A. Junısbek, K. Küderinova, A. Fazıljanova, Z. Bazarbayeva, R. Kadırjanov, A. Aitkojin, A. Mereke, L. Mınjasarkızı, A. Şananov, İ. Kuşenov, M. Jurınov, M. Altay, B. Sarbalaulı, K. Gabithanulı, A. Seitulı ve diğerleri bu meselenin farklı taraftarınıinceleyemeye devam etmişlerdir.

Asılında, A. Kaydarov'un Latin alfabesine geçme fikri Türk halklarının Ortak yazı dili, Ortak alfabe oluşturma isteğinden ortaya çıkmıştır. Yukarıda söz ettiğimiz gibi Ortak Türk Alfabesine geçmeyi savunan ve bu alfabeye benzer ilk alfabe taslağını sunan A. Kaydarov olmuştur.

Latin temelli Ortak Türk Alfabesine birkaç harf ilave ederek Kazaklar için yeni bir alfabesi teşkil edilmesini savunan E. Kajıbekov şunları söylüyor[284]:

> *Ortak bir fikire geçmemiz gerekiyor. Ortak Türk alfabesindeki sesler başka Türk dillerinde de varsa aynı harfle belirlenmeli. Temel bir alfabe oluşturulmalıyız. Kazak, Karakalpak, Karaçay-Malkar, Nogay gibi diller birbirine çok benzediği için konuşmada hiç zorluk çekmiyoruz ama yazıda birbirimizi anlamakta zorlanıyoruz. Ekonomik, politik, kültürel ve bilimsel alanda birleşmemiz lazım.*

Bazı bilim adamlarının 1929 yılında yürülüğe giren Kazak-Latin alfabesine geri dönülmesini savunduğunu yukarıda yazmıştık. Bu konuda K. Musayev, *"Yeni Latin alfabesine geçmek değil, eski alfabeye geri dönmemiz gerekiyor"* [285] diye Kazakistan için ikinci bir seçim olarak eski Latin alfabesinin tekrardan kullanılmasını teklif etmiştir.

K. Husayınova, Kazak Türkçesinin özellikleri başka Türk dillerinden farklı olmasına rağmen, Türk Dünyasının birliğinin temeli olarak yazımızın Latin temelli olmasını desteklediğini söylemiştir. Bununla birlikte, bilim adamı Kazak yazısının Latin alfabesine geçişin manevi zenginliklerimizden ayrılmamak için aşamalı olarak gerçekleştirilmesini söylemiştir.

A. Baytursınov Dil Bilimi Enstitüsü müdür yardımcısı, Kazak dilcisi N. Ualiyev, Latin alfabesi taraftarı olduğunu belli ederek Kazak toplumunun eğitimli olduğunu, insanların çoğunun okulda İngiliz veya Alman dillerini okuduğunu ve bu

[284] Küderinova, *age.* (2013), s. 291.
[285] Küderinova, *age.* (2013), s. 291.

dillerin yazısı Latin temelli alfabe olduğundan dolayı, Kazak toplumunun Latin temelli yeni alfabeyi kolayca öğrenebileceğini düşündüğünü söylemiştir[286].

Araştırma sonucumuza göre, 1990-2012 yılları arasında bu dört farklı görüşü savunan bilim adamlarının bu dört farklı alfabeleri savunma nedenlerini ve gösterdikleri gerekçelerini kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1. *Göktürk alfabesin savunanlar:*
    - Atalarmızın kullandığı alfabeye geri dönülmesi gerektiğini;
    - Göktürk alfabesi Türk halklarının manevi mirası olduğunu;
    - Göktürk alfabesin kullanarak Rus, İngiliz, Çin ve Arap vs. gibi ülkelere Kazak medeniyetinin geçmişten gelen ileri bir medeniyetinin olduğunu kanıtlayacağını savunuyorlar.
2. *Arap alfabesin savunanlar:*
    - Arap alfabesi İslam medeniyetiyle kavuşulması için kulanılması gerektiğini;
    - Halkın asırlarca Arap alfabesiyle biriktirilen tarihî miras kaynaklarına Arap alfabesine dönerek ulaşacağını;
    - Arap alfabesinin Kazak toplumununa geçmiş tarihin, kültür ve geleneklerin geri getireceğini dile getiriyorlar.
3. *Kiril alfabesin savunanlar:*
    - Kiril alfabesinin sosyo-kültürel ve ekonomik yönden kullanılması gerektiğini;
    - Kiril alfabesinin bugüne kadar kullanılan alfabeler içinde Kazak Türkçesi için kullanımda en uygun alfabe olduğunu;
    - Kiril alfabesini kullanan diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırıldığında bu alfabe en sağlıklı uygulamasını Kazakça'da bulduğunu;
    - Kazak kültürünün asıl eserlerinin Kiril alfabesiyle çıktığını;
    - Kiril alfabesinin yerine başka bir alfabe gelirse Kazak toplumunun okuryazarlık oranını etkileceğini düşünüyorlar.
4. *Latin alfabesin savunanlar:*
    - Latin alfabesi Kazakların dünya milletleri ve Türk Devletleriyle entegrasyon ve ilişkilerini yoğunlaştıracağını;
    - Latin alfabesiyle siyasî bağımsızlığın kültürel alanda da sağlanacağını;

[286] Asılbekulı, Ualiyev, *agm.,* s.16.

- Kiril alfabesiyle bilinçlere kazınan sömürge zihniyetinden kurtulmak olduğunu;
- Teknoloji alfabesine geçerek son teknolojiden, küreselleşmeden geride kalmamak olduğunu;
- Latin alfabesinin modernliğin, eğitimin, bilimindili olduğunu dile getiriyorlardı.

Gördüğünüz gibi, 1990-2012 yılları arasında alfabe değişikliği konusunda Kazakistan'da dört ayrı görüş konuşulmuştur. Bu tartışmalardan anlaşıldığı üzere Kiril ve Latin alfabeleri taraftarları baskındı. Kazakistan'da alfabe değişikliği meselesinin bu tartışmalarla bir sonuca ulaşamamıştı ve burda bitmemiştir.

2.4.2. Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Gerçekleşen Tartışmalar (2012-2017)

Sovyet Birliği'nden ayrılarak bağımsız cumhuriyetlerini kuran Türk Devletlerinden bir olan Kazakistan'da Latin alfabesine geçiş meselesi oldukça uzun süredir tartışılmaktadır. Fakat bu konudaki ciddi tartışmalar Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Aralık 2012'de ilan ettiği seslenişinden sonra ortaya çıktığını görüyoruz. Bu dönemden sonra Kazakistan'da gündeme gelen tartışmalar aşağıdaki gibi başlıca iki taraf arasında gerçekleşmiştir:

1. Latin temelli yeni alfabe karşıtları;
2. Latin temelli yeni alfabe taraftarları;

2.4.2.1. Latin Temelli Alfabe Karşıtları

Kazakistan'da yeni Latin alfabesine muhalefet edenve bu konuda olumsuz görüşe sahip olantaraflar da ortaya çıkmaktadır. Kazakistan'ın birtakım bilim adamları Latin temelli alfabeye geçişin, Kazak toplumu için dezavantajları olduğunu öne sürerek bu değişikliğin olumlu yönlerinden olumsuz yönlerinin çok fazla olduğunun altını çizerek belirtmektedirler.

Aralık 2012 tarihinde, Kazakistan devlet başkanı N. Nazarbayev yaptığı konuşmasında Kazak alfabesinin Latinle değiştirilmesi konusunda hükümete talimat vermesinden sonra bu mesele bazı bilim adamları tarafından eleştirmeye uğramıştır.

Şubat 2013 taihinde, başta şair M. Şahanov, yazar K. Jumadilov, K.C. halk sanatçısı N. Nüsipjanov ve benzeri 100 Kazak aydını tarafından imzalanan bir açık mektup Kazakistan devlet başkanı'na gönderilmiş ve bu mektupta dile getirilenlerin özetini kısacaşu şekilde verebiliyoruz[287]:

> *(...)Bugünümüzde Latin harfine "Devlet dili" diyen adı var fakat etkisi bulunmayan Kazak Türkçesi sadece geçmekte. Bu devletimizin ve milletimizin birliğini, bütünlüğünü olumsuz etkiler mi? Bu meselede karşılaşacağımız birinci sorun, bugüne kadar cumhuriyetimizde ülkemizin eski tarihine, medeniyetine, kültür ve manevi değerlerine ilişkin bilimsel araştırmalarımızı, ebebiyatımızı, millî şuurumuzu göstergesi olan milyonlarca kitaplar ve bilimsel eserlerimizin hepsi Kiril Alfabesinde basılmıştır. Latin alfabesine geçiş yapan genç nesillerimiz Kiril alfabesiyle ele alınmış olan kütür birikiminden mahrum kalacaklardır. Latin alfabesine geçiş yapan Özbekistan ve Azerbaycan cumhuriyetlerinin bilim adamları bu sorunlarla karşılaşarak kendi pişmanlıklarını bellirtikleri hala akılımızdadır. Teknolojilerin hızla geliştiği çağ olmasına rağmen günümüze kadarki kitapların sadece %10'u ve %20'siniLatin alfabesiyle tekrardan basmak için milyarlarca paraya ihtiyaç duyulacak. Bu hususta büyük sorunlar ortaya çıkıp ülkemiz manevî değerlerini kaybedebilme tehlikesiyle karşı-karşıya gelebilir.*

Bu açık mektup Kazak aydınlarının alfabe değişimi meselesi ile ilgili görüşlerinin ikiye ayrıldığının bir kanıtıdır. Kazak bilim adamlarının Latin'e geçişe muhalefet ederken kendilerine özgü endişelerinin olduğunu görebiliriz.

A. Aytalı'nın, "Jalın" dergisinde "Kazak Diline İhtiyaç Duyulmayan Bir Ülkede Latin Alfabesine İhtiyacı Olacak Mı?" (Kazak Tiline Suranıs Jok Elde, Latin Alipbiyine Suranıs Bola Ma?) adlı makalesinde Latin alfabesine geçmemek için aşağıdaki gibi birçok delil sunmuştur[288]:

1. Kazak Türkçesindeki bilimsel edebiyatların neredeyse tamamı Kiril alfabesiyle yazılması;
2. Yeni alfabede öğretmenlerin eğitilmesi;
3. Özel kurumların Kiril alfabesiyle çalışmaya devam etmesi;
4. Latin Alfabesinde basın yapan millî basınlara talebin azalması;

[287] "Latın Alipbiyine Köşuge Karsımız" (Латын Әліпбиіне Көшуге Қарсымыз), *Jalın Jurnalı*, S. 3, 2013, s. 5.
[288] Amangeldi Aytalı, "Kazak Tiline Suranıs Jok Elde, Latin Alipbiyine Suranıs Bola Ma?, *Jalın Jurnalı*, S.3, 2013, s. 9.

5. Bunlarla birlikte, Kiril alfabesinde uzun yıllardır eğitim almış olan grubun alfabe ikiye arılmasından sonra, Latin alfabesiyle yazılanları hiç okumama olasılığının yüksek olması gibi.

Aytalı'nın diğer bir endişesi ise, bugüne kadar Rus ve Kazak dilli olarak ikiye bölünmüş Kazak milletinin şimdi iki farklı alfabe kullanmaya başlamasıyla bu durumun daha da kötüye gidebilmesi ve derinleşebilmesiydi.

Demograf A. Gali, Kazak dilini Latin alfabesine geçirmenin Kazakları Rusça'ya geçmeye mecbur etmek anlamına geldiğini; "Üç dillilik" projesi ve Latin alfabesine geçişin Moskovanın bize karşı uyguladığı politikası olduğunu ve burdaki onların amacı Kazakları, Rus dili çerçevesinde ve propaganda etkisi altında bırakmak olduğunu, sonrasında ise hedeflenen saldırılar neticesinde Kazak Türkçesi zayıf hale geleceğini ve tekrardan alfabe değişikliğine ugrayacağını, bu durumda alfabenin tekrar tekrar değiştirilmesi Kazak Türkçesini geliştirmek için kullanılabilecek zaman kayıbı olduğunu, bu arada büyük miktarda ekonomik külfetlerin olacağını ve bunun Kazak Türkçesine karşı bir sabotaj olduğunu dile getirmektedir[289]

Latin alfabesine geçiş meselesinde muhalefet edenlerin başında gelen önemli isimlerden biri olan şair M. Şahanov bu konu üzerine şunları söylemiştir[290]:

> (…)*Hatta iktidardakiler: "Kazak dilinin ülkedeki diğer dillerden üstün olmaması gerektiği" fikirini öne sürerek savundular. Peki o zaman devlet dili ne işe yarar? Yukarıda belirtiltiğimiz gibi, bugünkü Kazakların yaklaşık %60'ı kendi dillerinde okuyamaz veya yazamaz hâldelerdir. En önemlisi, Özbek halkı bizim gibi "ana dillerinde konuşan Kazaklar" veya ana dillerine saygı göstermeyen "kozmopolit Kazaklar" olarak bölünmedi. Onların bizden avantajı olması bu sebeptendir. Alfabeye göre Kazakları açıkça bölmek bir büyük suça eşdeğerdir. Bu nedenle, Latin alfabesine geçiş-yeri doldurulamaz bir pişmanlığa götüreceği malumdur.*

Kazakistan ekonomisti K. Berentayev, Latin alfabesine geçişin nesiller arası bağın kopmasına neden olacağını, elimizde olan her şeyi kaybedeceğimizi ve yeniden birşey kazanmayacağımızı, bu alfabeye geçişi hızlardırmanın bir absürt olduğunu dile

[289] "Ruhani Jangıru: Latın Alipbiyine Köşu" (Рухани Жаңғыру: Латын Әліпбиіне Көшу), https://e-history.kz/kz/seo-materials/show/31138/ (Son erişim: 28.06.2020)
[290] "Galımdar Jaktagan Latin Alipbiyine Akın Karsı" (Ғалымдар Жақтағкан Латын Әліпбиіне Акын Қарсы), 27.10.2013, https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_kazakh_language_latyn/24373619.html (Son erişim: 28.06.2020)

getirerek Kazakistandaki Latin alfabesine geçiş sürecinin büyük ekonomik külftetler olacağından ziyade ciddi sorunlarla karşılacağını şu cümleleri ile belirtmiştir[291]:

> *Şimdiye kadar hiç kimse Kazak alfabesinin Latin alfabesine geçişinin ne kadar maaliyetle sonuçlanacağını tam olarak hesaplamadı. Bununla birlikte, tüm ekonomi alanının uzmanları bu alfabe değişikliğini Kazakistan ucuz atlatamayacağı konusunda hemfikirlerdir. Milyonlarca ve milyarlarca maaliyet olabileceğinitahmin edebiliriz, ancak bu değişikle Kazak kimliğini kaybedebiliriz ve bu çok daha pahalıdır.*

Gördüğünüz gibi, Kiril alfabesinin kullanmasını savunan Latin temelli alfabeye karşıt tarafın kendi fikirlerini destekleyecek argümanlara sahiptir. Onların alfabe değişiliği ile ilgili olarak ortaya koyduğu başlıca argümanları:

- Kazak toplumunun birliğin, bütünlüğün olumsuz etkileyecek olması;
- Toplumda ikiye bölünme sorununun ortya çıkacak olması;
- Gelecek nesillerin manevi değerlerinden mahrum kalacak olması;
- Okuryazarlık oranının azalabilme tehlikesinin olması;
- Büyük ekonomik masrafın yapılacak olması;
- Zayıf olan devlet dilinin ve Kazak kimliğinin kaybedilebilir bir konumda olmasıdır.

2.4.2.2. Latin Temelli Yeni Alfabe Taraftarları

Kazak toplumunun Latin alfabesine geçişin savunan ve bu değişiklikle Kazakistan'ın Türk dünyasıyla siyasî, sosyo-kültürel ilişkilerinin sağlanacağını düşünen G. Husayınova aşağıdaki gibi cümleleri kurmuştur[292]:

> *Ben Kazak toplumunun Latin alfabesine geçiş yapması gerektiğini şiddetle destekleyenlerden biriyim. Bugünümüzde bu halk tarafından güçlü bir şekilde desteklenen bir güncel meseledir. Kazakistan'ın Latin alfabesine geçiş yapmasıyla Türk dünyasıyla olan siyasî, sosyal ve kültürel bağları daha da gelişmeye devam edecektir. Ülkemizin devlet statüsü üzerinde olumlu bir etkisi olacaktır. Genel olarak, Türk halkları ile birlikte olmanın en iyi yollarından biri-ortak alfabeyi kullanmaktır. Latin alfabesine geçişle, diğer milletlerin Kazak*

[291] "Perehod Kazahskogo Yazıka Na Latinitsu: 'Za' ı 'Protiv' " (Переход Казахского Языка На Латиницу: "За" и "Против"), 15.07.2013, https://arvedi.kz/main/perekhod-kazakhskogo-yazyka-na-latinitsu-za-i-protiv.html (Son erişim: 28.06.2020)

[292] *Jana Ulttık Alıpbiy: Kazak Jazuın Jangırtu (Gılımi-Tiltanımdık Zertteu),* Ahmet Baytursınov Til Bilim İnstitustı, Almatı 2017, s. 877.

dilini öğrenmek için bir talep yaratacağı oldukça olasıdır. Yani, Latin alfabesine geçiş, her şeyden önce, şimdiki zamanın bir gereksinimi olsa, ikincisi, küreselleşme sürecinde Kazak dilinin yeniden canlanmasının önemli bir yoludur.

Siyasetçi A. Sarım, Kazakistan'da alfabe değişikliğinin arkasında büyük politika ve ekonomi var olduğunu düşünerek şunları da söylemiştir[293]:

Büyük politika dediğimiz, Kazakistan'ın erken ya da geç detotalitarizasyon ve sömürgecilik süreçlerini sonlandırılması gerek. Kiril alfabesiyle zihinlere kazınan sömürgeci Rus zihniyetinden ve Rus etkisinden kurtulmanın, genel olarak Türklerle birlikte olmanın en iyi yollarından biri-ortak alfabeyi takip etmektir. Kazak dilinin Latin alfabesine geçişi her şeyden önce sadece Kazakların meselesidir. Bu nedenle, bu meseleyi politikleştirmemeliyiz, ancak ulusal çıkarlarımıza uygun adımlar atmalıyız. Bence, Özbekistan'ın tecrübesin iyi olduğunu söyleyemeyiz. Fakat en azından, Azerbaycan gibi ülkelerin böyle büyük bir adım attığını unutulmamalıyız. Ayrıca bizde XX. yüzyılda 2-3 kere alfabeyi değiştirdik. Tüm bu deneyimleri incelemek için bir merkez açıp, burda her şeyi 2-3 yıl analiz edip, şimdiki zamana göre uygun bir alfabe geliştirdiğimiz taktirde, sistematik olarak büyük siyasî kararlarla ve çabalarla uygularsak, bu bağlamda Kazak milleti, kaybetmeyecektir. Aksine, kazanmış olacaktır.

Dil bilim adamı Ş. Kurmanbayulı, genel olarak, yazım ve alfabe değiştirmenin büyük bir politik öneme sahip olduğunu, öte yandan, bu sadece bir politika olmadığını, bu dilin sadece dilsel problemlerini çözmek için gerekli bir koşul olduğunu, öncellikle, sömürgeleştirme sürecini doğru bir şekilde gerçekleştirmek için, alfabeyi değiştirmenin çok önemli olduğunu, çünkü, Kazak Türkçesindeki yazımın, yazılım kurallarının ve kullanığımız alfabedeki harflerin Kiril alfabesinden alındığını, Sovyet döneminde böyle alındığından, dilimizde Kazak Türkçesinin orijinal seslerini göstermeyen gereksiz harflerinin var olduğunu, şimdi Kazak ses sistemine, konuşma tarzına uygun olarak yazdığını söylerse, eski Kiril alfabesini kullanan insanların bunu kabul etmeyeceğini, Latin alfabesine geçilmesi durumunda, kelimeler yeni Latin alfabesiyle yazıldığında, halkın bunu yeniden kabul edeceğini, bunun özellikle gereksiz seslerin, dildeki kelimelerin doğru yazımını ve telaffuzunu sağlamak için dilin doğası için gerekli olduğunu, kendine özgü doğal halin korunmuş olacağını dile

[293] "Latin Alipbiyine Köşu Jane Kazak Tilinin Ahualı" (Латын Әліпбиіне Көшу Және Қазақ Тілінің Ахуалы), 18.08.2017, https://e-history.kz/kz/seo-materials/show/31137/, (Son erişim: 29.06.2020)

getirerek alfabe değişiminin artı ve eksik yönlerinin olduğunu şu cümleleri ile aktarmıştır[294]:

> *Artı olan yönünü; dil kimliğinin korunmuş olacağı, küresel entegrasyon, bilgi edinme fırsatlarının kolaylaşacağıdır. Hiç şüphe yok ki, Latin yazımı İngiliz dili gibi, dünyada kullanımı en yaygın olan alfabedir. Bu şekilde biz şimdiki internette bilim ve eğitim alanında daha fazla bilgi edinebileceğiz ve gençlerimiz tanıma, daha hızlı okuma ve bilgi alma fırsatına sahip olacaklar. Öte yandan, bu- Türk dünyası ile ve Kazakistan'ın birleşmesidir. Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan ile alfabemizin aynı olması-ülkemizin için faydalı olacaktır.*

Kazakistan'ın Latin alfabesine geçişin destekleyenlerden biri Şair K. İsa Rus Kirilinden ve kolonisinden kurtulmak için herhangi bir alfabeye geçiş yapılmasını destekleyeceğini, ve bugünümüzde dünya çapında geniş bir alanda kullanılan, teknoloji çağının ilerleyicisi ve birinci alfabesi-Latin olduğunu, internette toplumun yaptığı yorumlarının % 80'i Latin alfabesini desteklediğini, fakat buna muhalefet edenlerin çoğunun yaşlı ve geriye çeken bilim adamları olduğunu, bu bilim adamlarının bizzat kendilerini düşünerek gelecek nesilleri düşünmediklerini ve Rus kolonisinden kurtulmaktan neden korktuklarını anlamadığını yazmıştır[295].

Bilim adamı, tarihçi T. Omarbekov de Latin alfabesine geçişin Kazakistan'ın gelecek nesilleri için yapılan çok önemli adım olduğunu ve bu sürecin çok çabuk gerçekleşmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiş[296]:

> *Kazakların kullandıkları alfabe tarihi üzerinde durarak bu yeniliğin ertelenmesi gerektiğini düşünüyorum. Biz, Kazaklar, Latin alfabesine geçişte oybirliği ile hareket etmeliyiz. Gençlere, Sovyet döneminde gerçekleşen tüm alfabe değişikliklerin siyasi baskı altında ve kendi irademiz dışında olduğunu açıklamamız gerekiyor.Bugünün kararı tamamen farklı olduğunu, gelecek için yapacağımız kendi seçimimiz olacağını anlatmamız gerekiyor.*

Dil bilimci Z. Bazarbayeva'a göre, yeni alfabeye geçiş Kazak Türkçesinin öğrenilmesini kolaylaştıracağı, son zamanlarda Kazak Türkçesinin durumu devlet dili

---

[294] "Kazakstannın Latin Alipbiyine Köşu- Zaman Talabı Ma, Alde Ulken Sayasat Müddesi Me?" (Қазақстанның Латын Әліпбиіне Көшуі – Заман Талабы Ма, Әлде Үлкен Саясат Мүддесі Ме?), 05.06. 2013, https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_latin_alphabet/24235630.html (Son erişim: 29.06.2020)

[295] Kazıbek İsa, "Biz Şıkkımız Kelmeitin Kirillitsa Korasına Tauelsiz Kazak Jastarı Sıymaidı!" (Біз Шыққымыз Келмейтін Кириллица Қорасына Тәуелсіз Қазақ Жастары Сыймайды!), 02.11.2017, https://abai.kz/post/61407 (Son erişim: 29.06.2020)

[296] "Latin Jazuına Köşu-Bul Sössiz Sayasi Jane Örkeniyetti Tandau"(Латын Жазуына Көшу – Бұл Сөзсіз Саяси Және Өркениетті Таңдау), 17.04.2017, https://qazaqtimes.com/article/8783 (Son erişim: 30.06.2020)

olarak yükseldiği, yurtdışında yaşayan Kazaklar, Kazakistan'da yaşayan vatandaşlarımızla iletişim kurarken, Latin alfabe temellindeki bilgi sistemlerini kulandıkları, dolayısıyla yabancılar için Kazak diliniöğrenmenin daha kolay olacağı, birçok gencin Latin alfabesini kullanan yabancı ülkelerin dilini öğrenme isteğinin olduğu, modernleşme, yenilikleşme ve dijitalleşme çağında Kazak dilini Latin alfabesine geçirmenin küresel iletişime bir erişim sağlayacağını ve ülkenin rekabet gücünü artıracağını belirtmiştir[297].

Diğer bilim adamı K. Jüsip, bir şeyden korkarak ya da geriye bakarak hareket etmeye hiç gerek yok diyerek, Latin alfabesine geçişin politik bir mesele olmadığını, aksine dönemin talebi olduğunu, bu hususta bilişim ve teknoloji çağında modern dünyaya ayak uydurulması gerektiğini, aynı zamanda Kiril alfabesinin kullanış dışı kalacağından korkulmaması gerektiğini, çünkü Rus dilinin Kazakistan'ın resmî dili olarak kullanılmaya devam edeceğini ve Kazakların bu zamana kadar ele almış oldukları tüm kültür eserlerinin bu alfabede kalacağını, zamanla Latin alfabesine değiştireleceğini, bu yüzden şimdiden Latin alfabesin öğretilmeye başlaması gerektiğini söylemiştir[298].

Görüldüğü üzere, Kiril alfabesinin yerine Latin alfabesinin kullanılmasını savunan bilim adamları, kendi fikirlerini destekleyecek argümanlara sahiptir. Onların alfabe değişiliği ile ilgili olarak ortaya koyduğu başlıca argümanları:

- Türk dünyasıyla siyasî, sosyo-kültürel ilişkilerinin sağlanacak olması;
- Batı ve Türk Dünyasıyla entegre olacak olması;
- Kazak dilin yeniden canlanacak olması;
- Kazak dilinin dilsel problemlerini çözmek için gerekli bir koşul olması;
- Kazak Türkçesine has olmayan ve gerekli olmayan fazla harflerin kaldırılacak olması;
- Kiril alfabesiyle zihinlere kazınan sömürgeci Rus zihniyetinden ve Rus etkisinden kurtulacak olması;
- Kazak dil kimliğinin korunmuş olacağı, küresel entegrasyon, bilgi edinme fırsatlarının kolaylaştıracak olması;

[297] Zeynep Bazarbayeva, "Jana Alipbiyge Köşu kazak Tilin Mengerudi Janildetedi", 17.10.2017, https://qazaquni.kz/2017/10/17/76160.html (Son erişim: 30.06.2020)
[298] "Perehod Kazahskogo Yazıka Na Latinitsu: 'Za' ı 'Protiv' " (Переход Казахского Языка На Латиницу: "За" и "Против"), 15.07.2013, https://arvedi.kz/main/perekhod-kazakhskogo-yazyka-na-latinitsu-za-i-protiv.html (Son erişim: 30.06.2020)

- Yurtdışında yaşayan ve Kazakistan'da yaşayan Kazaklar'ın, yabancıların, Kazak Türkçesini öğrenmelerini kolaylaştıracak olması;
- Latin alfabesini kullanan yabancı ülkelerin dilini ve başta İngiliz dilini öğrenmenin kolaylaştırılması;
- Modernleşme, yenilikleşme ve dijitalleşme çağında küresel iletişime bir erişim sağlayacak olmasıdır.

2.4.3. Latin Alfabesine Geçişi İle İlgili Kazak Halkı Üzerine Yapılan Sosyolojik Araştırma

Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbaey'in Latin alfabesine geçiş sürecin başlatma talimatını verdikten sonra Kazak halkı, aydınları, siyasetçileri ve bilim adamları arasında tekradan tartışmalar başlamıştır. N. Nazarbayav'in verdiği talimatları gerçekleştiren ve bu yöndeönemli çalışmalar yaparak bilimsel sonuçları elde eden devlet kurumlarından biri olan Ahmet Baytursınov Dil Bilim Enstitüsü'nün 2016 ve 2017 yıllarında alfabe değişikliği ile ilgiliyaptığı sosyolojik araştırma[299] sonuçlarını incelemek istiyorum.

Ahmet Baytursınov Dil Bilim Enstitüsü'nün sosyolojik araştırma yapmasının temel amaçlarından biri, Latin alfabesine geçişi ile ilgili olarak Kazak halkının konumunu belirlemektir.

2017 yılında yapılan anket sonucuna göre, katılan halkın yarısından çoğu (% 52.2) bu alfabe değişikliğin desteklemektedir. Halkın %29,3'ü Kazak yazısın Latin temelli alfabeye geçirme kararını onaylamadı. Bu durumda, katılımcıların %18,6'sının bu soruyu cevaplamakta zorlandığına dikkat edilmelidir.

Grafik 1.Kazak Halkının Latin Alfabesine Geçişi Hakkında Düşünceleri

[299] Bk. *Jana ulttık Alıpbiy: Kazak Jazuın Jangırtu (Gılımi-Tiltanımdık Zertteu),* Ahmet Baytursınov Til Bilim İnstitutı, Almatı 2017, s. 78-82.

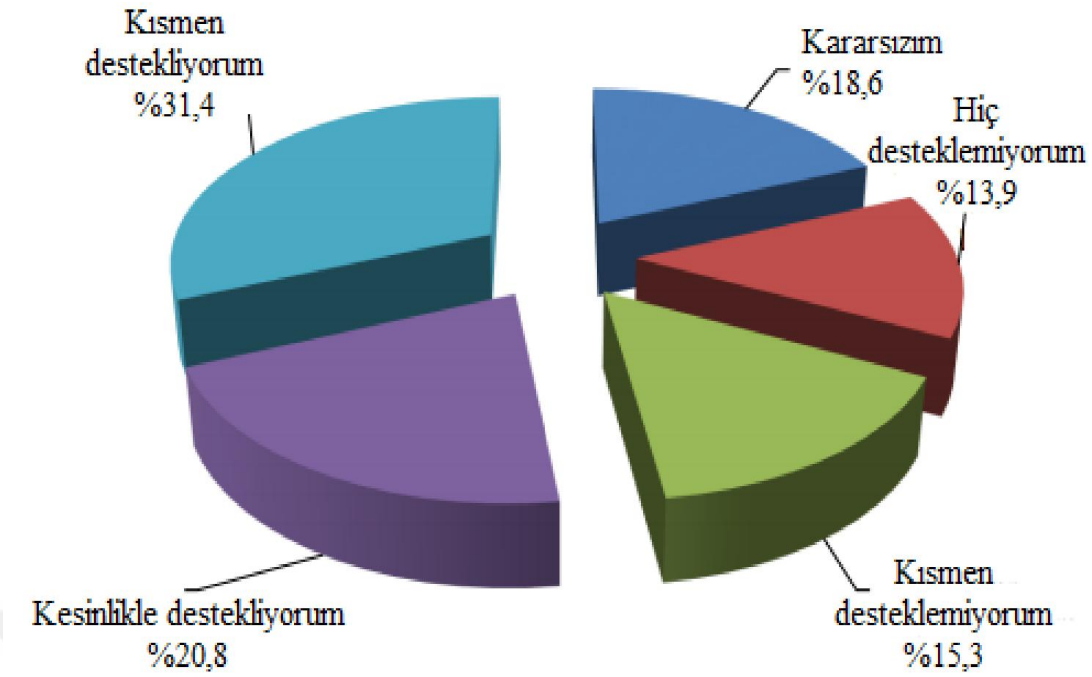

Benzer bir yöntemle 2016 yılında yapılan sosyolojik araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırdığımızda, 2017 yılında devlet dilini Latin alfabesine geçirme kararının halk tarafından desteklendiği ve artış olduğu görünmektedir. 2016 yılında halkın % 73,1'i Latin alfabesine geçişi desteklemezken, mevcut anketin sonuçları bu kategorideki katılımcı oranının % 29,3 olduğunu göstermektedir. Destekçilerin 2016'daki oranı % 16,8, 2017'de ise % 52.2 idi.

Çeşitli görüş sahiplerinin bügüne kadar yaptıkları tartışmalar sonucunda, bugünkü Kazak toplumunun çoğunluğu Kazak alfabesinin Latin temelli alfabeye değiştirmenin gerekliliği ve önemi konusunda köklü fikir değişikliği yaparak ortak karar aldıkları görülmektedir.

Grafik 2.Kazak Halkının Latin Alfabesine Geçişi Hakkında2016-2017 Yıllarıdaki Düşüncelerin Karşılaştırma

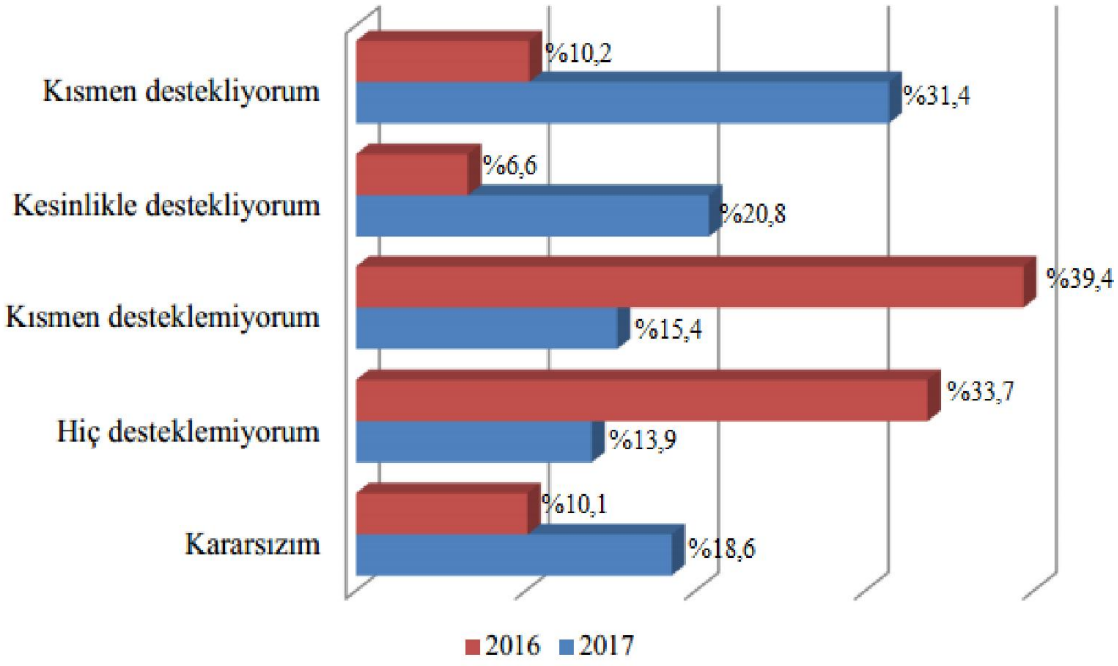

2.5. Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Gündeme Gelen Alfabe Teklifleri ve Efrafındaki Münakaşalar

Son yıllarda Kazakistan'da bilim ve kültür alanlarında, sosyal medya ve süreli-süresiz basın sayfalarında her gün Latin alfabesi ile ilgili bir şeyler yazılıp çizilmekte, bu konuyla ilgili çok konuşulmaktadır. Latin alfabesine geçiş sürecinde alfabe projesi konusunda farklı görüşe sahip aşağıdaki gibi birkaç grup ortaya cıkmaktadır:

1. İngiliz dili için kullanılan harflere geçmeyi uygun bulanlar;
2. Kazak Türkçesi için yeni bir Latin alfabesinin oluşturulması gerektiğini söyleyenler;
3. Kazak Türkçesi için 34 harfli Ortak Türk Alfabesi'nin yeterli olduğu fikrini savunanlar.

11 Eylül 2017'de "Devlet dilinde Latin alfabesinin tek bir standardının tanıtılması üzerine" bir meclis toplantısı yapılmıştır. Bu gün, digraf kullanan ilk Kazak Latin alfabesinin projesi sunulmuş ve "Kazak alfabesinin yeni taslağı teklif edildi" başlığıyla bu alfabe medya ve sosyal medya aracılığıyla geniş çapta yayılmıştır.

Bu meclis toplantısında Latin alfabesinin geliştirilmesine yönelik kurulan çalışma grubu adına bu grubun yöneticilerinden biri olan Şayahmetov Dil Geliştirme Koordinasyon-Metodoloji Merrkezinin Müdürü E. Tileşov rapor yaptı. Latin alfabesinin Kazak dili için hazırlanan taslakları hakkında bir açıklama yaptı. O, alfabe projesi öncellikle Kazakdilin ses sistemini hesaba katığını ve bu yüzden alfabe 25 sesten oluşturulduğunu şu şekilde ifade etmiştir: *"Hazırlanan alfabe taslağı aşağıdaki ilkeye dayanarak yapıldı dikkate : bir harf-bir ses, bir harf-iki ses ve bir ses-digraf sistemi. Kazak dilinin ses sistemini tam olarak desteklemek için alfabeye sekiz farklı sesi temsil eden sekiz digraf eklendi"*[300].

Tablo 13. Kazakistan'da Latin alfabesinin Gündeme Gelen Ilk Taslağı

№	LatinAlfabesi	Transkripsyon Alfabesi	№	LatinAlfabesi	KirilAlfabesi
1	A a	[a]	18	R r	[r]
2	B b	[b]	19	S s	[s]
3	C c	[ts]	20	T t	[t]
4	D d	[d]	21	U u	[u]
5	E e	[e]	22	V v	[v]
6	F f	[f]	23	W w	[uv,üv,v]
7	G g	[g]	24	Y y	[ı]
8	H h	[x], [h]	25	Z z	[z]
9	I i	[i], [iy,ıy,i]	1	Ae ae	[ä]
10	J j	[y]	2	Oe oe	[ö]
11	K k	[k]	3	Ue ue	[ü]
12	L l	[l]	4	Ch ch	[ç]
13	M m	[m]	5	Gh gh	[ğ]
14	N n	[n]	6	Ng ng	[ng]
15	O o	[o]	7	Sh sh	[ş]
16	P p	[p]	8	Zh zh	[j]
17	Q q	[q]			

Sunulan alfabe taslağı üzerine ülke çapında büyük tartışmalar yaşanmaya başlamış ve uzun bir süre ülke basınını meşgul etmiştir. Bilim adamları, dil bilim adamları ve diğer alanların temsilcileri arasında gerçekleşen tartışmalarda bu alfabenin bir sürü eksiklerini açığa çıkararak eleştirilmiştir.

K. Küderinova, harflerin doğru bir grafikasının yapılması gerektiğini, çünkü /ä/ sesinin "ae" ile, /ö/ sesinin "oe" ile, /ü/ sesinin de "ue" ile, /ş/ sesinin de "sh" ile, /ç/ sesinin "ch" ile , /ğ/ sesinin "gh" ile gösterilirse, bir anlamlı olan bu harfler

[300] "25 Bukv Budet V Novom Kazahskom Alfavite-Razrabotçiki" (25 Букв Будет В Новом Казахском Алфавите – Разработчики), 11.09.2017, https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/25-bukv-budet-v-novom-kazahskom-alfavite-razrabotchiki-326221/ (Son erişim: 01.07.2020)

anlamından ayırlacağını, gelecekte /ä/ sesi "ae", /ö/ sesi "oe" olarak seslenilmesi mümkün olacağını belirterek aşağıdaki gibi örnekleri vermiştir[301]:

> *"Ae" digrafı Kazak Türkçesine has kelimelerde ə (ä) harfin karşılıyor, fakat Rus dilinden Kazak Türkçesine gelen э (e) harfi ile yazılan kelimeler e harfi ile yazılmaktadır. Sonuç olarak, ə (ä) ve аэ (ae) harf birleşimi, ө (ö) ve оэ (oe) harf birlieşimleri aynı olarak yazılmış olacaktır. Örneğin, Ə=AE aeroport-аэропорт, aerobika- аэробика, aerovokzal-аэровокзал; Ө=OE biooeris-биоөріс, makrooekonomika-макроэкономика, geoekonomika-геоэкономика.*

Dil bilimci T. Kayupov'a göre, bu alfabe onaylanırsa Kazak Türkçesindeki 130 binden aşkın kelime yanlış yazılacak ve okunacaktır. Örneğin, Kazak Türkçesindeki soyadlarının**-ov, -ev, -ova, -eva** olarak tamamlanmasından dolayı bunlarda yanlış okunacaktır. Өмірбаев, Айтбаев gibi soyadlar, [Ömirbaev], [Aitb**ae**v] olarak okunması gerekirken bu sununlan alfabe taslağıyla Oemirbaev-[Ömirb**ä**v], Aitb**ae**v-[Aitb**ä**v] olarak okunacaktır.

Kazak bilim adamlarına göre, bu alfabe taslağı dilimizde bunun gibi büyük sorunlar yaratacak binlerce örnek vardır. Bu nedenle bu alfabe kazak dilbilimi açısından yeterli bir şekilde analiz edilmiştir. Bu alfabe taslağının gerçekten çok fazla eksiklerinin var olduğu örnekler üzerinden de anlaşılmıştır.

Türk bilim adamı A. Ercilasun bu alfabe taslağın eleştiren "Alfabeye Stalin'den Daha Büyük Kötülük" başlıklı makalesin yayımlamıştır. Ercilasun makalesinde bu alfabe taslağıyla hayal kırıklığına uğradığını söylemiş ve çağdaş alfabe yaptıklarına göre "tek ses tek harf" kuralının benimsenmesi, aynı zamanda tertip edilecek alfabenin Türk dünyasına yaklaşma prensibini de taşıması gerektiğinin altın çizerek belirtmiştir[302]. Burda belirtmeliyiz ki, bu makale Kazakçaya çevirilerek Kazakistan'da 2017 yılında "Abay" haber portalında "Ankara'dan Ulaşan Ses– Harflere Stalin Afeti" başlığıyla yayımlanmıştır.

İdeal bir alfabe "bir sese bir harf" prensibi benimsenmiş olan alfabedir. Böyle alfabelerin hem öğretimi hem de öğrenilmesi daha kolay olur. Bu hususta Kazak millî alfabesin düzenleyen A. Baytursınov'un doğru ve iyi alfabe hazırlamasıyla ilgili şu

---

[301] "Usınılgan Alipbiy Boyınşa Tiltanımdık Taldau" (Ұсынылған Әліпби Бойынша Тілтанымдық Талдау), 15.09.2017, https://kaz.tengrinews.kz/article/usyinyilgan-alpbi-boyyinsha-tltanyimdyik-taldau-938/ (Son erişim: 01.07.2020)

[302] Ahmet Bincan Ercilasun, "Alfabeye Stalin'den Daha Büyük Kötülük", 01.10.2017, https://millidusunce.com/alfabeye-stalinden-daha-buyuk-kotuluk/ (Son erişim: 01.07.2020)

görüşünü hatırlamak isterim: *"İyi bir alfabe dile uygun olmalı. İyi bir alfabe yazmakta kolaylık sağlamalı, alfabenin çizimi zor olursa ve harf sayısı çok olursa, yazımı uzaklaştırıp çok zaman alır. Alfabe basın işine elverişli olmalı. Harfi dizdiğimizde kolay dizilen, baskıda az yer alan alfabe baskı maaliyetini azaltır. İyi bir alfabenin öğrenilmesi kolay olmalıdır"*[303]. İşte A. Baytursınov'un bu kriterilerine gore uygun alfabe tertip edilmesi gerektiği düşüncesini bende savunuyorum.

Söz konusu digraflardan oluşan yen Kazak Latin alfabesi büyük bir tepkiyle karşılandığını görüyoruz. Bu alfabenin Kazakistan bilim adamları ve halkı tarafından çok eleştirilmesinin başlıca sebeplerinden biri alfabedeki bazı seslerin digraflarla belirlenmesiydi. Dolayısıyla, bu alfabe taslağı öğretimi zorlaştıracaktı ve Türk dünyasıyla entegrasyon kapılarını açmak yerine kapatacaktı.

9 Ekim 2017 yılındaKazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, devlet dilini Latin alfabesine değiştirme projesi için çalışma grubu üyeleriyle bir araya gelmiştir. Devlet dilinin Latin alfabesine değiştirilmesini uygulamak üzere kurulan çalışma grubu üyeleriyle yapılan toplantıda Kazak toplumunun katılımına özellikle önem verdiğini belirten Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev şunları dile getirmiştir[304]:

> *Devlet dilini değiştirmek manevi canlanma programındaki en önemli konulardan biridir. Bu günlerde, Kazak dilinin yeni bir alfabesi ile ilgili mesele toplumda şiddetli bir şekilde tartışılıyor. Birçok kişi buna katıldı. Kazak alfabesinin Latin alfabesine geçişi her zaman benim özel kontrolüm altındaydı. Dünyadaki başka hiçbir ülke yeni alfabesini ulus olarak bu şekilde tartışmamıştır.Herkesin fikrini bilmek bizim için önemlidir. Cumhurbaşkanlığı İdaresi, Latin alfabesine geçiş için 300'den fazla başvuru aldı. Gençlerin bu süreci desteklemesi sevindiricidir. Lider kamu dernekleri, akademik topluluğu ve kamuoyu bu tartışmada aktif rol aldı.*

Yürütülen çalışmanın sonuçları üzerine yapılan toplantıda, Ahmet Baytursınov Dilbilim Enstitüsü başkanı E. Kajıbek ile Şayahmetov Dil Geliştirme Koordinasyon-

---

[303] "Usınılgan Alipbiy Boyınşa Tiltanımdık Taldau"(Ұсынылған Әліпби Бойынша Тілтанымдық Талдау), 15.09.2017, https://kaz.tengrinews.kz/article/usyinyilgan-alpbi-boyyinsha-tltanyimdyik-taldau-938/ (Son erişim: 01.07.2020)

[304] "Prezidentu RK Predstavlen Proekt Kazahskogo Alfavita Na Latinitse" (Президенту РК Представлен Проект Казахского Алфавита На Латинице), 09.10.2017, https://lenta.inform.kz/kz/prezidentu-rk-predstavlen-proekt-kazahskogo-alfavita-na-latinice_a3073260 (Son erişim: 01.07.2020)

Metodoloji Merrkezinin Müdürü E. Tileşov, yeni alfabe taslağı ile ilgili geniş bilgilerini paylaştırlar. Kazakistan Cumhurbaşkanı toplantıya katılanların görüşlerini ve hazırlananraporlarını dinledikten sonra, ayrı ve özel dikkat gerektiren konular üzerine durarak şunları dile getirmiştir[305]:

> *Genel olarak, çalışmanın ana yönlerini destekliyorum. Projenin uygulanması sırasında dünya deneyimleri değerlendirildi. Bu çok önemlidir. Kazak alfabesinin Latin alfabesine geçiş süreciyle ilgili bilgilendirici ve açıklayıcı çalışmaların devam edilmesi gerekiyor.*

Söz konusu toplantı sırasında Cumhurbaşkan'a Kazak Türkçesinin Latin temelli alfabeyle düzenlenen alfabe taslağı sunulmuştur. Bu teklif edilen alfabe taslağına "apostroflu alfabe" adı verilmiştir. İlk alfabe taslağında Latin alfabesinin 25 harfi alınıp bazı sesler digraflarla belirtilmişse, bu taslakta 24 Latin harfi kullanılır ve Kazak Türkçesine has sesleri apostrof ile belirtilmiştir.

Tablo 14. Apostroflu Latin Alfabe Taslağı

№	LatinAlfabesi	Transkripsyon Alfabesi	№	LatinAlfabesi	KirilAlfabesi
1	A a	[a]	17	N' n'	[ng]
2	A' a'	[ä]	18	O o	[o]
3	B b	[b]	19	O' o'	[ö]
4	D d	[d]	20	P p	[p]
5	E e	[e]	21	Q q	[q]
6	F f	[f]	22	R r	[r]
7	G g	[g]	23	S s	[s]
8	G' g'	[ğ]	24	S' s'	[ş]
9	H h	[x], [h]	25	C' c'	[ç]
10	I i	[i]	26	T t	[t]
11	I' i'	[i], [iy,ıy,i]	27	U u	[u]
12	J j	[j]	28	U' u'	[ü]
13	K k	[k]	29	V v	[v]
14	L l	[l]	30	Y y	[ı]
15	M m	[m]	31	Y' y'	[uv,üv,v]
16	N n	[n]	32	Z z	[z]

Bu alfabe taslağı genel olarak orijinal Latin harflerini içermiş fakat Kazak Türkçesine has sesler [‘] (apostrof) işaretleri ile belirlenmiştir. Apostroflu alfabe

[305] "Prezidentu RK Predstavlen Proekt Kazahskogo Alfavita Na Latinitse" (Президенту РК Представлен Проект Казахского Алфавита На Латинице), 09.10.2017, https://lenta.inform.kz/kz/prezidentu-rk-predstavlen-proekt-kazahskogo-alfavita-na-latinice_a3073260 (Son erişim: 01.07.2020)

toplam 32 harf içermekteydi. /ä/ sesi **a'**ile,/ğ/ sesi **g'** ile,/i/, /iy,ıy,i/ sesleri **i'** ile, /ng/ sesi **n'** ile, /ö/ sesi **o'** ile, /ü/ sesi **u'** ile, /ş/ sesinin de **s'** ile, /ç/ sesi **c'**, /ü/ sesi **y'** ile gösterilmekteydi. Söz konusu alfabe bir sese bir harf ve harfin her yerde aynı sesi vermesi iklesile İngilizce bilgisayar klavyesi temel alınarak hazırlandığı görülmektedir.

Söz konusu apostroftan oluşan yeni Kazak Latin alfabesi büyük bir tepkiyle karşılandı, ne dilciler, bilim adamları ne siyasetçi, sivil örgüt kurumları temsilcileri ne de halk tarafından onaylandı. Bu apostrof işaretinin hem okumada hem yazmada elverişli olmayacağı, mobil ve bilgisayar klavyelerinde yazmayı zorlaştıracağı, birçok iş çıkartacağı, kafa karışıklığına uğratacağı, en önemlisi Kazak Türkçesine has seslerin gelecekte neden olacağı yönünde şiddetli eleştiriler gelmiştir.

Fakat bu eleştirilere rağmen 26 Ekim 2017'de Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Kazakistan'ın Latin alfabesine geçişi ile ilgili kararnameyi imzaladığı ve Kazak Türkçesi için tertip edilen apostroflu alfabe taslağını onayladığı hakkındaki haber, 27 Ekim 2017'li Egemen Kazakistan gazetesinde "Latin Alfabesine Geçmenin Önemine Dikkat Çekildi" [306] başlıklı makalede yayınlanmıştır. Böylelikle, Kazakistan'da Latin temelli alfabeye geçiş süreci resmî olarak başlatıldı ve bu süreç 2025 yılına kadar edecektir. N. Nazarbayev tarafından onaylanan bu alfabe taslağı, toplumda olumsuz fikirlerin çoğalmasına sebep oldu.

Fakat bu alfabe onaylanmasından sonra alfabe çalışmaları devam etmiş ve bu olumsuz fikirler değerlendirerek yeni bir alfabe taslağı uzmanlar tarafından olışturmuştur. Bu alfabe taslağı 20 Şubat 2018 yılında meclise sunuldu ve çoğunluğun onay verdiği bu alfabe üzerine Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev "26 Ekim 2017 yılında № 569 Kararına Değişiklik Yapılması Hakkında Kararname" çıkardı. Bu Kararname'de yeni alfabe taslağının onaylandığı ve Kararname yayımlandığı günden itibaren yürürlüğe gireceğinden bahsedilmiştir [307]. Söz konusu alfabe 32 harften oluşarak, Kazak Türkçesine has harflerine üst çizgi kullanılmış ve İngiliz dilindeki gibi /ş/ sesine **sh** harfi,/ç/ sesine ise **ch** harfleri kullanılmıştır.

---

[306] "Latin Arpine Köşudin Manızdılıgına Nazar Audarıldı" (Латын Әріпіне Көшудің Маңыздылығына Назар Аударылды) 29.10.2017, https://pdf.egemen.kz/pdfs/2017/10/27102017-web1.pdf%20(E.T.%20%2029.10.2017) (Son erişim: 02. 07. 2020)

[307] "Kazak Tili Alipbiyin Kirilitsadan Latin Grafikasına Köşiru Turalı" (Қазақ Тілі Әліпбиін Кириллицадан Латын Графикасына Көшіру Туралы), 26.10.2017, http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1700000569 (Son erişim: 02.07.2020)

Tablo 15. 2018 Yılında Onaylanan Latin Alfabesi

№	LatinAlfabesi	Transkripsyon Alfabesi	№	LatinAlfabesi	KirilAlfabesi
1	A a	[a]	17	Ń ń	[ng]
2	Á á	[ä]	18	O o	[o]
3	B b	[b]	19	Ó ó	[ö]
4	D d	[d]	20	P p	[p]
5	E e	[e]	21	Q q	[q]
6	F f	[f]	22	R r	[r]
7	G g	[g]	23	S s	[s]
8	Ǵ ǵ	[ğ]	24	T t	[t]
9	H h	[x], [h]	25	U u	[u]
10	I i	[i]	26	Ú ú	[ü]
11	I ı	[i], [iy,ıy,i]	27	V v	[v]
12	J j	[j]	28	Y y	[ı]
13	K k	[k]	29	Ý ý	[uv,üv,v]
14	L l	[l]	30	Z z	[z]
15	M m	[m]	31	Sh	[ş]
16	N n	[n]	32	Ch	[ç]

Bu son onaylanan Kazak alfabesinde de üst çizgi işaretinin kullanılmasından dolayı, kullanışsızlığı ve elverişsizliği söz konusu olup, özellikle /ş/ harifinin sh, /ç/ harfinin ch olarak ve /ı/ harfinin y, /u/ harfinin ise ý şekilinde kullanılması tekrar Kazak toplumu ve bilim adamları tarafından eleştirilmektedir.

Bilim adamları ve dil bilim uzmanları bu alfabenin eksiklerini yine ortaya çıkarmıştır. Örneğin, “Асхат” isimi ve “Асхана” kelimesi [Ashat] ve [Ashana] olarak okunması gerekirken, bu sunulan alfabe taslağıyla [Aşat] ve [Aşana] olarak okunacaktır. Bu kelimeler yanı sıra, Bayırjan isiminin “Baýyrjan”, tauıq kelimesinin “taýyq”şeklinde yazılacağı karışıklığa sebep olacağı gerekçesiyle bu alfabenin de düzeltilmesi gerektiğini savunuyorlar.

Kazakistan’da bu alfabe değişikliği meselesinin son bulduğunu söyleyemeyiz, çünkü Yeni Devlet Başkanı Kasım Jomart Tokayev, Latin temelli Kazak alfabesinin taslakları üzerine tekrardan bilimsel araştırmalar yürütmektedir. Burdaki asıl amaç yeni alfabenin eksiklerini düzelterek geliştirmektir. Bu bağlamda Kazakistan yeni Devlet Başkanı K. Tokayev, Cumhuriyet düzeyinde birkaç alfabe taslakların

inceleyerek, bunların içindeki en elverişli ve karlı olan üç alfabeyi seçip 2020 yılının Şubat ayında açık bir tartışmaya sunduğu hepimize malumdur[308]

[308] "Latin Alipbiyinin Jana Jobası Talkılandı" (Латын Әліпбиінің Жаңа Жобасы Талқыланды), 05.03.2020, https://egemen.kz/article/223457-latyn-alipbiininh-dganha-dgobasy-talqylandy, (Son erişim: 02.07.2020.)

SONUÇ

Alfabeyi bazı bilim adamları sadece bir semboller sistemi olarak kabul ederken bazıları onu milletin düşünce yapısını, milletin kimliğini, kültürel eğilimini ve tarihini etkileyebilecek sosyo-kültürel bir unsur olarak görmektedirler. Ülkelerin alfabe değişikliğini gerçekleştirdikten sonra siyaset, eğitim, kültür ve kamusal yaşamın tüm alanındaki değişimlere bakılacak olursa alfabenin bir ülkenin bugününü, geleceğini önemli ölçüde etkileyen bir olgu olduğu ortaya çıkacaktır. En başından beri dile getirildiği gibi bu çalışmada, XIX. yüzyılın başından günümüze Kazak Türkçesinin yazımı ve alfabe meseleleri üzerine toplu değerlendirilme yapılmaya çalışılmıştır.

Kazak Türkçesinin yazıya aktarılmasında kullanılan alfabelerinin ve yazı sitemlerinin çeşitliliği oldukça göz kamaştırıcıdır. Pek çok Türk kavimi gibi Kazak topluluğunun da yazıya aktarılan metinlerinden izleyebildiğimiz tarihi boyunca Göktürk, Mani, Soğut, Uygur, Arap, Kiril ve Latin gibi birçok alfabe değiştirmişlerdir. Kazakların tarihinde gerçekleşen bütün alfabe değişikleri onların isteği dışında zorla gerçekleştirilen siyasî oyunun bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Tarihte başka hiç bir kavim, bu kadar sık ve köklü değişiklik yaşamamıştır.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar bütün Türkistan'da, Kazak topraklarında umumî edebî dili olan Çağatay Türkçesi yerine, İlminskiy'in başlattığı Türk ağızların müstakil birer edebî dili haline getirme politikası sonucunda, Kazak yazı dilinin ilk eserleri Kazan, Orenburg, Taşkent, Petersburg, Astrahan, Troitske, Omsk şehirlerinde yayımlanmıştır. Böylelikle, İlminskiy'nin öncülüğüyle Kazak topluluğunda XIX. yüzyılın sonunda Kazak alfabe meselesi alevlenmiş ve alfabenin dil yapısına uydurulması söz konusu olarak Kazak Türkçesinin Kiril alfabesiyle yazıya geçirilmesi de başlatılmıştır. Rus bilim adamları Grigoryev, Vasiliyev, Radloff, Alektorov, Katarinskiy İlminskiy'in hazırladığı alfabe projesin eleştirerek kendi alfabe projelerin sunmuştur. İlminskiy'nin fikirlerinin tesirinde kalan ünlü Kazak aydını ise İbray Altınsarin 1879 yıllında Rus alfabesiyle Kazak alfabesin hazırlamıştır. Böylece, 30-40 yıl boyunca tartışılan Arap alfabesin Rus alfabesiyle değiştirme meselesi sonunda kesin bir çözüm bulamadığını görüyoruz.

Kazak Türkçesinin Arap alfabesi ve aynı dönemde misyonerlerin öncülük ettiği Kiril alfabesi ile yan yana kullanılagelmesi, 1929'a dek sürmüştür. Sonrasında

Arap alfabesi yerine, 1929-40 yılları arasında Latin alfabesi, 1940 yılından sonra ise bugünümüzde de kullanılmakta olan Kiril alfabesi kabul edilmiştir. Maalesef bunun gibi alfabe değişikliklerinin Kazakistan'da gündeme gelmiş olması kültür ve edebiyat dili bu durumdan olumsuz yönden etkilenmiştir.

Bu değişikliklerden ilki ve birkaç yüzyıl boyunca kullanılan Arap alfabesinin, kendine ait sisteminin ve özelliğinin olduğunu fark edilmiştir. Dolayısıyla, Kazak Türkçesinde kullanılan Arap alfabesin Kadim yazısı, Cedit yazısı ve A. Baytursınov'un alfabe dönemleri olarak 3 başlık altında incelenmiştir. Kadim ve Cedit yazı dönemlerinde Kazak Türkçesi Arap alfabesiyle hiçbir yazım kuralına bağlı kalmaksızın yazılmıştır. Kazak Türkçesinin Arap alfabeli yazım kurallarını düzenleme işini A. Baytursınov, 1912 yılında Aykap dergisinde yazdığı makalesiyle ele almıştır. Onun Kazak Türkçesi için hazırladığı Arap alfabesinde Kazak konuşma dilinin sesleri ve ses yapısı esas alınmıştır. A. Baytursunov'un büyük değişiklikler yaptığı alfabeleri sadece Kazak Türklerinin değil, tüm Türk Dünyasının yazı sistemi ve imlasında büyük etkide bulunduğunu söyleyebiliriz.

XX. yüzyılında diğer Türk devletlerinde görüldüğü gibi, Kazakistan'da da alfabe meselesi üzerinde gerçekleşen tartışmaların en yoğun olduğu dönem olmuştur. Genel olarak baktığımızda, Kazakistan'da Arap alfabe meselesi ile ilgili toplamda iki kez ateşli tartışmaların yaşanmıştır. Birincisi, 1910'ların başında gerçekleşen tartışma-Kazak Türkçesi için Arap alfabesindeki harfleri hiç değiştirmeden tamamen kullanmak veya A. Baytursunov'un düzenlediği alfabe sistemin kullanmak; İkincisi ise, 1920'lerin sonunda gerçekleşen tartışma-Latin alfabesin kabul etmek olmuştur. Bu dönemde Kazak aydınlar sınıfının önünde gelen temsilcisi A. Baytursınov ve birtakım Kazak aydınları Arap alfabesinin ıslah edilmesi hakkındaki fikirini savunarak Latin alfabesine net bir şekilde karşı çıkmışlardır. Onlar, Rusların izlediği politikalar neticesinde gündemde olan Latin alfabesini ilerde uygun bir zamanda Kiril alfabesine geçişte bir ara basamak olarak gördüğünü anlamışlardır. Bilindiği gibi, o dönemki ilk olarak Bakü I. Uluslararası Türkoloji Kurultayında alınan karar doğrultusunda Türk dünyasının medeniyet yönelişinde billurlaşmış ortak bir Latin temelli Türk alfabesininin belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Arap alfabesini destekleyenlerin sunduğu delillerine rağmen, Latin alfabesi Sovyet hükümeti tarafından desteklenmesinden dolayı, zorunlu olarak kabul ettiklerini görebilmekteyiz.

Böylece 1930'larda Latin alfabesi kullanıldığı dönem Kazak Türkçesinin gelişim göstermesi ve halkın okuryazarlık sayısının artması yönünden çok önemli bir

dönem olmasına rağmen, Kazak Türkçesi için Kiril alfabesi birden kullanılmaya başladığını görmekteyiz. Sovyet hükümeti, 1939-1940 yıllarında Türk halklarının alfabesini ikinci kez oldukça hızlı bir şekilde değiştirmişlerdir. Ancak tarihe baktığımızda Sovyet hükümeti, alfabe değişikliğine hazırlığın Kazak maneviyatı ve kültürüne karşı kanlı dönem başlatarak gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu soykırımda yeni alfabeye muhalefet edecek Kazak halkının aydınlaması ve millî menfaatı yolunda bütün gayretiyle mücadele veren, dönemin iktidarıyla ideolojisini tenkit eden fikri hür aydınlarının büyük bir kısımının öldürülmesinden dolayı, bu yeni değişime yüksek sesle hiçbir itiraz olmadan Kiril alfabesine geçiş kolay gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda artık herkes tarafından yeni alfabe reformunun yalnızca "Tek Tür Sovyet İnsanı" örneğin oluşturmayı hedefleyen devletin planlı programlı resmî politikası olduğunu açık ve net anlaşılmıştır.

S. Amanjolov, gelecekte çok fazla reforma gerek kalınmamaması amacıyla, Kazak fonetiğini dikkate alarak çok titiz çalışma yaptığını görüyoruz. Kazak Türkçesinin Kiril temelli alfabesi 1940 yılından itibaren günümüze kadar aralıksız kullanılmaktadır. Denebilir ki, bu alfabenin kabulü ile birlikte Kazakların okuryazarlık oranı yükseldiği gibi, Rusçanın öğrenilme ve kullanılma oranı da artmaktadır. Kazakların günümüzdeki sosyo-kültürel durumu, Sovyet hükümetinin ağırlıklı olarak 1940-1980 arasındaki planlama ve politikalarının sonusudur.

1991 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tekrardan bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri, bağımsız bir devlet olmanın gereğini yerine getirerek her alanda yeniden yapılanma süreçleri başlatmış ve en etkili ve kalıcı unsur olan dil sorunlarına nasıl çözüm buluruz sorusunun cevabını aramaya devam etmiştir.

Kazakistan dâhil olmak üzere Türk Dünyasında bugün ilk planda ele alınması ve uygulamaya konulması gereken konu bir "Ortak Alfabe" meselesidir. Türk Dünyasında ortak alfabenin düzenlenmesi bugünün şartlarından doğmaktadır. Türk devletleri eşi ve benzeri olmayan geniş bir toprağa sahiptir. Bu toprakların imkânlarından faydalanmak da dil ve alfabe meselesini çözerek halledilebilecektir. Dilleri yakın, dinleri bir ve aynı kökenden gelen Türk devletleri hâlâ farklı alfabelerde yazmakta olup Latin alfabesini kullanan Türk devletlerinin yazımı da birleştirilmiş değildir. Türk devletlerinde birkaç kez gerçekleşen alfabe değişikliğinden dolayı ortaya çıkan meselelerin çözülmesinin yeğane yolu ortak Lâtin Alfabe kullanımını sağlamak olacaktır. Bunun gibi Ortak Türk Latin Alfabesinin kullanılması, Türk

dünyasının birikmiş birtakım meselelerinin çözümümünde yardımda bulunacaktır. Türk devletlerinin tarihî, manevî ve kültürel ilişkilerinin güçlendirilmesine, işbirliğine ve bir araya gelerek bütünleşmesine yol açacaktır. Ülkeler arasındaki akrabalık bağının kuvvetlenmesinde katkıda bulunacaktır. Ancak şu bir gariptir ki, aradan geçen 20 yıldan aşkın zamanda, birçok konuda birbirleri ile anlaşan ve birbirlerini destekleyen Türk Dünyasının ortak alfabe oluşturma çabası başarılı olmamıştır.Türk Dünyası ortak bir dil oluşturabilselerdi ülkelerarası ticarî ilişkiler ile birlikte bilimsel ve kültürel ilişkiler de gelişecektir. Böylece her yönden Türk Dünyasında gelişme olacaktır.

Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra alfabe değişikliği meselesi Kazak dilcisi, Türkoloğu A. Kaydarov'un girişimiyle gündeme gelmiştir. Kaydarov'un alfabe meselesi konusundaki çalışmaları ve fikirleri Kazak topulumunda büyük yankı uyandırmasına rağmen, Kazakistan'da bağımsızlık öncesi izlenen Ruslaştırma ve asimilasyon politikaları neticesinde ortaya çıktığı sorunlarla karşı karşıya idi. Bu sebepten dolayı, Kazak yönetimi tarafından hiç konuşulmamıştır. Bağımsızlığını yeni kazandığı yıllarda Kazakistan sosyo-kültürel, tarihî, ve stratejik yönden diğer Türk Cumhuriyetlerinden farklıydı. Latin alfabesine geçiş meselesini diğer Türk devletleri kadar acele ettirememiş, çünkü birçok önemli faktörün etkisi bu meseleyi ertelemiştir. Kazakistan Cumhuriyetinin sosyo-kültürel, politik ve ekonomik meseleri bu büyük yeniliğe izin vermediğini, bu sebepten alfabe değişikliğini hayata geçiremediğini görüyoruz.

Ancak 2006 yılından itibaren resmî olarak bu mesele Kazakistan Cumhurbaşkanı tarafından konuşulmaya başlamış ve onun verdiği talimatıyla Kazakistan Cumhuriyetinin Eğitim Bakanlığını yeni alfabe meselesi ile ilgili inceleme yapmıştır. Eğitim Bakanlığı tarafından çalışma yapacak olan uzmanlar belirlenerek "Kazak Türkçesinin Latin Temelli Alfabeye Geçişi" adlı bir ön analitik raporu hazırlanmıştır. Bu grup yeni alfabeye yabancı ülkelerin tecrübelerini incelemiş, halk arasında çeşitli sosyal anketler yapmış, geçişin ekonomik maliyetlerini saptamış ve dilsel sebeplerini araştırarak bilimsel gerekçeleri ortaya koymuştur. Sonuç olarak, yabancı ülkelerin tecrübelerine dayanarak Kazakistan'da yeni alfabeye geçiş en az 12-15 yıl içerisinde gerçekleşeceği kanısına varmıştır.

Kazakistan'da alfabe değişikliği sürecinde sorumlu başlıca devlet kurumları da belirlenmiştir. Ahmet Baytursınov Dilbilim Enstitüsü, bu önemli kurumların en başında gelmektedir. A. Baytursınov Dilbilim Enstitüsü, Kazak yazısın Latin temelli

alfabeye geçirme meselesi ile ilgili 2007 ve 2013-2015'te yıllarında iki araştırma projesin gerçekleştirmiştir.

Bu dönemlerde Kazak toplumunda alfabe değişikliği konusunda çok seslilik olduğunu ve farklı görüşleri savunan dört grup bilim adamlarının ortaya çıktığını görüyorüz. İlk grup bilim adamları Göktürk alfabesine geçilmesi gerektiğini teklif ederken, ikinci grup ise A. Baytursınov'un reform ettiği Arap alfabesine tekrardan dönülmesi gerektiğini savunmuştur. Üçüncü grubun derleyici bilim adamları kullanılan Kiril alfabesinin eksik yönlerinin reform edilmesi gerektiğini ve bu alfabenin başka bir alfabeyle değiştirilmemesini söylemiştir. Son grup bilim adamları ise Latin alfabesinin kabul edilmesini istemişlerdir. Kazakistan'da 1990-2012 yılları arasındaki alfabe değişikliği meselesi bu tartışmalarla bir sonuca ulaşamamıştı ve burda bitmemiştir.

Bu konudaki ciddi tartışmalar Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Aralık 2012'de ilan ettiği seslenişinden sonra tekrardan ortaya çıktığını, Kiril ve Latin alfabeleri taraftarlarının baskın olduğunu görüyoruz. Ülke düzeyinde bu sürecin daha çok Türk dünyasıyla entegrasyon olmak üzere farklı argümanlar ileri sürülerek tamamen desteklendiğini görmek mümkündür. Alfabe değişikliğine karşı olanlar genel olarak Rusya'yla ilişkilerin kopmasından veya Rusya etkisinden uzaklaşmaktan endişe duyan Ruslar ya da alfabe değişikliğinden kaynaklanacak zorluklardan tedirgin olanlardır. Bu bilim adamlarının tartışmaları XX. yüzyılın başında gerçekleşen alfabe değiştirme meselesi ile ilgili şiddetli tartışmaları bize hatırlatmaktadır.

Sonuç olarak, Ahmet Baytursınov Dil Bilim Enstitüsü'nün sosyolojik araştırma yaparak Latin alfabesine geçişi ile ilgili olarak Kazak halkının konumunu belirlemektir. 2017 yılında yapılan anket sonucuna göre, katılan halkın yarısından çoğu (% 52.2) bu alfabe değişikliğin desteklemektedir. Bugüne kadar yaptıkları çeşitli tartışmalar sonucunda, bugünkü Kazak toplumunun çoğunluğu ortak karar alarak bir yazı alfabesi yeni Latin temelli alfabeyi seçtiği görülmektedir.

XXI. yüzyılda, bağımsızlığının 26. Yıldönümünde Latin alfabesine geçiş kararın alan Kazakistan'ın bu kez durum çok farklıdır. Çünkü bağımsız bir ülke olarak Kazakistan, alfabe değişikliği kararını kendi iradesiyle ülke geleceğini önceleyerek, herhangi bir dış müdahale olmaksızın gerçekleştirmektedir. Devlet başkanı N. Nazarbayev'in ifade ettiği gibi, Kazakistan Latin alfabesine geçiş sürecine, bağımsızlığını elde ettiği 1991 yılından itibaren hızlı gelişen ve küreselleşen dünyanın özelliklerini dikkate alarak önhazırlık yapmıştır.

Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayaev 12 Nisan 2017 yılında Kazakistan hükümetine yeni alfabeye geçiş grafiğini hazırlama talimatını vermiştir. Bu talimatları gerçekleştirmek amacıyla, 2017 yılı boyunca Kazak bilim adamları, siyasetçileri, yönetim temsilcileri, aydınları, aktivistleri halkla yakın temasta çalışarak yeni alfabe seçmekte tüm gayretlerini göstererek destekçi olmuşlardır. Bu talimat sonucunda, Kiril Alfabesinden Latin alfabesine geçiş sürecini başlatmasıyla ilgili resmî olarak Kazakistan Cumhurbaşkanı tarafından 2017 yılında bir tarihî karar alınmış ve 20.02.2018 tarihinde bu sürecin başlatıldığı açıklanmıştır.

Son yıllarda siyasî ve ekonomik anlamda gelişme gösteren Kazakistan, yüz yıldan az bir zaman içerisinde dördüncü kez alfabe değiştirme kararını alarak önemli bir adım atmıştır. Kazakistan'da bu alfabe değişikliği kararının alınmasına neden olan siyasî, ekonomik, kültürel, dilsel, eğitimsel ve sosyal gibi faktörler vardır:

Siyasî faktör. Latin alfabesine geçiş, bizim milli bilincimize kazınan sömürgeci Rus zihininden kurtulmanın bir yolu olacak ve Kazakistan için yol gösterecek Batı ülkelerinin siyasi, sosyal, bilimsel ve teknolojik gelişimlerinden faydalanmak demektir.

*Dilsel faktör.*Latin alfabesine geçiş, devlet dilinin kullanım alanı daha da genişleyecektir. Kazak Türkçesinin temizliğine gelince, şimdi dilimizde olmayan yabancı sesleri işaretleyen harfleri azaltıp böylece Kazak dilinin doğal temizliğini koruyacaktır. Ayrıca, diğer milletlerin devlet dilin öğrenmesini de etkileyecektir. Şimdi alışkın olunan Kiril alfabesinin kusursuz olmadığını, Rus alfabesinin tüm seslerini içerdiği ve bu yüzden Kazak Türkçesine uygun olmadığı görülmektedir.

Sosyal faktör. XXI yüzyılın-bilgi çağı olduğunu söylesek, bugünün teknoloji çağında, dünya çapında internet üzerindeki bilgiye erişebilen insan gücünü özgürce kullanabilecektir. Latin alfabesi ile eğitim, bilim ve endüstri alanındaki yeni teknolojilere erişilecektir. Bu nedenle, Latin alfabesine geçiş, uluslararası bilgi alanına girmeyi kolaylaştıracak, yani internet sistemini halkımızın kendi ana dillerinde öğrenmelerine yol açılacaktır.

Ekonomik faktör. Dünya ticaretinde, ekonomik ilişkiler için Latin alfabesi etkili olacak; birincisi, harf sayısının az olması nedeniyle öğretim, okuryazarlık, okuma ve yazmada zaman kazandıracak, ikincisi, baskı için daha az malzeme kullanılacak ve üçüncüsü, çok daha uygun maliyetli olacaktır.

Bilimsel faktör. Latin temelli alfabede yazının öğretilmesini zorunlu hale gerektirerek Rusça konuşan Kazakistan halkını, devlet dilini bilmeyen diğer milletleri

ve Kazakların kendileri de dâhil olmak üzere, Kazakça konuşma ve yazmayı öğrenebileceklerdir. Yeni alfabeyle okuryazarlık süreci ulus-devletin dilini elit bir dile dönüştürebilecektir.

Kazakistan'ın Latin alfabesine geçiş meselesi hâla gündemde olup bu süreci Kazakistan'ın sorunsuz geçirmesini sağlayan çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmeye devam etmektedir. Bununla birlikte süreç tartışmalarla sınırlı kalmayıp, çoktan uygulama aşamasına geçmiş durumdadır. Kazak alfabesinn birçok Latin temelli taslakları da sunulmuştur. Önerilen Latin alfabesi taslaklarının incelenmiş olduğunu göz önünde bulunduracak olursak ortak bir fikrin ortaya çıkmasının an meselesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Latin yazısının teknolojik üstünlüğünün etkisiyle Latin alfabesine geçme sürecinin hızlandırıldığı ve bu sürecin daha önce belirtilen 2025 yılından daha erken hayata geçirilebileceği tahmin edilmektedir.

Kazakistan'da bu alfabe değişikliği meselesinin bugünümüzde son bulduğunu söyleyemeyiz, çünkü Yeni Devlet Başkanı Kasım Jomart Tokayev, Latin temelli Kazak alfabesinin taslakları üzerine tekrardan bilimsel araştırmalar yürütmektedir. Burdaki asıl amaç yeni alfabenin eksiklerini düzelterek geliştirmektir. Bu bağlamda Kazakistan yeni Devlet Başkanı K. Tokayev, Cumhuriyet düzeyinde birkaç alfabe taslakların inceleyerek, bunların içindeki en elverişli ve karlı olan üç alfabeyi seçip 2020 yılının Şubat ayında açık bir tartışmaya sunmuştur.

Latin alfabesine geçiş kuşkusuz, Kazak halkının yüksek bir aşamaya erişmesine, bu yeni çağın ihtiyaçları ve gereksinimleri doğrultusunda ilerlemelerine, ülkenin gelecekteki çok yönlü gelişmesine katkıda bulunacak ve meyvesini getirecektir. Alfabe değişikliğinin kültürel etkisi ne olursa olsun, 1940 yılında Sovyet baskısıyla kabul ettirilen Kiril alfabesinin değiştirilecek olması, Kazak siyasetinin egemenliği yönünden çok önemli bir göstergedir.

KAYNAKÇA

(1925). *Kazak Bilimpazdarının Tungış Siezi.* Orınbor: Kırgız Memlekettik Baspası.

(1993). *Kazak Tili Jönindegi Revolyutsıadan Burıngı Zertteuler*. Almatı: Gılım Baspası.

(2013). "Latın Alipbiyine Köşuge Karsımız". *Jalın Jurnalı*, S. 3.

(2017). *Jana ulttık Alıpbiy: Kazak Jazuın Jangırtu (Gılımi-Tiltanımdık Zertteu)*. Ahmet Baytursınov Til Bilim İnstitustı, Almatı.

(2017). *Kazak Alipbiyin Latin Grafikasına Köşirudin Strategiyalık Negizderi*. Ahmet Baytursınov Til Bilim İnstitutı, Almatı.

Abdiyeva, R. (2017). "Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları Ve Türkiye İle Ortak Dil Ve Ortak Alfabe Çalışmaları", *TÜRKLAD*, C. 1, S. 2, s. 104-119.

Abilkasımov, B. (1982). *XIX Gasırdın Ekinşi Jartısındagı Kazak Adebi Tili*. Almatı: Gılım Baspası.

Açа, M. (2003). "Orta Asya'da Ulaşma Süreci Ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlminskiy Ve Ardılarının Rölü" (hzl. P. Akçalı, E. Efegil). *Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet Ve Etnisite.* İstanbul: Gündoğan Yay.

Açа, M. (2013). "Misyoner-Şarkiyatçı Nikolay İvanoviç İl'minskiy'in Çarlık Rusyası'nın Hrıstiyanlaştırma Ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri". *Yeni Türkiye-Türkçe Özel Sayısı-55,* s. 1464-1477.

Açık, F. (2008). "XX. Asrın Başlarında Türk Dünyasında Yaşanan Alfabe Değişikliklerinin Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları". Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunuldu, s. 1-7.

Adilbayev, A. (2002). "Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri". *Bilig*, S. 23, Ankara, s. 67-90.

Adilova, G. (2010). *Kazak Tilinin Tarihı.* Nökis.

Akçalı P. ve Efegil E. (2003). *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite.* İstanbul: Gündoğan Yay.

Akgül S. ve Durmuş M. (2009). "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İlminskiy'nin Eğitim Çalışmaları Bağlamında Kazakistan'ın Milli Eğitim Politikası ve Ibıray Altınsarin", *Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 4, s. 197-205.

Akpınar, Y. (1980). *Mirza Feth-Ali Ahund-Zade*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Akyol. T. (1993). "Cedidçilik", *TDV İslam Ansiklopedisi.* C. 7, s. 211-213.

Alektorov, A. Y. (1914). *Russko-Kazahskaya Azbuka. K Mudrosti Stupenka.* Omsk.

Altınsarin, I. (1879). *Kirgizskaya Hrestomatiya.* Orenburg.

Amanjolov, A. (2008). *Türki Filologiyası jane Jazu Tarihı*. Pavlodar.

Amanjolov, S. (1940). *Orıs Alfabitine Negizdelgen Kazaktın Alfaviti men Orfografiyası. Proyekt.* Alma-Ata.

Amirjanova, N. (2010). *Latin Alipbiyi Negizindegi Kazak Jazuının Grafikası men Orfografiyası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Almatı.

Asılbekulı, S. ve Ualiyev, N. (2000). "Bir Küdik, Bir Ümit". *Parasat Jurnalı*, Almatı.

Aslan, B. (2009). "Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak "Birleştirilmiş Türk Alfabesi'nden "Rus Kiril" Alfabesine Geçirilmesi". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 40, Erzurum, s.357-374.

Auelbekova, Ş. (2017). "Ahmet Baytursınulı Alfabesi". *Suleyman Demirel University Bullettin Jurnalı,* C.1, S. 40, Almatı

Ayan, E. (2008). "Ibıray Altınsarin ve Nikolay İvanoviç İlminski'nin Kazak Eğitim Sistemine Etkileri", *Turkish Studies,* C. 3, S. 7, ss. 125-135.

Ayan, E. (2013). “Kazak Bozkırlarında İlk Öğretmen-Ibıray Altınsarin”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 6, S. 5, ss. 31-41.
Ayan, E. (2013). “Kazak Türkçesinde Kiril Alfabesi ile Yazılmış İlk Eser “Kırgızskaya Hrestomatiya” ve Bazı Dil Özellikleri”. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, S. 1067, C. I, ss. 475-487.
Aytalı, A. (2013). “Kazak Tiline Suranıs Jok Elde, Latin Alipbiyine Suranıs Bola Ma?. *Jalın Jurnalı*, S.3.
Azibayeva, B. (1990). *Kazahskiye Narodnıye Romaniçeskiye Dastanı*. Almatı: Gılım Baspası.
Baimukhambetova, E. (2019). *Kazakçanın Tarihî-Karşılaştırmalı Dil Bilgisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
Baytursınov, A. (1912). *Okuv Kuralı. Usul Sotie Jolımen Tertip Etilgen Kazakşa Alifba* (I. kitap). Orınbor.
Baytursınov, A. (1992). *Til Tagılımı*. Almatı.
Biray, N. (1999). “Ahmet Baytursunoglu ve Eserleri (1873/1937)”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* ss. 10-16.
Buran, A. (2009). “Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı”. *Turkish Studies*, C. 4. S. 3, ss. 430-444.
Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*. İstanbul: Enderun Yay.
Cicioğlu, M. N. (2016). “Kazak Yazılı Edebiyatının Teşekkülü Sürecinde Osmanlı Matbuatının Tesiri”. *ZfWT*, S. 1, ss. 327-344.
Çağatay, S. Ş. (1943). “Uygur Yazı Dili". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 5, Ankara, ss. 77-88.
Demirci, Ü. Ö. (2011). “Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci”. *Türk Yurdu Dergisi*, S. 287, ss. 225-229.
Derbisalin, A. (2015). *Ibıray Altınsarin.* Almatı: Dauir-Kitap Baspası.
Doğaner, Y. (2005). “Elifba’dan Alfabeye: Yeni Türk Harfleri”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C. 2, S. 4, ss. 27-44.
Dosanova, A. (2009). *Latin Alipbiy Negizinde Sauat Aşu Adistemesi,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Almatı.
Dulatov, M. (1913). *Azamat*. Orenburg: Uakıt baspası.
Egamberdiyev, M. (2005). “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’daki Eğitim Politikası (1870-1917)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi,* C. 6, S. 1.
Egamberdiyev, Mirzahan (2002), *Türkisntanskiye Vedomosti gazetesine göre Türkistan’da Ruslaştırma siyaseti,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss. 103-108.
Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk Dili.* (6. basım). Ankara: Grafiker Yay.
Eker, S. (2012). “‘Orta Asya’nın Gizemli Halkı’: Soğdlular Soğd ve Soğdca”. *Türkbilig*, S. 24, ss. 77-94.
Eldosov, D. (2007). “Çto Za Grafiçeskoi Osnovoi Yazıka?”, *Ana Tili,* S. 21, Almatı.
Ercilasun, A. B. (1991). “İsmail Gaspıralının Fikirleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 337-338, ss. 329-336.
Ercilasun, A. B. (1993). *Türk Dünyası Üzerinde İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yay.
Ercilasun, A. B. (2000). “Kazakçanın Latin Alfabesiyle Yazılması Konusunda Düşünceler”, *TDDED,* S. 10, ss. 482-486.
Ercilasun, A. B. (2011). *Türk Dili Tarihi. (*11. basım). Ankara: Akçağ Yay.
Ergin, M. (1986). *Orhun Abideleri*. (1. basım). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi.* İstanbul: Bayrak Yayınevi.

Ersoy, F. (2007). “Moğol Yazısının Tarihî Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 22, ss. 393-404.
Gabain, A. V. (1998). “Eski Türkçenin Yazı Dili” (çev. S. Paylı). *TDAY-B,* Ankara. (Eserin orijinali 1959’da yayımlandı), ss. 311-329.
Gömeç, S. (1995). “Terhin Yazıtı’nın Tarihi Açıdan Degerlendirilmesi”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* S. 28, C. 17, Ankara, ss. 71-88.
Grigoryev, V. (1862). “O Peredaçe Zvukov Kirgizskogo Yazıka Bukvami Russkoy Azbuki”. Orenburg .
Gülmez, N. (2006). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Harfler Üzerine Tartışmalar*. İstanbul.
Hamilton, J. (1997). “Tokuz-Oguz ve On-Uygur” (çev. Y. Koç-İ. Birkan). *TDA 7*, Ankara: Simurg Yay., ss. 187-232.
İjanov, Z. (2000). “Alipbiy Turalı Arhiv Ne Deydi?”. *Kazak Adebiyeti*, C. 27, S. 2657, Almatı, ss. 1-8.
İlminskiy, N. (1861). *Materialı K İzuçeniyu Kirgizskago Nareçiya.* Kazan.
İlminsky, N. (1861). *Materialı k İzuçeniyu Kirgizskago Nareçiya.* Kazan.
İnan, A. (1991). *Makaleler ve İncelemeler.* C. II., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
İsayev, S. (2014). *Kazak Til Biliminin Maseleleri*. Almatı.
Jirenşin, A. (1971). *Kazak Kitapları Tarihınnan.* Almatı: Kazakstan Baspası.
Jubanov, K. (1999). *Kazak Tili Jönindegi Zertteuler.* Almatı: Gılım Baspası.
Jubanov, K. (2013). *Kazak Til Biliminin Maseleleri,* Almatı.
Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yay.
Kanalbekov B. Ve Bekseyitova A. (1999). *Ulttık Ruhtın Ulı Tını*. A. Baytursunulı Atındağı Tilbilimi İnstitutı, Almatı.
Kapağan, E. (2014). “İlminskiy’nin Projeleri ile Parçalanan Türkistan’da Yeniden Birlik Çalışmaları Üzerine Görüş ve Öneriler”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi,* C. 3, S. 4, ss. 1-13.
Kapağan, E. (2015). “Ibıray Altınsarin ve Kazak Türklerinde Milli Aydınlanma”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, ss. 436-449.
Kara, A. (2012). “Türk Dünyasının Aydınlatılmasında Kazak Aydınlarının Üstlendiği Görev”. Uluslararası "Türk Dünyasını Aydınlatanlar" Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
Karaman, E. (2010). “Dünden Bügüne Azerbaycan’da Alfabe”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 2, ss. 130-143.
Kasımov, B. (2009). *Millî Uyanış* (çev: F. Açık). Ankara.
Kasımov, B. (2010). “Ceditçilik”(çev: V. Ş. Yelok). *Gazi Türkiyat Derg*isi, S. 6, ss. 335-361.
Kaydarov, A. (1991). “Latın Alipbiyinin Bolaşağı Zor”. *Ana Tili*, S. 45 (86), Almatı.
Kaydarov, A. (1991). “Latın Alipbiyinin Bolaşağı Zor”. *Ana Tili*, S. 43 (84), Almatı.
Kaydarov, A. (1993). “Kemel Elge Kemel Alipbiy Kerek”. *Ana Tili*, S. 52, Almatı.
Kaydarov, A. (1997). “Kazakistan’da Latin Alfabesi Meselesi” (çev. B. Muhyaeva), *Bilig,* S. 5.
Kıllıoğlu, M. E. (2019). “Çarlık Rusyasında Ceditcilik/ Yeni Usul Hareketi”. *Journal of Awareness,* C. 4, S. 1, ss. 65-90.
Klyaştorniy, S. (1980).“Terhinskaya Nadpis”, *ST III,* Baku, ss. 82-95.
Koç, K. (2010). “Kazak Dil Bilimi Araştırmaları Tarihi”. *Kültür Evreni,* S. 8, ss. 211-239.

Kordabayev, T. (1967). *Sintaksis Kazahskogo Yazıka na Materiale 16-20 Vekov.* Alma-Ata.
Korkmaz, Z. (1996). "Türk Dünyası ve Ortak Yazı Dili Konusu". *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*. *TDK Yayınları.* Ankara, ss. 189-197.
Kutalmış, M. (2004). "Tarihte ve Günümüzde Kazakistanın Alfabe Meselesi". *Bilig*, S. 31, ss. 1-21.
Kutalmış, M. (2007). "Türkolog İlminskiy: Eğitimi, Misyonu ve Akademik Mirası". *Akademik Araştırmalar Dergisi,* S. 32, ss. 171-185.
Küderınova, K. (2010). *Kazak Jazuının Teoriyalık Negizderi.* Almatı.
Küderınova, K. (2013). *Kazak Jazuının Tarihı men Teoriyası,* Almatı.
Küderinova, K. (2015). "Çağdaş Kazak Türkçesindeki Fonetik Değişiklikler". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 22, ss. 29-44.
Küderinova, K. (2016), *Türki Tilderinin Alipbiyi men Emle Tarihı*, Almatı: Kazak Tili Baspası.
Livşits, V. A. (2000). "Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine" (çev. S. Gömeç-T. Ölekçi). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 31. (Eserin orijinali 1978'de yayımlandı), ss. 37-50.
Mamırbekova, G. (2006). *XVIII-XIX gg. Arap Jazulı Kazak Jazbalarının Grafikalık-Orfografiyalık Erekşelikteri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Almatı.
Maraş, İ. (2007). "İdil Ural Bölgesi Müsülmanları ve Ceditçilik Düşüncesi". Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumunda sunuldu, Isparta, ss. 569-580.
Maylıkutova, M. (2011). *Alaş Publitsisterinin Alipbiy Turalı Pikirtalası*, Almatı: Kazak Universiteti Baspası.
Mırzahmetov, M. (1993)**.** *Kazak Kalay Orıstandırıldı?*. Almatı: Bilik Baspası.
Nazarbayev, N. (2017), "Bolaşakkka Bagdar: Ruhani Jangıru", *Egemen Kazakstan gazeti,* S. 70.
Oral, M. (2004). "Türkoloji Tarihinde 1926 Bakû Türkiyat Kongresi". *Türk Dünyasi Dil ve Edebiyat Dergisi,* S. 17, ss. 107-129.
Otyzbayeva, Zh. (2013). "Kazakistan'da Alfabe Hareketleri ve Günümüzdeki Kazak Latin Alfabesi Tartışmaları". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 4, ss. 111-125.
Ölmez, M. (2019). *Kök-Türkçe ve Eski Uygurca Dersleri.* İstanbul: Kesit Yay.
Öner, M. (1998). "Ortak Türk Alfabesi Hakkında Bazı Notlar", *Avrasya Etüdleri*, S. 13.
Özcan, A. T. (2013). "Moğol Tarihine İlişkin Latince Kaynaklarda Uygurlar". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 34, ss. 147-164.
Özdemir, E. (2018). "Ahmet Baytursunov'un Hayatı ve 20. Yüzyılın Başında Kazakistan'da Eğitim Faaliyetleri İçindeki Yeri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 22., Pamukale, ss. 1-16.
Özeren, M. (2019). "Türk Dünyasında Ortak İmlâ (Yazım) Sorunu". *TÜRKLAD*, C. 3, S. 1, ss. 104-121.
Özüçetin, Y. ve Suyundikov, S. (2018). "Kazakistan'da Kiril Alfabesinden Latin Alfabesine Geçişin Tabi Tutulduğunu Mütalaa ve Değerlendirmeler". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 68 (9), ss. 18-28.
Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini.* İstanbul: İşaret Yay.
Sabır, M. (2013). "Yazılı Anıtlarındaki Kazak Dilinin Tarihi Süreci" (çev. Almagül İsina). *Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı,* S. 202, ss. 161-168.

Saigy, G. (2015). “Ahmet Baytursınoğlu ve Kazak Ceditçiliği”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/1, ss. 189-193.
Sashka, Zh. (2015). *XIX. Yüzyılda Kazak Aydınların Din Ve Eğitim Görüşleri ve Faaliyetleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
Sauranbayev, N. (1982). *Kazak Til Biliminin Mâseleleri*. Almatı.
Sazayeva, B. (2017). *Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dil Politikası.* Yayınlanmamış Yüksek Lisnas Tezi, Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensitüsü, Niğde.
Sızdık, R. (2004). *Kazak Adebi Tilinin Tarihı.* Almatı: Arıs Basbası.
Somuncuoğlu, B. T. (2014). “Çarlık Rusyası Dönemi Türkistan'ında İslam ve Modernleşme”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, ss. 227-240.
Sorokina, S. (2014). *Tarihî Kazakçanın Latin Alfabesiyle Yazıldığı Dönem (1929-1940).* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Şen, S. (2016). *Eski Uygur Dersleri Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
Şçerbak, A. (2014). “Uygur Alfabesi Hakkında” (çev. Ö. Tabaklar). *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 10, İstanbul, ss. 189-194.
Şimşir, N. B. (1992). *Türk Yazı Devrimi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Bas.
Şükürulı, S. (15.03.2012). “Kazak Jazuının Kalıptasuı Ham Bolaşağı”. *Ana Tili Gazetesi.*
Tanyeri, Y. (2017). *Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi*. (3. basım). İstanbul: Boğaziçi Yay.
Tekin, Ş. (1962). “Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200.Yıldönümü Dolayı İle Birkaç Not (762-1992)”. *TDAY-B,* C.10, ss. 1-10.
Temir, A. (1976). *Dış Türklerde Dil ve Yazı*. Türk Kültürünü Aratırma Enstitüsü Yayını, Ankara.
Temir, A. (1991). *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 552.
Toğan, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş,* (3. baskı), İstanbul.
Tomanov, M. (1998). *Kazak Tilinin Tarihi Gramatikası*. Almatı.
Törekulov, N. (1924). *Jana Alıpbiy*, Moskova.
Tryjarski, E. (1995). “Asya ve Avrupa'daki Runik Yazıların Anonimliği, Farkliliği ve Yayılımı” (çev. E. Gürsoy-Naskali). *TDAY-B, TDK Yay. 613*, Ankara. (Eserin orijinali 1993'da yayımlandı), ss. 43-49.
User, H. Ş. (2002). “Türklerde Alfabe ve Kimlik”. *Türkler*, C. 3, Ankara: İlkcağ, Yeni Türkiye Yay.
User, H. Ş. (2006). *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri.* (1. basım). Ankara: Akçağ Yayınevi.
Yasin, Y. (2011). “Uygur yazısının Tarihi Dönemleri ve Yayıldığı Bölgelere Bir Bakış”. *Dil Araştırmaları*, S. 9, ss. 91-103.
Zengin, A. ve Yaman, Ü. (2018). “Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Maniheizm'in Savaşa Bakışı”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 58, S. 1, İstanbul, ss. 175-216.
Zieme, P. (1996). “Uygur Yazısıyla Yazılmış Uygur Yazıtlarına Dair Bazı Düşünceler”. *TDAY-B*, Ankara. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı), ss. 229-237.

İnternet Kaynakları

Abdrahanov, D. (2015). “Latindastıru Maselesinin Tarihı” (Латындастыру Мәселесінің Тарихы) C. 4, S. 12, Web: http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/784 (Son erişim: 17.06. 2020)

Açıkders (2017). “Uygur Yazısı ve Yazmaların Keşifi”. *Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri.* Web: https://acikders.ankara.edu.tr/mod/page/view.php?id=18849 (Son erişim: 17.02.2020)

Adilet Zan (2017). “Kazak Tili Alipbiyin Kirilitsadan Latin Grafikasına Köşiru Turalı” (Қазақ Тілі Әліпбиін Кириллицадан Латын Графикасына Көшіру Туралы). Web: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1700000569 (Son erişim: 02.07.2020)

Arvedi (2013). “Perehod Kazahskogo Yazıka Na Latinitsu: ‘Za’ ı ‘Protiv’ ” (Переход Казахского Языка На Латиницу: "За" и "Против"). Web: https://arvedi.kz/main/perekhod-kazakhskogo-yazyka-na-latinitsu-za-i-protiv.html (Son erişim: 28.06.2020)

Azattyq (2013). "Kazakstannın Latin Alipbiyine Köşu-Zaman Talabı Ma, Alde Ulken Sayasat Müddesi Me?” (Қазақстанның Латын Әліпбиіне Көшуі – Заман Талабы Ма, Әлде Үлкен Саясат Мүддесі Ме?). Web: https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_latin_alphabet/24235630.html (Son erişim: 29.06.2020)

Azattyq (2013). “Galımdar Jaktagan Latin Alipbiyine Akın Karsı” (Ғалымдар Жақтаған Латын Әліпбиіне Ақын Қарсы). Web: https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_kazakh_language_latyn/24373619.html (Son erişim: 28.06.2020)

Balıkbayev, T. (2007). “Latin Alipbiyine Köşu-Nagız Halıktık Uigarım” (Латын Әліпбиіне Көшу - Нағыз Халықтық Ұйғарым). Web: https://egemen.kz/article/160820-latyn-alipbiine-koshu-%E2%80%93-naghyz-khalyqtyq-uygharym (Son erişim: 20.06.2020)

Bazarbayeva, Z. (2017). “Jana Alipbiyge Köşu Kazak Tilin Mengerudi Janildetedi”. Web: https://qazaquni.kz/2017/10/17/76160.html (Son erişim: 30.06.2020)

Çetinoğlu, O. (2011). “Türk Dünyası’nda Ortak Dil-Ortak Alfabe”. Web: https://www.oncevatan.com.tr/turk-dunyasinda-ortak-dil-ortak-alfabe-makale,27530.html (Son erişim: 19.06.2020)

Egemen (2017). “Latin Arpine Köşudin Manızdılıgına Nazar Audarıldı” (Латын Әріпіне Көшудің Маңыздылығына Назар Аударылды). Web: https://pdf.egemen.kz/pdfs/2017/10/27102017-web1.pdf%20(E.T.%20%2029.10.2017) (Son erişim: 02.07.2020)

Egemen (2020), “Latin Alipbiyinin Jana Jobası Talkılandı” (Латын Әліпбиінің Жаңа Жобасы Талқыланды). Web: https://egemen.kz/article/223457-latyn-alipbiininh-dganha-dgobasy-talqylandy (Son erişim: 02.07.2020.)

E-history (2017). “Latin Alipbiyine Köşu Jane Kazak Tilinin Ahualı” (Латын Әліпбиіне Көшу Және Қазақ Тілінің Ахуалы). Web: https://e-history.kz/kz/seo-materials/show/31137/ (Son erişim: 29.06.2020)

E-history (2017). “Ruhani Jangıru: Latın Alipbiyine Köşu” (Рухани Жаңғыру: Латын Әліпбиіне Көшу). Web: https://e-history.kz/kz/seo-materials/show/31138/ (Son erişim: 28.06.2020)

Ercilasun, A. B. (2008). “Tarihten Geleceğe Türk Dili”. Web: http://www.tawish.org/tatarmakale/content/view/27/45/ (Son erişim: 19.06.2020)

Ercilasun, A. B. (2017). “Alfabeye Stalin’den Daha Büyük Kötülük”. Web: https://millidusunce.com/alfabeye-stalinden-daha-buyuk-kotuluk/ (Son erişim: 01.07.2020)

Ercilasun, A. B. (2018). “Türk Dünyasında Ortak Alfabe Konusu”. Web: https://www.turkcenindirilisi.com/gezi-tanitim/turk-dunyasi-ortak-alfabe-calistayi-prof-dr-ahmet-bican-ercilasun-h96678.html (Son erişim: 19.06.2020)

Frank, A. “Islamıc Transforma Ransformatıonon the Kazakh Steppe, 1742-1917: Towardan Islamıc Hıstory of Kazakhstan under Russıan Rule”. Web: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/02summer/pdf2/frank_large.pdf, ss. 261-289. (Son erişim 04.03.2020)

İbrahimova, L. (2005). “Törki Halklar İcatında “Çura Bastır” Destanı”. *Karadeniz Araştırmaları-5.* Web: http://www.karam.org.tr/Makaleler/941847513_sahin.pdf (Son erişim: 05.04.2020)

İsa, K. (2017). “Biz Şıkkımız Kelmeitin Kirillitsa Korasına Tauelsiz Kazak Jastarı Sıymaidı!” (Біз Шыққымыз Келмейтін Кириллица Қорасына Тәуелсіз Қазақ Жастары Сыймайды!). Web: https://abai.kz/post/61407 (Son erişim: 29.06.2020)

Kokybassova, G. (2014). “İsmail Gaspıralı ve Kazak Aydınları”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması.* 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Web: http://isamveri.org/pdfdrg/D234592/2014_KOKYBASSOVAGS.pdf, ss. 413-420. (Son erişim: 10.05.2020)

Lenta İnform (2017). “Prezidentu RK Predstavlen Proekt Kazahskogo Alfavita Na Latinitse” (Президенту РК Представлен Проект Казахского Алфавита На Латинице). Web: https://lenta.inform.kz/kz/prezidentu-rk-predstavlen-proekt-kazahskogo-alfavita-na-latinice_a3073260 (Son erişim: 01.07.2020)

Nadir, İ. (2015). “Türklerde Alfabe Değiştirme Sorunu Ve Türk Kültürü Açısından Sonuçları”. Web: https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c4%b0LHAN-Nadir-T%c3%9cRKLERDE-ALFABE-DE%c4%9e%c4%b0%c5%9eT%c4%b0RME-SORUNU-VE-T%c3%9cRK-K%c3%9cLT%c3%9cR%c3%9c-A%c3%87ISINDAN-SONU%c3%87LARI.pdf, ss. 785-794. (Son erişim:07.01.2020)

Online Zakon (2007), “Predvalitelnaya Analitiçeskaya Spravka ‘O Perehode Kazahskoi Pısmennosti na Latinskuyu Grafiku’” (Предварительная Аналитическая Справка ‘О Переходе Казахской Письменности на Латинскую Графику’). Web: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30112600#pos=5;-106 (Son erişim: 20.06.2020)

Ospanulı, S. ve Mırzagalieva, K. (16.02.2018). “I. Altınsarin men N. İ. İlminskiy” (Ы. Алтынсарин мен Ильминский) Web: http://aqiqat.kazgazeta.kz/?p=9017 (Son erişim: 04.01.2020)

Qazaqtimes (2017). “Latin Jazuına Köşu-Bul Sössiz Sayasi Jane Örkeniyetti Tandau” (Латын Жазуына Көшу–Бұл Сөзсіз Саяси Және Өркениетті Таңдау). Web: https://qazaqtimes.com/article/8783 (Son erişim: 30.06.2020)

Smagulova, S. (2020). “Alipbiy Reforması: Tajiribe men Basımdıktarı Hakında” (Әліпби Реформасы: Тәжірибе мен Басымдықтары Хақында). Web: https://adyrna.kz/post/35066 (Son erişim: 17.06.2020)

Tengrinews (2017). “25 Bukv Budet V Novom Kazahskom Alfavite-Razrabotçiki” (25 Букв Будет В Новом Казахском Алфавите – Разработчики). Web:

https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/25-bukv-budet-v-novom-kazahskom-alfavite-razrabotchiki-326221/ (Son erişim: 01.07.2020)
Tengrinews (2017). “Usınılgan Alipbiy Boyınşa Tiltanımdık Taldau” (Ұсынылған Әліпби Бойынша Тілтанымдық Талдау). Web: https://kaz.tengrinews.kz/article/usyinyilgan-alpbi-boyyinsha-tltanyimdyik-taldau-938/ (Son erişim: 01.07.2020)

EKLER

Ek 1. 1862 Yılında N. İ. İlminskiy Tarafından Kazakça İlk Basılmış Olan “Er Targın” Kitabından Metin Örneği.

ایر طارغن

ایرنه‌ده قرغز زمانننده بر طارغن دیکن باطر ارزی‌ننك قرغز خلقنان کسی
اولتروب خانوزه ڤامستی بولوب ڤاچوبدی ڤاچوب کیاوبدی قرق صان قریم
جورطینه اول وقتنه قریمنه قرق منك مسجد بار ایدی قرق خانی بار ایدی
صول قرق خان‌نینك اولکنی آتمه خان دیکان ایدی صول خان‌ننك قول
آصتنه کیاوب کردی صونده ایل آراسنده جوردی بر طالای زمان برادی
آیدان آیلار اوتدی هیچ بر کسیده موننك باطر ایکانون بلمادی تیك
قونای بولدیده جوردی اول وقتنه قریم جورطننك آرغی جاغنده بر جاوی
بار ایدی او[illegible]کان اویماوت طوغرصان طورغاوت دیکان ایکی خان‌ننك
ایلی ایدی اولالای بولالای دیکان نوغایداکوب باطرلار اونسه‌ده اولالای
بولالای‌دنك ایلن بورون آلغانداری جوق ایدی بول وقتده آتمه خان
طلب ایتوب آططاندی نجه منك جریك آسکر بولوب صول طارغن
آططانغان آسکرلار منین برکا آططانوب کیتدی هیچ بر کسیده اوغان
جور دیب آیتبایاق اول طارغن‌ننك اول آسکردنك اچنده ایکانن تاغیده
هیچ کم بلمادی بول آططانغان آسکر طورغاوتنه باروب جیتدی بولار
باروب

ПОГАШЕНО
РК
МФЦ

Ek 2. 1860 Yılında N. İ. İlminskiy'in Kazan'da Yayımlanan "*Materialı K İzuçeniyu Kırgızskogo Nareçiya"* Adlı Kitabında Verilen İlk Kiril-Kazak Alfabesi.

полноты. Но подобные труды созидаются постепенно, десятками лѣтъ. Впрочемъ моя цѣль дать любителямъ восточныхъ языковъ хотя сколько нибудь опредѣленное понятіе о характерѣ киргизскаго нарѣчія. Кромѣ того я надѣюсь, что, быть можетъ, мой опытъ дастъ поводъ и начало молодымъ киргизамъ получившимъ образованіе въ русскихъ учебныхъ заведеніяхъ къ самостоятельному изученію и обработкѣ своего языка, и что изъ ихъ общихъ усилій возникнетъ со временемъ твореніе обширное, вполнѣ достойное своего предмета.

Въ словарѣ слова расположены по порядку буквъ помѣщенныхъ въ началѣ звуковой части. Глаголы поставлены въ формѣ повелительнаго наклоненія.

ЧАСТЬ ЗВУКОВАЯ.

Гласныя—а (ä), е; ы, і; о, ö; у, ÿ.

Согласныя—п, б, м, w; т, д, н; ж, з, ш, с; р, л, j; ќ, ї, к, г; ь.

Гласныя расположены нами по-парно. Первую въ каждой парѣ назовемъ толстою, вторую (и ä) тонкою. Толстыя, въ отношеніи степени толстоты, сходны съ русскими, тонкія же всѣ равномѣрно чужды остроты русскихъ гласныхъ, напр. те киргизское=русскому тэ.

А имѣетъ произношеніе опредѣлительное и умѣренно протяжное.

Е—двоякое,—опредѣлительнаго, умѣренно протяжнаго звука, которое мы обозначаемъ удареніемъ, и краткое, бѣглое;

Ek 3. Ibray Altınsarin'in Hazırladığı Kiril Alfabesiyle 1879 Yılında Orenburg'ta Yayımlanan "*Kirgizskaya Hrestomatiya*" Adlı Kazakça Kitapta Verilen "Kel Balalar Okılık" (Gelin Çocuklar Okuyalım) Şiiri.

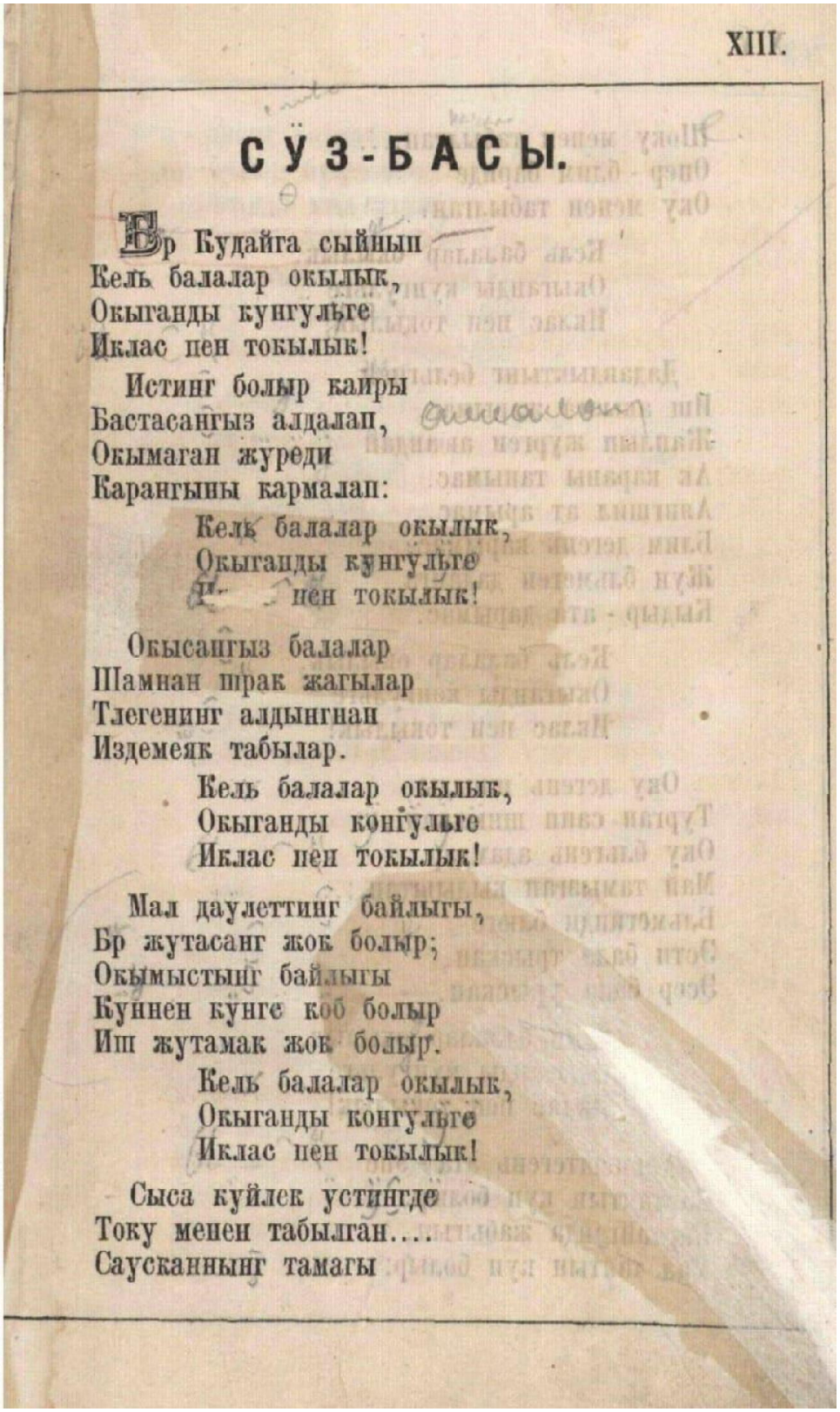

XIII.

СЎЗ-БАСЫ.

Бр Кудайга сыйнып
Кель балалар окылык,
Окыганды кунгульге
Иклас пен токылык!

Истинг болыр каиры
Бастасангыз алдалап,
Окымаган журеди
Карангыны кармалап:

Кель балалар окылык,
Окыганды кунгульге
[illegible] пен токылык!

Окысангыз балалар
Шамнан шрак жагылар
Тлегенинг алдынгнан
Издемеяк табылар.

Кель балалар окылык,
Окыганды кунгульге
Иклас пен токылык!

Мал даулеттинг байлыгы,
Бр жутасанг жок болыр;
Окымыстынг байлыгы
Куннен кунге коб болыр
Ит жутамак жок болыр.

Кель балалар окылык,
Окыганды кунгульге
Иклас пен токылык!

Сыса куйлек устингде
Току менен табылган....
Саусканнынг тамагы

Ek 4. 1730 Yılında Kazak Hanı Abulhayır Hanın Rus Kraliçesi Anna İoannovna'ya Yazdığı Mektup. Mektup Arap Temelli Çağatay Türkçesi (Kadim Yazısı) İle Yazılmıştır.

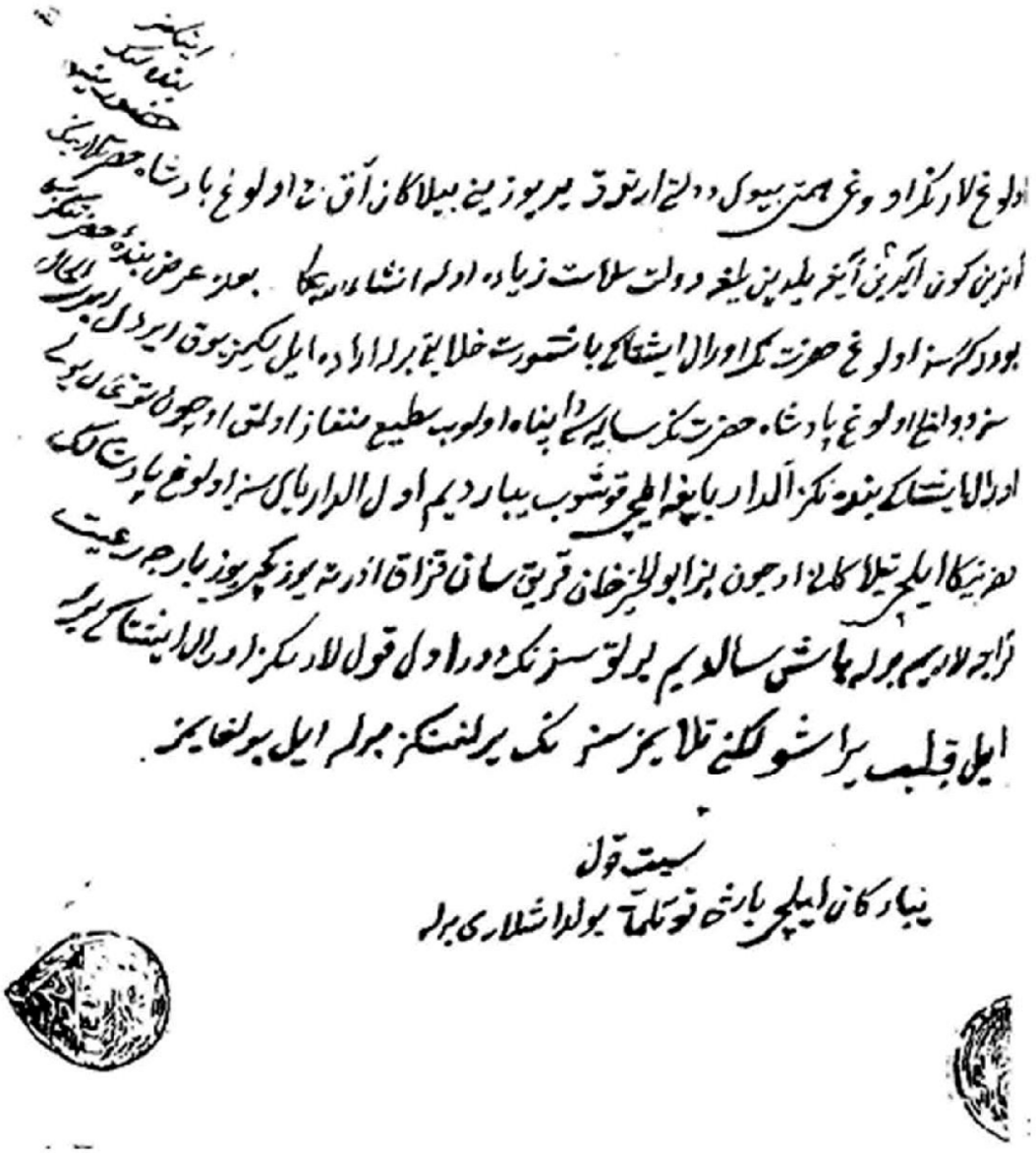

Ek 5. Ahmet Baytursınov'un 1912 Yılında Çıkardığı "Oku Kuralı" Adlı Eserinin Kapağı.

احمد بايتورسونق.

اوقوو قوورالی

اصول صوتیه جولی مین ترتیب ایتلگه‌ن

قازاقچه الفبا

۱ نچی کتاب.

بالالار! بو جول یاسی دانالقا.
کیلمگه‌سر، توسوب، بایقلی قالاسیز!
بو جول مین بارا چاتقان اورگه‌سی کوب.
سولاردی کورو توورا غالالقا!
دانالق توجیه‌سی جارق، کیتیمی بایلق.
جورگه‌سر ازدیب تاوب آلالقا!

ا. ب.

قریموق، حسینوق وشریف نلك مطبعه‌سی
اورنبورغ - ۱۹۱۲.

Ek 6 a. Alfabe konulu Ahmet Baytursunov'un Projesi

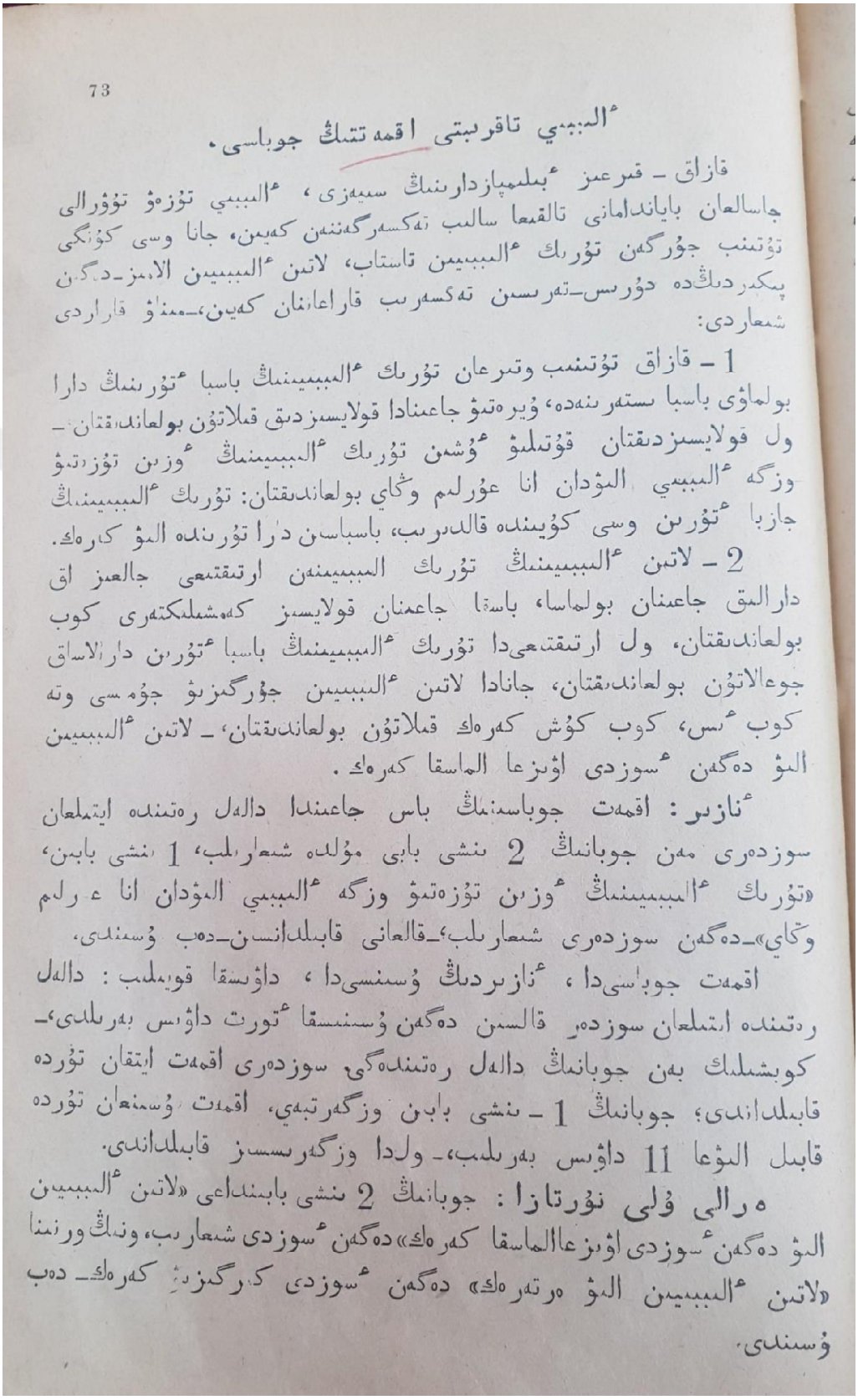

73

ءالببي تاقريبتى اقمه تتىك جوباسى.

قازاق ـ قىرعىز ءبىلىمپازدارىنىك سيەزى، ءالببي تۇزۋۇ تۇۋرالى جاسالعان بايانداماسى تالقىعا سالىپ تەكسەرگەننەن كەيىن، جانا وسى كۇنگى تۇتىنىپ جۇرگەن تۇرىك ءالببيىن تاستاپ، لاتىن ءالببيىن الۋىمىزدىڭ پىكىرىنىڭدە دۇرىس ـ تەرىسىن تەكسەرىپ قاراعانىمىز كەيىن، ـ مىناۋ قارارىدى شىعاردى:

1 ـ قازاق تۇتىنىپ وتىرعان تۇرىك ءالببيىنىك باسىپا ءتۇرىنىك دارا بولماۋى باسپا ىستەرىنەدە، ۇيرەتۋ جاعىنادا قولايسىزدىق قىلاتۇن بولعاندىقتان ـ ول قولايسىزدىقتان قۇتىلۋ ءۇشىن تۇرىك ءالببيىنىك ءوزىن تۇزەتۋ وزگە ءالببي الۋدان انا ءۇرىلىم وڭاي بولعاندىقتان: تۇرىك ءالببيىنىك جازبا ءتۇرىن وسى كۇيىندە قالدىرىپ، باسپاسىن دارا تۇرىندە الۋ كەرەك.

2 ـ لاتىن ءالببيىنىك تۇرىك الببيىنەن ارتىقشىلىعى جالعىز اق دارالىق جاعىنان بولماسا، باسقا جاعىنان قولايسىز كەمشىلىكتەرى كوپ بولعاندىقتان، ول ارتىقشىلىعىدا تۇرىك ءالببيىنىك باسپا ءتۇرىن دارالاۋ جوعالاتۇن بولعاندىقتان، جانادا لاتىن ءالببيىن جۇرگىزۋ جۇمىسى وتە كوپ ءىس، كوپ كۇش كەرەك قىلاتۇن بولعاندىقتان، ـ لاتىن ءالببيىن الۋ دەگەن ءسوزدى اۇىزعا الماسقا كەرەك.

ءنازىر: اقمەت جوباسىنىك باس جاعىندا دالدل رەتىندە ايتىلعان سوزدەرى مەن جوبانىك 2 ىنشى بابى مۇلدە شىعارىلىپ، 1 ىنشى بابىن، «تۇرىك ءالببيىنىك ءوزىن تۇزەتۋ وزگە ءالببي الۋدان انا ءۇرىلىم وڭاي» ـ دەگەن سوزدەرى شىعارىلىپ، ـ قالعانى قابىلدانسىن ـ دەپ ۇسىندى.

اقمەت جوباسىدا، ءنازىردىڭ ۇسىنىسىدا، داۋىسقا قويىلىپ: دالدل رەتىندە ايتىلعان سوزدەر قالسىن دەگەن ۇسىنىسقا ءتورت داۋىس بەرىلدى، ـ كوبشىلىك بەن جوبانىڭ دالدل رەتىندەگى سوزدەرى اقمەت ايتقان تۇردە قابىلدانىدى؛ جوبانىڭ 1 ـ ىنشى بابىن وزگەرتپەي، اقمەت ۇسىنعان تۇردە قابىل الۋعا 11 داۋىس بەرىلىپ، ـ ولدا وزگەرىسسىز قابىلدانىدى.

ەرالى ۇلى نۇرتازا: جوبانىڭ 2 ىنشى بابىنداعى «لاتىن ءالببيىن الۋ دەگەن ءسوزدى اۇىزعا الماسقا كەرەك» دەگەن ءسوزدى شىعارىپ، ونىڭ ورنىنا «لاتىن ءالببيىن الۋ مەرتەرەك» دەگەن ءسوزدى كىرگىزۋ كەرەك ـ دەپ ۇسىندى.

Ek 6 b. Alfabe Konulu Ahmet Baytursunov'un Projesi.

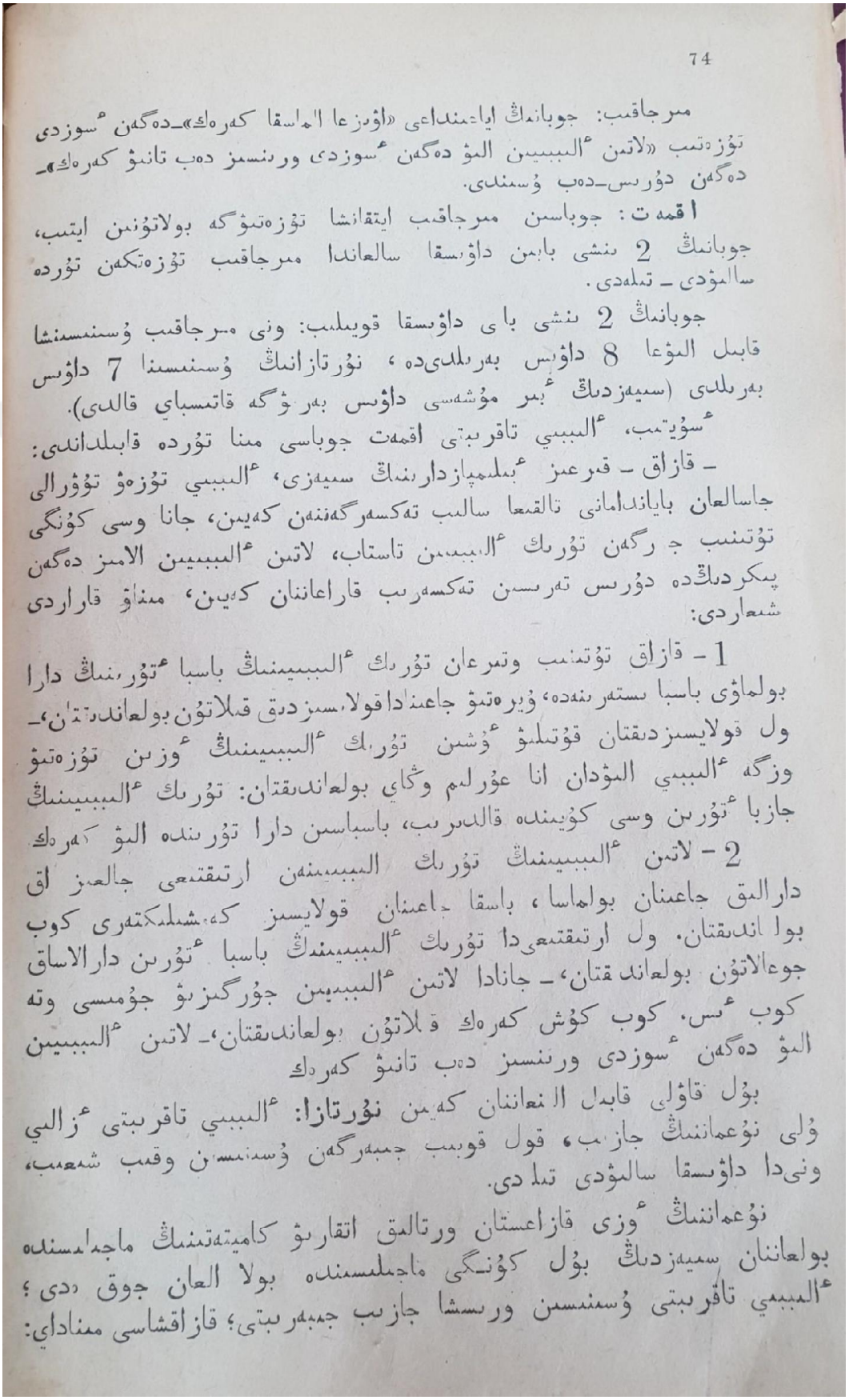

74

مىرجاقىب: جوبانىڭ ايامىنداعى «اۇزىعا الماسقا كەرەك»-دەگەن ءسوزدى تۇزەتىپ «لاتىن ءالىپبيىن الۋ دەگەن ءسوزدى ورىنسىز دەپ تانىۋ كەرەك»-دەگەن دۇرىس-دەپ ۇسىندى.

اقمەت: جوباسىن مىرجاقىپ ايتقانشا تۇزەتۋگە بولاتۇنىن ايتىپ، جوبانىڭ 2 ىنشى بابىن داۇسقا سالعاندا مىرجاقىپ تۇزەتكەن تۇرده سالۋدى - تىلەدى.

جوبانىڭ 2 ىنشى بابى داۇسقا قويىلىپ: ونى مىرجاقىپ ۇسىنىسىنشا قابىل الۋعا 8 داۇىس بەرىلدى، نۇرتازانىڭ ۇسىنىسىنا 7 داۇىس بەرىلدى (سىيەزدىڭ ءبىر مۇشەسى داۇىس بەرۋگە قاتىسپاي قالدى).

ءسۇيتىپ، ءالىپبي تاقىرىبى اقمەت جوباسى مىنا تۇرده قابىلدانىدى:

- قازاق - قىرعىز ءبىلىمپازدارىنىڭ سىيەزى، ءالىپبي تۇزەۋ تۇۋرالى جاسالعان بايانداماسىن تالقىعا سالىپ تەكسەرگەننەن كەيىن، جانا وسى كۇنگى تۇتىنىپ جۇرگەن تۇرىك ءالىپبيىن تاستاپ، لاتىن ءالىپبيىن الۋ دەگەن پىكىرىڭدە دۇرىس تەرىسىن تەكسەرىپ قاراعاننان كەيىن، مىناۋ قارارىدى شىعاردى:

1 - قازاق تۇتىنىپ وتىرعان تۇرىك ءالىپبيىنىڭ باسىبا ءتۇرىنىڭ دارا بولماۋى باسىبا بىستەرىنەدە، ۇيرەتۋ جاعىنداقولاىسىزدىق قىلاتۇن بولعاندىقتان، - ول قولايسىزدىقتان قۇتىلۋ ءۇشىن تۇرىك ءالىپبيىنىڭ ءوزىن تۇزەتۋ وزگە ءالىپبي الۋدان انا ءۇرىپ وڭاي بولعاندىقتان: تۇرىك ءالىپبيىنىڭ جازبا ءتۇرىن وسى كۇيىندە قالدىرىپ، باسىباسىن دارا تۇرىنىدە الۋ كەرەك

2 - لاتىن ءالىپبيىنىڭ تۇرىك ءالىپبيىنەن ارتىقشىلىعى جالعىز اق دارالىق جاعىنان بولماسا، باسقا جاعىنان قولايسىز كەشىلىكتەرى كوب بولا ىندىقتان. ول ارتىقشىلىعىدا تۇرىك ءالىپبيىنىڭ باسىبا ءتۇرىن دارالاسىق جوعالاتۇن بولعاندىقتان، - جانادا لاتىن ءالىپبيىن جۇرگىزۋ جۇمىسى وتە كوب ءىس، كوب كۇش كەرەك قىلاتۇن بولعاندىقتان، - لاتىن ءالىپبيىن الۋ دەگەن ءسوزدى ورىنسىز دەپ تانىۋ كەردى

بۇل قاۋلى قابىل الىنعاننان كەيىن **نۇرتازا:** ءالىپبي تاقىرىبى ءزالىي ۇلى نۇعمانىنىڭ جازىپ، قول قويىپ جىبەرگەن ۇسىنىسىن وقىپ شىعىپ، ونىدا داۇسقا سالۋدى تىلەدى.

نۇعمانىنىڭ ءوزى قازاعستان ورتالىق اتقارۋ كوميتەتىنىڭ ماجىلىسىندە بولعاننان سىيەزدىڭ بۇل كۇنگى ماجىلىسىندە بولا العان جوق ىدى؛ ءالىپبي تاقىرىبتى ۇسىنىسىن ورىنسىز جازىپ جىبەرىپتى؛ قازاقشاسى مىنادايى:

Ek 7. Arap Alfabesiyle Yayınlanan *"Kazak"* Gazetesinin 14 Şubat 1914 tarihli 50 Sayısı.

№ 50 جل 1914 جزما نومر 14 فيۋرال

قازاق

Второй годъ изданія ايكنچى جل چغڑى

azattyq.org (RFE/RL)

Ek 8. Arap Alfabesiyle Yayınlanan *"Enbekşi Kazak"* Gazetesinin 1927 tarihli 255 (983) Sayısı.

„ENBEKШИ KAZAK"

ەڭبەكشى قازاق

№ 255 (983)

1927 - جل، نوياپىرداڭ 4 - ى، جما.

Ek 9. N. Törekulov'un, 1924 Yılında Kazak Türkçesi İçin Kendisi Düzenlemiş İlk Latin Alfabe Projesini Yayımladığı *Jana Alipbiy (Yeni Alfabe)* Adlı Kitapçığının Kapağı.

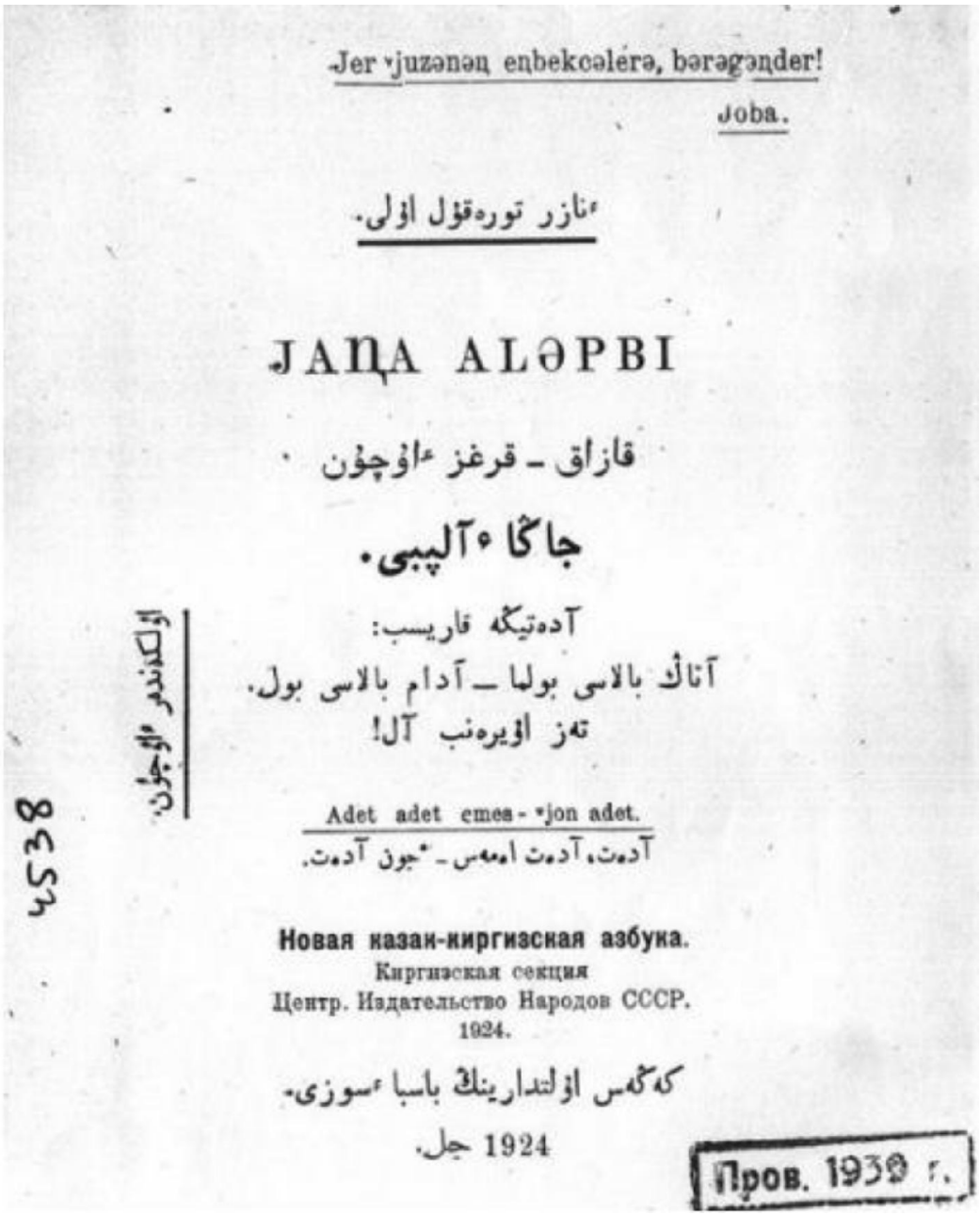
Jer jüzənəŋ enbekcəlerə, bərəgəŋder!

Joba.

نازر تورەقۇل اۇلى.

JAŊA ALƏPBI

قازاق ـ قرغز ءاۇچۇن

جاڭا ءآلپبى.

آدەتتىڭ قاريسى:

آناڭ بالاسى بولما ـ آدام بالاسى بول.

تەز اۇيرەنب آل!

Adet adet emes - jon adet.

آدەت، آدەت ەمەس ـ جون آدەت.

Новая казан-киргизская азбука.
Киргизская секция
Центр. Издательство Народов СССР.
1924.

كەڭەس اۇلتدارينڭ باسپا ءسوزى.

1924 جل.

Пров. 1939 г.

اۇلكەندەر ءۇچۇن.

٧٥٣٨

Ek 10. N. Törekulov'un, Töreqululı' nın 1924 Yılında Bastırdığı *Jana Alipbiy* Adlı Kitapçıkta Öngördüğü 29 Harf Ve Bir İnceltme İşaretinden (Däyekşi) Oluşan Kazak Latin Alfabesi

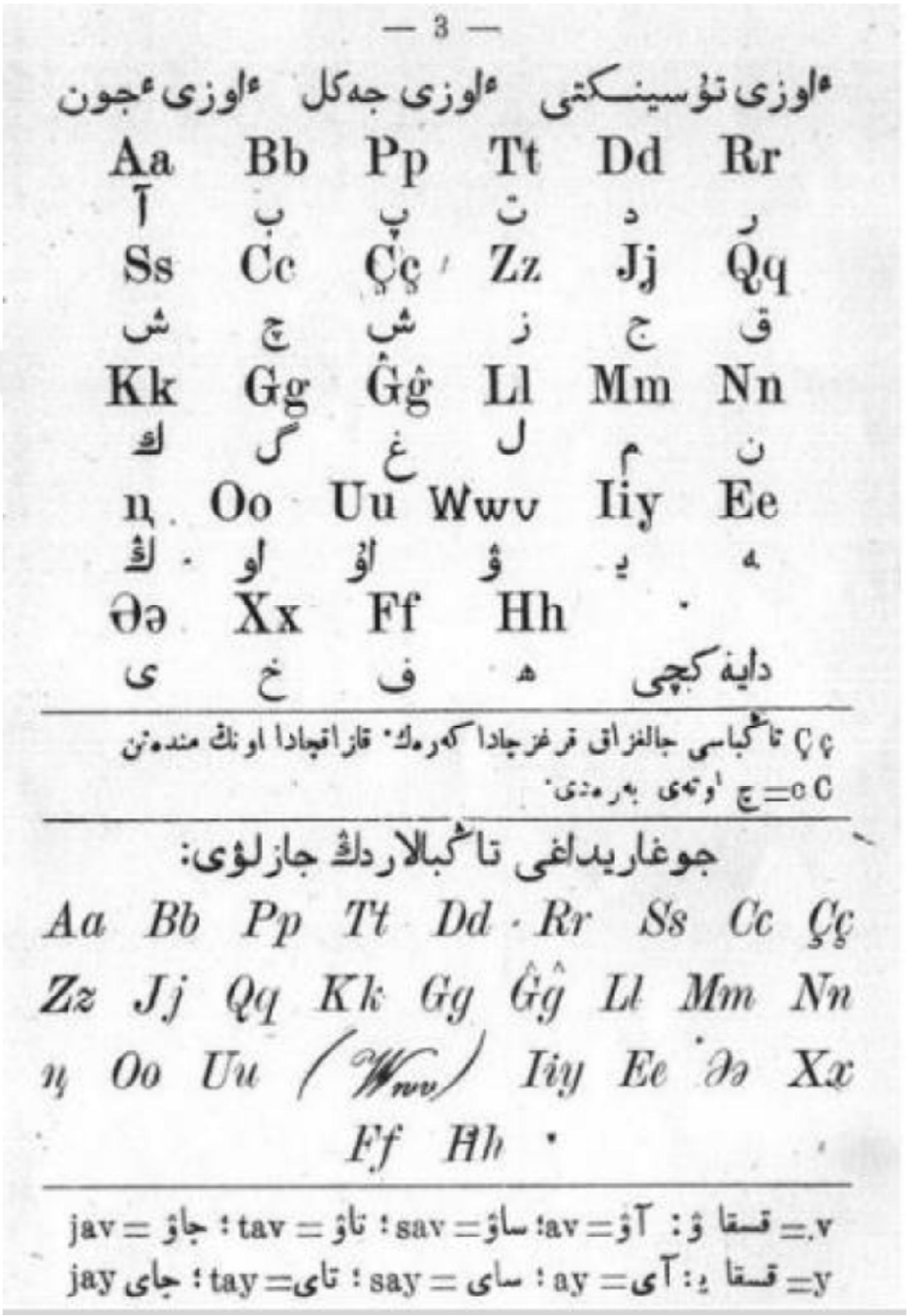

— 3 —

ءاوزی ءجون ءاوزی جەكل ءاوزی تۇسینكتی

Aa	Bb	Pp	Tt	Dd	Rr
آ	ب	پ	ت	د	ر
Ss	Cc	Çç	Zz	Jj	Qq
ش	ج	ش	ز	ج	ق
Kk	Gg	Ğğ	Ll	Mm	Nn
ك	گ	غ	ل	م	ن
ŋ	Oo	Uu	Ww v	Iiy	Ee
ڭ	او	ۇ	ۋ	ي	ە
Əə	Xx	Ff	Hh		
ى	خ	ف	ھ	دايە كچى	

Çç تاڭباسی جالغزاق قرعزجادا كەرمك. قازاقجادا اونك مندەتن Cc=ج اوقىلى بەرمەدى.

جوعاريداغی تاڭبالاردڭ جازلۇی:

Aa	*Bb*	*Pp*	*Tt*	*Dd*	*Rr*	*Ss*	*Cc*	*Çç*
Zz	*Jj*	*Qq*	*Kk*	*Gg*	*Ğğ*	*Ll*	*Mm*	*Nn*
ŋ	*Oo*	*Uu*	(*Ww v*)	*Iiy*	*Ee*	*Əə*	*Xx*	
			Ff	*Hh*				

v= قسقا ۋ: آۋ=av؛ ساۋ=sav؛ تاۋ=tav؛ جاۋ=jav

y= قسقا ي: آي=ay؛ سای=say؛ تای=tay؛ جای jay

Ek 11. Reform Edilmiş Kazak-Latin Alfabesiyle Yazılmış Bir Metin Örneği.(Abay Kunanbayev'in "Kış" Şiiri)

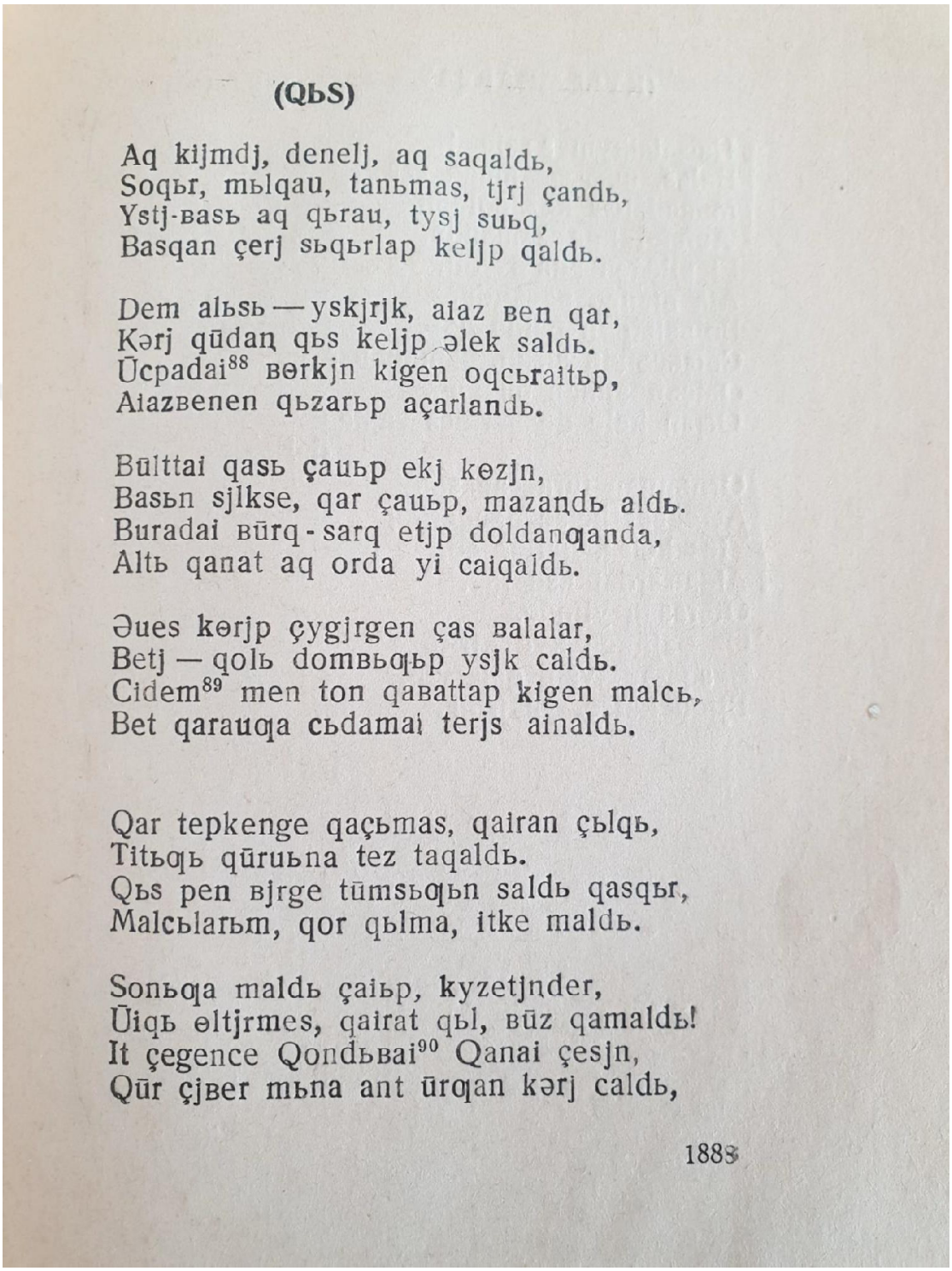

(QЬS)

Aq kijmdj, denelj, aq saqaldь,
Soqьr, mьlqau, tanьmas, tjrj çandь,
Ystj-basь aq qьrau, tysj suьq,
Basqan çerj sьqьrlap keljp qaldь.

Dem aiьsь — yskjrjk, aiaz ben qar,
Kərj qūdaŋ qьs keljp əlek saldь.
Ūcpadai[88] bərkjn kigen oqcьraitьp,
Aiazbenen qьzarьp açarlandь.

Būlttai qasь çauьp ekj kəzjn,
Basьn sjlkse, qar çauьp, mazaŋdь aldь.
Buradai būrq-sarq etjp doldanqanda,
Altь qanat aq orda yi caiqaldь.

Əues kərjp çygjrgen ças balalar,
Betj — qolь dombьqьp ysjk caldь.
Cidem[89] men ton qabattap kigen malcь,
Bet qarauqa cьdamai terjs ainaldь.

Qar tepkenge qaçьmas, qairan çьlqь,
Titьqь qūruьna tez taqaldь.
Qьs pen bjrge tūmsьqьn saldь qasqьr,
Malcьlarьm, qor qьlma, itke maldь.

Sonьqa maldь çaiьp, kyzetjŋder,
Ūiqь əltjrmes, qairat qьl, būz qamaldь!
It çegence Qondьbai[90] Qanai çesjn,
Qūr çjber mьna ant ūrqan kərj caldь,

1888

Ek 12 a. Kazak SSR Büyük Konseyi'nin V. Celsesindeki Latin Alfabesinden Kiril Temelli Alfabeye Geçiş Hakkındaki Kararı.

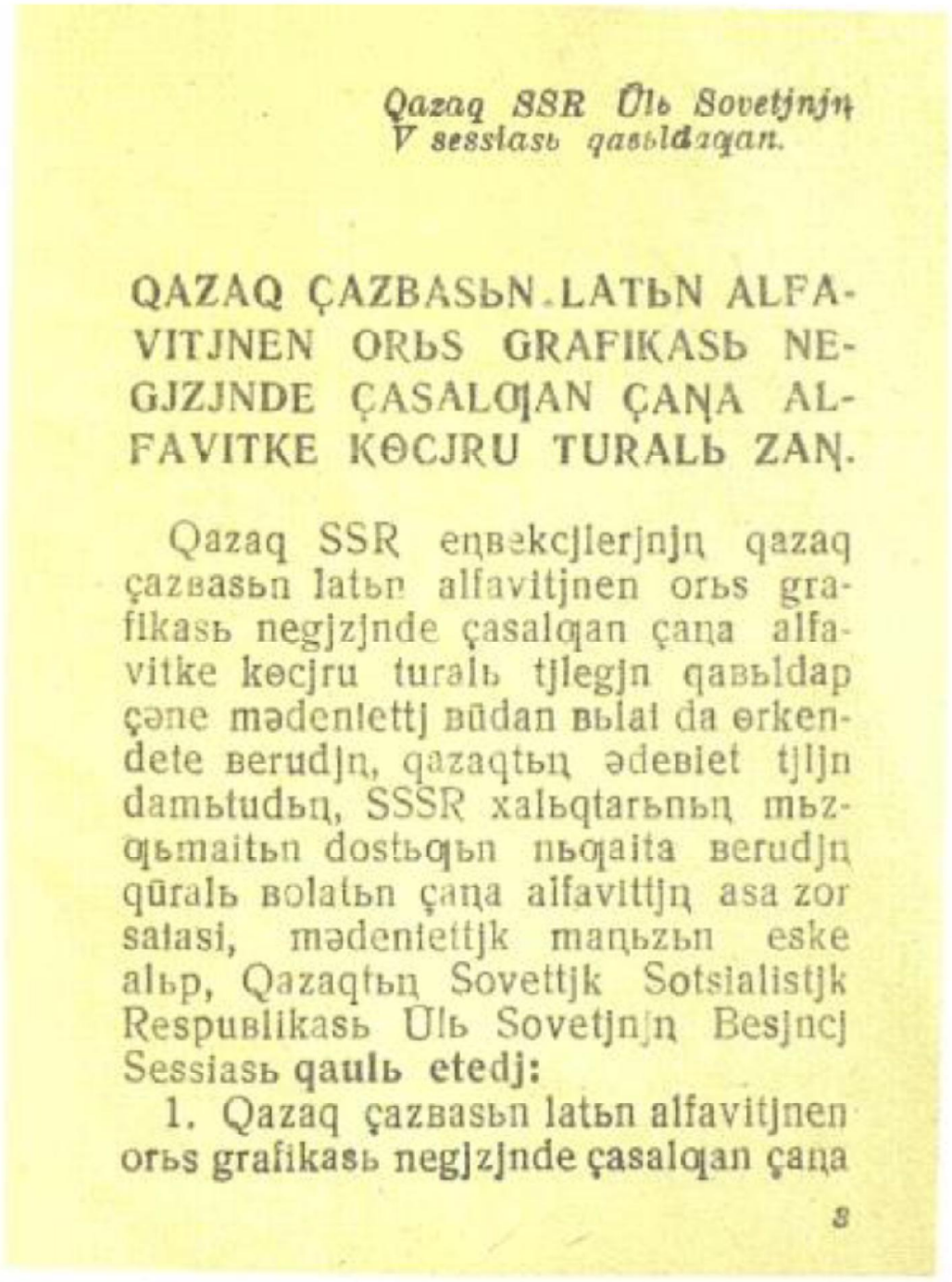

Qazaq SSR Ülь Sovetjnjn
V sessiasь qabьldaqan.

QAZAQ ÇAZBASЬN LATЬN ALFAVITJNEN ORЬS GRAFIKASЬ NEGJZJNDE ÇASALQAN ÇAŊA ALFAVITKE KӨCJRU TURALЬ ZAŊ.

Qazaq SSR eŋbekcjlerjnjŋ qazaq çazbasьn latьn alfavitjnen orьs grafikasь negjzjnde çasalqan çaŋa alfavitke kөcjru turalь tjlegjn qabьldap çəne mədenіettj būdan bьlaі da өrkendete berudjŋ, qazaqtьŋ ədebіet tjljn damьtudьŋ, SSSR xalьqtarьnьŋ mьzqьmaitьn dostьqьn nьqaita berudjŋ qūralь bolatьn çaŋa alfavittjŋ asa zor saіasi, mədenіettjk maŋьzьn eske alьp, Qazaqtьŋ Sovettjk Sotsialistjk Respublikasь Ülь Sovetjnjŋ Besjncj Sessiasь **qaulь etedj:**

1. Qazaq çazbasьn latьn alfavitjnen orьs grafikasь negjzjnde çasalqan çaŋa

3

Ek 12 b.

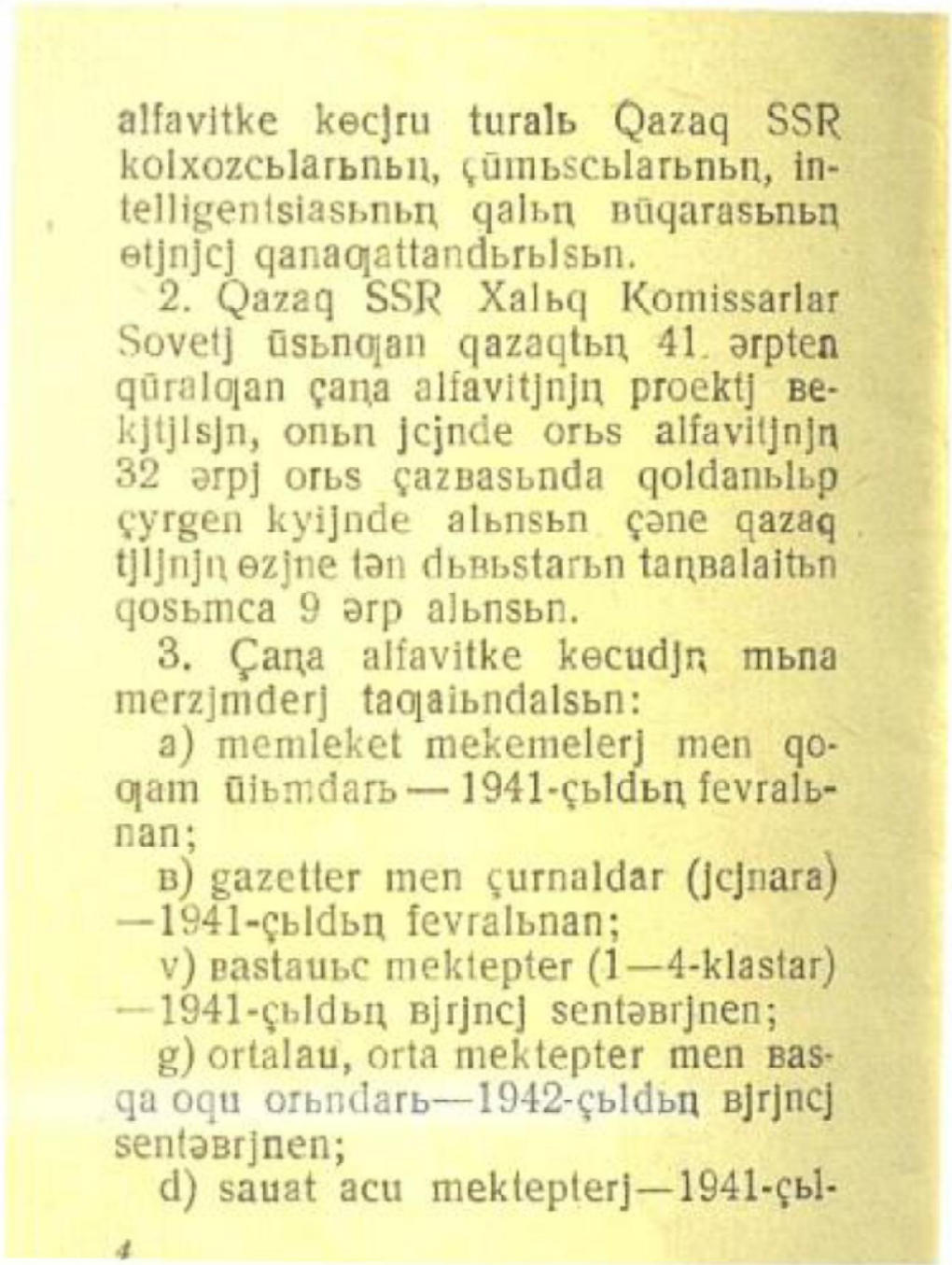

alfavitke kөcjru turalь Qazaq SSR kolxozcьlarьnьң, çūmьscьlarьnьң, intelligentsiasьnьң qalьң būqarasьnьң өtjnjcj qanaqattandьrьlsьn.

2. Qazaq SSR Xalьq Komissarlar Sovetj ūsьnqan qazaqtьң 41 ərpten qūralqan çaңa alfavitjnjң proektj bekjtjlsjn, onьn jcjnde orьs alfavitjnjң 32 ərpj orьs çazbasьnda qoldanьlьp çyrgen kyijnde alьnsьn çəne qazaq tjljnjң өzjne tən dьbьstarьn taңbalaitьn qosьmca 9 ərp alьnsьn.

3. Çaңa alfavitke kөcudjң mьna merzjmderj taqaiьndalsьn:

a) memleket mekemelerj men qoqam ūiьmdarь — 1941-çьldьң fevralьnan;

в) gazetter men çurnaldar (jcjnara) —1941-çьldьң fevralьnan;

v) bastauьc mektepter (1—4-klastar) —1941-çьldьң bjrjncj sentəbrjnen;

g) ortalau, orta mektepter men basqa oqu orьndarь—1942-çьldьң bjrjncj sentəbrjnen;

d) sauat acu mektepterj—1941-çьl-

4

Ek 12 c.

dьn martьnan bastap kөcetjn boisьn.

4. Çaŋa alfavitke kөcu çөnjnde belgjlengen caralardь çyzege asьru ycjn çәne oqan js çyzjnde bascьlьq etu ycjn Qazaq SSR Xalьq Komissarlar Sovetj çanьnan Ykmet Komissiasь ülьmdastьrьlsьn.

Qazaq SSR Ülь Sovetj Prezidiumьnьn Predsedatelj
Ә. QAZAQBAEV.

Qazaq SSR Ülь Sovetj Prezidiumьnьn Sekretarь
Q. BAIMANOV.

Almatь qalasь
1940-ç., 10-noiabr.

Ek 13. 1940 Yılında S. Amanjolov'un Hazırladığı Kazak-Kiril Alfabesi**.**

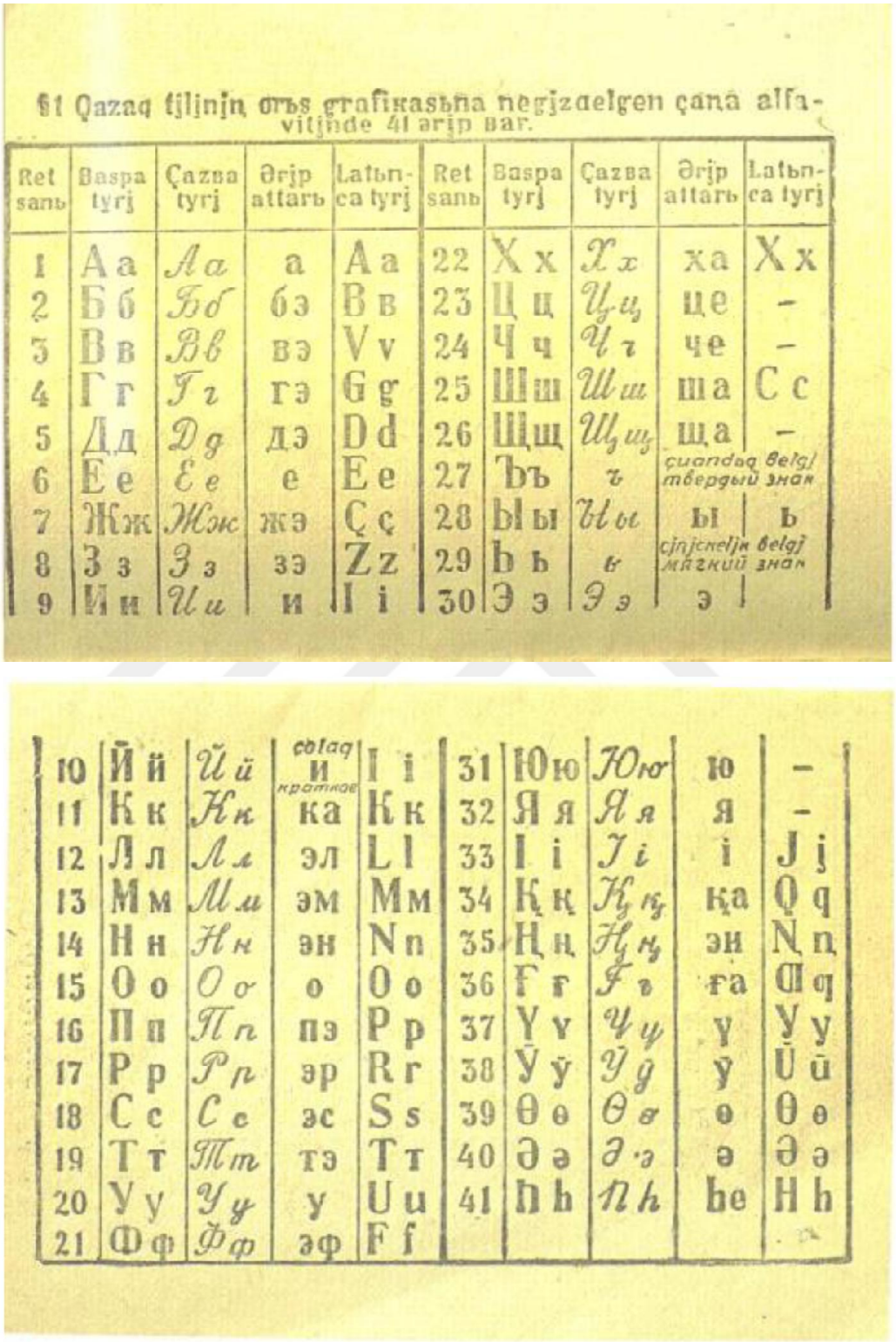

§1 Qazaq tiljinjn orъs grafikasьna negizdelgen çanа alfavitjnde 41 әrip bar.

Ret sanь	Baspa tyrj	Çazba tyrj	Әrjp attarь	Latьnça tyrj	Ret sanь	Baspa tyrj	Çazba tyrj	Әrjp attarь	Latьnça tyrj
1	А а	*А а*	а	A a	22	Х х	*Х х*	ха	X x
2	Б б	*Б б*	бэ	B в	23	Ц ц	*Ц ц*	це	–
3	В в	*В в*	вэ	V v	24	Ч ч	*Ч ч*	че	–
4	Г г	*Г г*	гэ	G g	25	Ш ш	*Ш ш*	ша	C c
5	Д д	*Д д*	дэ	D d	26	Щ щ	*Щ щ*	ща	–
6	Е е	*Е е*	е	E e	27	Ъ ъ	*ъ*	çiandaq belgi твердый знак	
7	Ж ж	*Ж ж*	жэ	Ç ç	28	Ы ы	*Ы ы*	ы	ь
8	З з	*З з*	зэ	Z z	29	Ь ь	*ь*	çinjkelik belgi мягкий знак	
9	И и	*И и*	и	I i	30	Э э	*Э э*	э	

10	Й й	*Й й*	sılaq и краткое	I i	31	Ю ю	*Ю ю*	ю	–
11	К к	*К к*	ка	K k	32	Я я	*Я я*	я	–
12	Л л	*Л л*	эл	L l	33	І і	*І і*	і	J j
13	М м	*М м*	эм	M м	34	Қ қ	*Қ қ*	қа	Q q
14	Н н	*Н н*	эн	N n	35	Ң ң	*Ң ң*	эи	N n
15	О о	*О о*	о	O o	36	Ғ ғ	*Ғ ғ*	ға	Ƣ ƣ
16	П п	*П п*	пэ	P p	37	Ү ү	*Ү ү*	ү	Y y
17	Р р	*Р р*	эр	R r	38	Ұ ұ	*Ұ ұ*	ұ	Ū ū
18	С с	*С с*	эс	S s	39	Ө ө	*Ө ө*	ө	Θ θ
19	Т т	*Т т*	тэ	T т	40	Ә ә	*Ә ә*	ә	Ə ə
20	У у	*У у*	у	U u	41	Һ һ	*Һ һ*	he	H h
21	Ф ф	*Ф ф*	эф	F f					

Ek 14. 18-20 Kasım 1991 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Düzenlenen "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri" Adlı Sempozyumunda Kabul Edilen "Ortak Türk Alfabesi".

18-20 Kasım 1991'de Marmara Üniversitesi'nde Düzenlenen "Çağdaş Türk Alfabeleri" Sempozyumunda Kabul Edilen "34 Harfli Türk Alfabesi".				
a	g	q	r	y
b	ğ	l	s	z
c	h	m	ş	
ç	x	n	t	
d	ı	ñ	u	
e	i	o	ü	
ä	j	ö	v	
f	k	p	w	

Ek 15. Kazakistan'da 27 Ekim 2017 Yılında Onaylanan Apostroflu Alfabe Taslağı.

№	Жазылуы	Дыбысталуы	№	Жазылуы	Дыбысталуы
1	A a	[a]	17	N' n'	[ң], [нг]
2	A' a'	[ə]	18	O o	[o]
3	B b	[б]	19	O' o'	[ө]
4	D d	[д]	20	P p	[п]
5	E e	[e]	21	Q q	[к]
6	F f	[ф]	22	R r	[р]
7	G g	[г]	23	S s	[с]
8	G' g'	[ғ]	24	S' s'	[ш]
9	H h	[х], [h]	25	C' c'	[ч]
10	I i	[i]	26	T t	[т]
11	I' i'	[и], [й]	27	U u	[ұ]
12	J j	[ж]	28	U' u'	[ү]
13	K k	[к]	29	V v	[в]
14	L l	[л]	30	Y y	[ы]
15	M m	[м]	31	Y' y'	[у]
16	N n	[н]	32	Z z	[з]

Ek 16. Kazakistan'da 20 Şubat 2018 yılında Yılında Onaylanan Son Alfabe Taslağı.

№	Жазылуы	Дыбысталуы	№	Жазылуы	Дыбысталуы
1	A a	[а]	17	Ń ń	[ң]
2	Ә ә	[ә]	18	O o	[о]
3	B b	[б]	19	Ó ó	[ө]
4	D d	[д]	20	P p	[п]
5	E e	[е]	21	Q q	[қ]
6	F f	[ф]	22	R r	[р]
7	G g	[г]	23	S s	[с]
8	Ǵ ǵ	[ғ]	24	T t	[т]
9	H h	[х], [h]	25	U u	[ұ]
10	I i	[і]	26	Ú ú	[ү]
11	I ı	[и], [й]	27	V v	[в]
12	J j	[ж]	28	Y y	[ы]
13	K k	[к]	29	Ý ý	[у]
14	L l	[л]	30	Z z	[з]
15	M m	[м]	31	Sh sh	[ш]
16	N n	[н]	32	Ch ch	[ч]

Ek 17. *"Til-Kazına"* Gazetesindeki Yeni Latin Alfabesi İle Yayınlanan Cumhurbaşkan N. Nazarbayev'in "Latın Alfabesine Geçişin Derin Mantığı Var" Adlı Makalesi.

TİL – QAZYNA

QARASHA 2018 | RESPÝBLIKALYQ AQPARATTYQ-TANYMDYQ GAZET | tilqazyna.kz

Nursultan NAZARBAEV:
Latynshaǵa kóshýdiń tereń logıkasy bar

Qoǵamdyq sana jańǵyrýdyń negizgi qaǵidalaryn qalyptastyrýdy ǵana emes, sonymen birge, bizdiń zaman synaǵyna laıyqty tótep berýimizge qajetti naqty jobalardy júzege asyrýymyzdy da talap etedi.

Atqarý Komıteti men KSRO Halyq Komıssarlary Keńesiniń Prezıdıýmy latyndandyrylǵan jańa álipbi – «Birtutas túrki alfavıtin» engizý týraly qaýly qabyldady.

Latyn álipbiniń negizinde jasalǵan jazý úlgisi 1929 jyldan 1940 jylǵa deıin qoldanylyp, kein krılsalǵa aýystyrylды.

1940 jylǵy 13 qarashada «Qazaq jazýyn latyndandyrylǵan álipbiden orys grafıkasy negizindegi jańa álipbige kóshirý týraly» zań qabyldandy.

Osylaısha, qazaq tiliniń álipbiin ózgertý tarıhy negizinen naqty saıası sebeptermen aıqyndalyp keldi.

Men 2012 jylǵy jeltoqsan aıynda jarıa etken «Qazaqstan-2050» Strategıasynda «2025 jyldan bastap latyn álipbiine kóshýge kirisýimiz kerektigin» málimdedim.

Bul – sól kezden barlyq salalarda biz latyn qarpine kóshýdi bastaımyz degen sóz. Ásirese, 2025 jylǵa qaraı is qaǵazdaryn, merzimdi baspasózdi, oqýlyqtardy, bárin de latyn álipbıimen basyp shyǵara bastaýǵa tıispiz.

Oıtkeni de taıap qaldy, sondyqtan biz ýaqyt utyrmaı, bul jumysty osy bastan qolǵa alýymyz kerek. Biz osynaý aıqyndy jumysty bastaýǵa qajetti daıyndyq jumystaryna qazirden kirisemiz. Úkimet qazaq tilin latyn álipbıine kóshirýdiń naqty kestesin jasaýy kerek.

Latynshaǵa kóshýdiń tereń logıkasy bar. Bul qazirgi zamanǵy tehnologıalyq ortanyń, kommýnıkasıanyń, sondaı-aq, XXI ǵasyrdaǵy ǵylym jáne bilim berý prosesiniń erekshelikterine baılanysty.

«Egemen Qazaqstan» gazetiniń jańǵyrý» maqalasynan

Oıǵan baılanysty, men aldaǵy jyldarda myqtap qolǵa alý qajet bolatyn birneshe jobany usynamyn.

Birinshiden, qazaq tilin birtindep latyn álipbıine kóshirý jumystaryn bastaýymyz kerek. Biz bul máselege negurlym dálektik qaıttigin tereń túsinip, baryppen qarap kelemiz jáne oǵan kirisýge Táýelsizdik alǵannan beri múmkindik bolmaǵan dep esepteımiz.

Qazaq tiliniń álipbi tym tereńnen tamyr tartatynyn bilesizder.

VI-VII ǵasyrlar – erte orta ǵasyr kezeńi. Bul ýaqytta Eýrazıa qurlyǵynyń ortalyq bóliginde «Orhon-Enesaı jazýlary» degen atalymen tanylǵan kóne túrkilerdiń rúnkalyq jazý úlgisi paıda bolyp, qoldanylды.

Bul adamzat tarıhyndaǵy eń kóne álipbilerdiń biri retinde belgili.

V-XV ǵasyrlarda túrki tili Eýrazıa qurlyǵynyń basa aıqyndy bóliginde ulttaralyq qatynas tili boldy. Máselen, Altyn Ordanyń búkil resmi qujattary men halyqaralyq hat-habarlary negizinen ortaǵasyrlyq túrki tilinde jazylyp keldi.

Halqymyz Islam dinin qabyldaǵan soń rúnkalyq jazýlar birtindep joıylyp, arab tili men arab álipbi tarala bastady.

X ǵasyrdan XX ǵasyrǵa deıin, 900 jyl boıy Qazaqstan aımaǵynda arab álipbi qoldanylды.

1929 jylǵy 7 tamyzda KSRO Ortalyq

Qazaqstan Respýblıkasy Prezıdentiniń Jarlyǵy
Qazaq tili álipbiin kırılısadan latyn grafıkasyna kóshirý týraly

Qazaq tili álipbiiniń kırılıtsadan latyn grafıkasyna kóshirilýin qamtamasyz etý maqsatynda QAÝLY ETEMIN:

1. Qosa berilip otyrǵan latyn grafıkasyna negizdelgen qazaq tili álipbi bekitilsin.
2. Qazaqstan Respýblıkasynyń Úkimeti:

Qazaq tili álipbin latyn grafıkasyna kóshirý jónindegi ulttyq komıssıa qursyn;

qazaq tili álipbiiniń 2025 jylǵa deıin latyn grafıkasyna kezeń-kezeńimen kóshýin qamtamasyz etsin;

osy Jarlyqty iske asyrý jónińde ózge de, sonyń ishinde uıymdastyrýshylyq jáne zańnamalyq sıpattaǵy, sharalar qabyldasyn.

3. Osy Jarlyqtyń oryndalýyn baqylaý Qazaqstan Respýblıkasy Prezıdentiniń Ákimshiligine júktelsin.
4. Osy Jarlyq jarıalanǵan kúninen bastap qoldanysqa engizildi.

Qazaqstan Respýblıkasynyń Prezıdenti N.Nazarbaev

Astana, Aqorda, 2017 jyldy 26 qazan №569

Qazaqstan Respýblıkasy Prezıdentiniń 2017 jylǵy 26 qazandaǵy № 569 Jarlyǵymen bekitilgen

Qazaqstan Respýblıkasy Prezıdentiniń 2018 jylǵy 19 aqpandaǵy № 637 Jarlyǵyna qosymsha

№	Jazylýy	Dybystalýy	№	Jazylýy	Dybystalýy
1	A a	[a]	17	Ń ń	[ɲ]
2	Á á	[ɑ]	18	O o	[o]
3	B b	[b]	19	Ó ó	[ɵ]
4	D d	[d]	20	P p	[p]
5	E e	[e]	21	Q q	[q]
6	F f	[ɸ]	22	R r	[ɾ]
7	G g	[ɣ]	23	S s	[s]
8	Ǵ ǵ	[ɢ]	24	T t	[t]
9	H h	[h], [h]	25	U u	[ʊ]
10	I ı	[i]	26	Ú ú	[ʏ]
11	I ı	[ɯ], [ə]	27	V v	[v]
12	J j	[ʒ]	28	Y y	[ʊ]
13	K k	[k]	29	Ý ý	[ʏ]
14	L l	[ɹ]	30	Z z	[z]
15	M m	[m]	31	Sh sh	[ʃ]
16	N n	[n]	32	Ch ch	[ʧ]

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Guliza ASSAN
Doğum Yeri ve Tarihi	: Kazakistan / 06.12.1995
Medeni Hali	: Bekar
İletişim Bilgileri	: assan.guliza@gmail.com

EĞİTİM

2002-2013	: No: 2 Mınbulak Orta Okulu
2013-2017	: Kazak Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi İki Yabancı Dil: İngilizce ve Türkçe Bölümü Lisans Programı
2017-2020	: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Program